

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

OBSAH

Články

- 9 Jiří Kejř, Příspěvky k dějinám pražské právnické univerzity
25 Zdeněk Uhlíř, Prokopa Písaře "Liber de arte moriendi"
41 Jiří Pešek, Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách
a na Moravě na přelomu 16. a 17. století
59 Dagmar Blümllová, Formování osobnosti Václava Tilleho — podněty
a inspirace
81 Josef Hůrský, Organizace českých zahraničních studentů v Praze
v letech 1930—1940 (K 60. výročí založení spolku)

Recenze

- 91 Paul Uiblein, Mittelalterliches Studium an der Wiener Artistenfakultät.
Michal Svatoš
93 Jubileum Ferdinanda Seibta. Jan Havránek — Michal Svatoš
98 H. B. Harder — H. Rothe — J. Kolár — S. Wollman (Hrsg.), Studien zum
Humanismus in den böhmischen Ländern. Jiří Pešek
101 Balbínovské jubileum. Ivana Čornejová
106 I. Hlaváček (ed.), Josef Emler (1836—1899). Jiří Pešek
109 Práce z dějin slavistiky 5, 12 — 13. Zdeněk Šimeček

Referáty a zprávy

- 115 Karel Platzer, Knihovna M. Havla Gelasta Vodňanského (Jiří Pešek)
116 Jaroslav Pánek, Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551—1552
(Michal Svatoš)
117 Česká touha cestovatelská (Ivana Čornejová)
118 Dvě publikace k dějinám klinik české lékařské fakulty (Petr Svobodný)
120 Nové práce k dějinám exaktních věd (Jindřich Bečvář)
121 Hillel J. Kieval, The Making of Czech Jewry (Jan Havránek)
122 Anton Bagin a kol., Facultas theologica SS. Cyrilli et Methodii
Bratislaviae 1936—1986 (Miroslav Kunštát)
123 Tábořský archiv 1, 2 (Blanka Zilynská)

Kronika

- 127 Za Jindrou Duchoňovou (30. 7. 1948 — 13. 8. 1989)
127 PhDr. Karel Kučera (10. 7. 1932 — 5. 2. 1990)

Cizojazyčná shrnutí

- 23 Jiří Kejř, Two Contributions to the History of the Prague
Law University
40 Zdeněk Uhlíř, "Liber de arte moriendi" von Prokop Písař
57 Jiří Pešek, Die Universitätsverwaltung der städtischen
Partikularschulen in Böhmen und Mähren um die Wende
des 16. und 17. Jahrhunderts
79 Dagmar Blümllová, Die Persönlichkeitsformierung von
Václav Tille — Anregungen und Inspirationen
87 Josef Hůrský, Die Organisation der tschechischen ausländischen
Studenten in Prag in den Jahren 1930—1940

CLANKY

Autoři

doc. RNDr. Jindřich Bečvář, CSc., matematicko-fyzikální fakulta
Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Dagmar Blümllová, CSc., Pedagogická fakulta, České Budějovice
PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Ústav dějin Univerzity Karlovy, Praha
doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., Ústav dějin Univerzity Karlovy, Praha
RNDr. Josef Hůrský, CSc., Pecharova 9, Praha 4
JUDr. Jiří Kejř, CSc., Nad Rokoskou 29, Praha 8
PhDr. Miroslav Kunštát, Ústav dějin Univerzity Karlovy, Praha
doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., Ústav dějin Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Jiří Pešek, CSc., Archiv hl. města Prahy, Praha
PhDr. Michal Svatoš, CSc., Ústav dějin Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Petr Svobodný, Ústav dějin Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Zdeněk Šimeček, CSc., Ústav slavistiky ČSAV, Brno
PhDr. Zdeněk Uhlíř, Národní knihovna v Praze, Praha
PhDr. Blanka Zilynská, Ústav dějin Univerzity Karlovy, Praha

**PŘÍSPĚVKY K DĚJINĀM
PRAŽSKĚ PRÁVNICKÉ UNIVERZITY**

JIRÍ KEJŘ

*I. DOBROZDÁNÍ PRAŽSKÉHO PRÁVNÍKA
O ČESKO-FRANCOUZSKÉ SMLOUVĚ
Z POČÁTKŮ VELKÉHO ZÁPADNÍHO SCHISMATU*

Dva rukopisy z konce 14. století, Cambridge, Corpus Christi College Library, 534,* a Praha, Knihovna Metropolitní kapituly pražské, E 83, obsahují v téměř identickém znění závažnou sbírku projevů, přednesených na pražské právnické univerzitě v letech 1377—1393, tedy v době jejího největšího rozkvětu. Měl jsem již příležitost podat o tomto cenném prameni jak povšechnou informaci v rámci studie o dílech pražských mistrů, která jsou dochována v knihovně Corpus Christi College,^{1/} tak i podrobný přehled celkem devadesáti řečí, jež vznikly jako výsledek vědecké činnosti i ceremoniálního života vysokého učení právníckého.^{2/} Přitom jsem mohl upozornit aspoň letmou zmínkou na dobrozdání, které podal zatím blíže neurčený právník k mezinárodní smlouvě mezi Čechami, resp. Římskou říší, a Francií. Protože jde o dokument, který zřetelně doplňuje znalosti o těchto vztazích, je mu věnována v dalším pozorná interpretace a připojena také jeho edice.

✱

Smlouvy mezi králi českými a římskými a králi francouzskými byly předmětem již několikerého studia, které přineslo cenné poznatky o složitých otázkách mezinárodní politiky v době lucemburských

*/ Studijní pobyt v Cambridgi v roce 1985 mi byl umožněn vzácnou laskavostí British Academy a Corpus Christi College, jímž vzdávám upřímný dík za jejich pohostinství i za účinnou podporu mé práce.

^{1/} J. KEJŘ, Díla pražských mistrů v rukopisech knihovny Corpus Christi College, Cambridge, AUC — HUCP 26, fasc. 2, 1986, s. 136—142.

^{2/} Tých autor, Sbírka projevů z doby rozkvětu pražské právnické univerzity, tamtéž, 29, fasc. 2, 1989, s. 15—69, zvl. s. 56.

panovníků Karla IV. a Václava IV. Postaci proto dějinné události i jejich právněpolitické pozadí zde jen připomenout. Východiskem k dalším úvahám je přátelská smlouva, kterou císař Karel uzavřel s francouzským králem Janem ve stejném okamžiku, kdy vyhlášoval svou Zlatou bulu na sněmu v Metách. Karel IV. ve snaze dále rozvinout předcházející smlouvu z roku 1347, kterou s ním Jan uzavřel ještě jako následník trůnu a vévoda normanský,^{3/} dal připravit nový text krátce po své císařské korunovaci.^{4/} A již v něm se ukázala rozpornost v zájmech i možnostech Karlovy dvojí hodnosti císaře římského a krále českého. V návrhu váže smlouva jen samého Karla a jeho nástupce krále české; císařská hodnost je uplatněna jen při předpokládaném závazku Francie uznat římskou svrchovanost nad Verdunem, Cambrai a Château Cambresis a v lenním slibu za Dauphiné a Burgund. Svědci jsou, až na dva sekretáře, z české koruny: *principes regni nostri*.

Král Jan tuto smlouvu nepřijal^{5/} a teprve v květnu 1356 předložil sám svůj koncept,^{6/} ovšem s modifikovaným obsahem. Král Jan obnovil závazek z roku 1347 jménem svým a jménem nástupců — svých synů, a adresoval jej, jak v titulatuře ani nebylo možno jinak, císaři a českému králi; ovšem smlouva měla vázat i Karlovy nástupce, kteří jsou označeni jen jako králové čeští.

Smlouva se stala perfektní listinou císaře Karla IV., danou v Metách 28. prosince 1356,^{7/} když krátce předtím utvrdil shodu svým prohlášením také syn francouzského krále Karel.^{8/} Svědky císařova zlistinění byla říšská knížata, shromážděná na sněmu, což ale neovlivnilo obsah smlouvy, který — jakkoli v osobě císařově představuje i akt říšský — se týká závazku království českého: ... *pro nobis et successoribus nostris, Boemie regibus, prefato Iohanni, regi Francie ... necnon ... filiis suis et eorum heredibus regibus Francie*... Navíc Karel IV. přislíbil nerušit krále francouzské v jeho územích, což učinil zase za krále české: ... *Romanorum imperator et Boemie rex pro nobis, heredibus et successoribus nost-*

^{3/} Listiny v MGH, Constitutiones 8, č. 230, s. 287—288, ze 7. května 1347 a č. 248, s. 307—308, ze 4. srpna 1347.

^{4/} RBM VI, č. 101; list byl dán v Praze 26. srpna 1355.

^{5/} RBM VI, č. 161, list z 6. ledna 1356.

^{6/} RBM VI, č. 362.

^{7/} RBM VI, č. 503; plný text ed. E. WINKELMANN, Acta imperii inedita II, Innsbruck 1885, č. 832.

^{8/} Ke smlouvě B. MENDL, Vyjednávání o česko-francouzský spolek 1355, in: Českou minulostí — Práce žáků Václava Novotného, vyd. O. Odložilík, J. Prokeš a R. Urbánek, Praha 1929, s. 111—123; F. QUICKE, Karel IV. a Francie v letech 1355 a 1356, Časopis archivní školy 7, 1930, s. 1—29. Jejich práce vyšla společně i francouzsky, Les relations entre l'empereur et le roi de France de 1355 a 1356, Revue Belge de philologie et d'histoire 8, 1929, s. 469—509. Nově H. THOMAS, Die Beziehungen Karls IV. zu Frankreich von der Rhenser Wahl im Jahre 1346 bis zum grossen Metzter Hoftag, in: H. PATZE (vyd.), Kaiser Karl IV., Sonderabdruck der Aufsätze aus Blätter für deutsche Landesgeschichte, Bd. 114, 1978, s. 196 ns; též autor, Frankreich, in: F. SEIBT (vyd.), Kaiser Karl IV. — Staatsmann und Mäzen, München 1978, s. 153.

ris, regibus Boemie... Je tedy stranou ve smlouvě především královská moc česká, protože panovník mohl vázat jen své dědice, krále české, jak se také skutečně děje, a nikoli i příští krále a císaře římské, kteří své hodnosti dosahovali volbou.^{9/} Je-li někdy tento smluvní vztah interpretován výlučně jako francouzsko-říšský, nejde o přesnou charakteristiku.

I přes složitost mezinárodně mocenských vztahů doby Karlovy a různé výkyvy v poměru císaře a krále francouzského zůstávala smlouva v platnosti.^{10/} Teprve změna na českém trůně i téměř současně nastalé schisma v západní církvi vytvořily novou mezinárodně právní situaci.^{11/}

Jednoznačná podpora českého krále Václava římskému papeži Urbanovi VI. a naopak přiklonění Francie k avignonskému papeži Klimentu VII. znamenalo významnou komplikaci v poměru česko-francouzském s reflexy i na poměr říšsko-francouzský. Přesto po většinu doby přetrvávalo česko-francouzské spojení a ve stopách Karla IV. k němu bylo připojeno další potvrzení ve smlouvě krále Václava IV. s francouzským králem Karlem V. Čtyři vyslanci, vesměs pánové ze zemí koruny české, jako plnomocníci Václavovi^{12/} obnovili přátelský pakt mezi oběma panovníky. Listina plnomocníků byla vydána 21. července 1380,^{13/} vychází ze smluv uzavřených císařem Karlem, zaručuje vzájemnou pomoc a zavazuje i syny a bratry krále francouzského a bratry krále českého a jejich dědice.^{14/}

Pouhých několik měsíců později vyvstaly náznaky hrozící roztržky. Kromě stále trvajících podpory různých papežů to bylo přiblížení Čech k Anglii, která v té době byla hlavním a nejnebezpečnějším nepřítelem Francie. Od prosince 1380 vstoupilo do rozhodujícího stadia vyjednávání o sňatek Václavovy sestry Anny s anglickým králem Richardem II.^{15/}

^{9/} MENDL, s. 119.

^{10/} Srv. např. zplnomocnění Karla V. k vyjednávání o obnovení smlouvy s císařem Karlem, WINKELMANN, č. 1221, s. 874—875, z 24. února 1372. Připomenout lze i poslední velkou státnickou cestu Karla IV. do Francie koncem roku 1377 a počátkem 1378, při které i přes některé nevyjasněné otázky se nakonec projevovalo okázalé přátelství.

^{11/} Již tehdy se pokusil papež Urban VI. svou bulou zrušit spojení Karla IV. i jeho syna se schismatickými mocnostmi, cf. N. VALOIS, La France et le grand schisme d'occident II, Paris 1896, s. 279, pozn. 1.

^{12/} Jejich plná moc, WINKELMANN, č. 977, s. 637—638, z 15. června 1380, jim dala oprávnění uzavřít spojeneckou smlouvu i jménem Václavových bratrů Zikmunda a Jana a za jeho dědice a nástupce krále římské a české, jakož i za dědice a nástupce králových bratrů, přičemž je učiněn výslovný poukaz na staré smlouvy, které uzavřel Karel IV.

^{13/} WINKELMANN, č. 978, s. 638—639; list francouzského krále Karla V. ed. F. M. PELZEL, Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus I, Prag 1788, Urkundenbuch s. 25. Dosvědčující list vyslanců o uzavření smlouvy z 20. července 1380, WINKELMANN, č. 1228, s. 880.

^{14/} Ke smlouvě N. VALOIS I, Paris 1896, s. 301; F. M. BARTOŠ, Čechy v době Husově, České dějiny II/6, Praha 1947, s. 25; J. SPĚVÁČEK, Václav IV., Praha 1986, s. 132.

^{15/} Listiny vydal T. RYMER, Foedera, conventiones, literae et cujuscunque generis Acta publica (Editio tertia, vyd. G. HOLMES), Hagae Comitatus 1740, sv. III/3, s. 110 ns. O vztazích s Anglií přehledně E. PERROY, L'Angleterre et le grand schisme d'occident, Paris 1933, s. 129—165.

Rychle pokračovaly diplomatické akce a v únoru 1381 byla Václavovým vyslancům dána plná moc k uzavření přátelské smlouvy s Anglií a spojenectví proti schismaticům, přičemž byl výslovně uznán Urban VI. jako pravý papež.^{16/} Rychle následoval i nástin smlouvy o chystaném sňatku.^{17/} Toto spojenectví s úhlavním nepřítelem Francie by z hlediska dosavadních smluv bylo těžko přípustné.

Současně na přelomu let 1380—1381 uplatnil Václav jinou diplomatickou aktivitu, když se sešel ve Zvolenu s uherským králem Ludvíkem. Obsah zdoluhavého jednání nelze sice přesně poznat a na pořadu bylo jistě několik prioritních témat,^{18/} ale porada se nemohla obejít bez vyjádření stanovisek k církevnímu rozdělení. Lze proto připustit, že tehdy bylo dosaženo dohody o společném poselstvu obou králů do Francie, kde se měli zasadit o zvrát francouzské politiky ve prospěch Urbana VI.

Zhruba ve stejné době tedy probíhala jednání jak v Anglii tak i ve Francii. Do Paříže dospěla společná česko-uherská mise před 10. březnem.^{19/} Že šlo o předem dohodnutý postup, dokazuje i současná podpora královny politiky od pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna, který byl znám svým rozhodným a až nekritickým příklonem k Urbanu VI. a viděl hlavní příčinu rozdělení ve francouzském králi.^{20/} Svému příteli pařížskému biskupu Aimerymu poslal tehdy list,^{21/} v němž ho nabádal, aby využil svého vlivu na francouzského krále a pohnul ho k uznání papeže Urbana VI., poznamenáváje, že část křesťanstva, která setrvává v rozdělení, by se neodklonila od pravdy, kdyby byla řádně poučena. Požadoval též, aby biskup krále přiměl k respektu pro rady jeho příbuzných (consanguinei), kteří vzhledem k blízkému stupni spříznění a svazku starými smlouvami mu jistě nejlépe prospějí. Je to nepochybná snaha přimět francouzského krále k vyslyšení rad Václavových. Arcibiskup se ostatně odvolal na poselstvo krále Václava, které vysvětlil podrobnosti. To znamená, že Jenštejn psal v době, kdy se poselstvo chystalo na cestu, a byl proto dobře informován o jeho úkolech.

^{16/} RYMER, s. 111. List datován 1. února 1381 mří *ad exterminium scismaticorum, nunc vigentium et rebellium*. Nemluví se o paktu proti Francii, ale z povahy věci vyplývá, že osten tohoto prohlášení mří proti ní. O českém poselstvu v Anglii PERROY, s. 149 ns.

^{17/} RYMER, s. 113.

^{18/} Srv. J. SPĚVÁČEK, Václav IV., s. 134—135.

^{19/} N. VALOIS II, s. 174 ns; R. HOLINKA, Církevní politika arcibiskupa Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI., Bratislava 1933, s. 45 ns.

^{20/} Jenštejnův list Boršovi z Mrákotic, tehdy oficiáloví, líčí špatný stav církve, kterou přirovnává lodi zmítané na moři, a pokračuje: *quamobrem exaltatum est regnum Nabuchodonosor, hoc est regis Francie, qui moderni scismatis est causa precipua et origo*. Ed. J. LOSERTH, Beiträge zur Geschichte der hussitischen Bewegung I: Der Codex epistolaris des Erzbischofs von Prag Johann von Jenzenstein, AÖG 55, 1877, č. 7, s. 311.

^{21/} AÖG 55, č. 15, s. 316—317. Kromě uv. VALOIS a HOLINKY (viz pozn. 19) nově též R. E. WELTSCH, Archbishop John of Jenstein (1348—1400), The Hague — Paris 1968, s. 23.

Text listu je interpretován tak, že je v něm náznak o revizi poměru obou panovníků pro případ, že by nedošlo ke shodě.^{22/} V této podobě ovšem text nevyznívá, ale jeho domýšlením by se takový záměr dal postřehnout. Biskup Aimary odpověděl v pevném tónu,^{23/} odmítl Jenštejnův návrh, vyslovil naopak politování, že do schismatu upadli králové český a uherský, jakož i sám arcibiskup, a že ve vzájemné náklonnosti, kterou by si měli král římský a francouzský prokazovat, dochází k neshodě. Celou věc nakonec obratně odsunul slibem, že francouzský král pošle k Václavovi své poselstvo. Aimeryho odpověď je datována 10. března, tedy ve chvíli, když Václavovo poselstvo už dorazilo do Paříže. Je to další doklad koordinace panovníkových i arcibiskupových akcí. Shoda dat je více než výmluvná. Jenštejn připravoval půdu pro jednání vyslanců po své linii.

O pobytu poselstva ve Francii svědčí podrobné vyličení v kronice mnicha ze Saint-Denis,^{24/} který přes svou spolehlivou informovanost se přece jen dopustil chyby, když vedle uherských vyslanců jmenoval misi kastilskou. Tento omyl byl již dříve vysvětlen a není pochyb o účasti poselstva českého, resp. říšského.^{25/}

Vyslanci, kteří v Paříži využívali příjemného pohostinství,^{26/} mohli své poslání splnit až v dubnu při přijetí u vévody z Anjou, tehdy v době nezletilosti Karla VI. skutečného vládce Francie. Vyzvali, aby se Francie zřekla svého papeže a uznala Urbana VI., a pohrozili zrušením dosavadních přátelských smluv, nestane-li se tak. Vévoda zachovává v jednání naprostou zdvořilost, rozhodně odmítl vyhovět přání vyslanců a ulomil hrot neshodě dalším velkorysým pohostinstvím a četnými dary, takže vyslanci se domů vrátili vesele (hilariter), aniž dosáhli jakéhokoli výsledku.^{27/}

Václav i Ludvík se před formulací svých požadavků radili opětovně s klérem svých států.^{28/} Je to pochopitelné, neboť šlo o právně i politicky velmi choulostivé porušení dosavadních smluv. Je proto zjištění takového dobrozdání, jež vzniklo na pražské právnické univerzitě, značným obohacením znalostí o mezinárodně právních aspektech v počátcích velkého rozkolu a svědčí o právních názorech, jak je hájil pražský poradce. Text konsilia se vydává v příloze.

Francie v něm není sice jmenována výslovně, ale okolnosti, jak jsou vyličeny, vůbec nedovolují myslet na jinou mocnost. Konsilium obsahuje i jiné narážky na současnou mezinárodní situaci.

^{22/} HOLINKA, s. 45. SPĚVÁČEK, s. 138, pozn. 2, mluví o Jenštejnově politické naivitě, ale list je nutno chápat v širším záměru české politiky.

^{23/} AÖG 55, č. 16, s. 317.

^{24/} Vydáno v Collection des documents inédits sur l'histoire de France I, ed. L. BELLAGUET, Paris 1839.

^{25/} N. VALOIS II, s. 447—454 (Eclaircissement IV.).

^{26/} V podrobnostech N. VALOIS II, s. 274 ns.

^{27/} VALOIS II, s. 275—276.

^{28/} VALOIS II, s. 275; HOLINKA, s. 45.

První odstavec je jen nepříliš obratným pokusem uvést základní údaje v co nejúspornější dikci, ale přesto se rozbíhá téměř do zmatečnosti šroubovanými formulacemi. Je proto také ponechán bez dalšího rozvedení a postranní poznámka v pražském rukopise poukazuje, že jde o část, která má být vynechána, protože dobrozdání ihned pokračuje znovu od začátku. Obsah konsilia lze vystihnout asi v tomto zestručnění:

Právník začíná svůj výklad konstatováním, že dva křesťanští vládci, Titius se svým synem Seiem a Sempronius, uzavřeli spojeneckou smlouvu jménem svým, svých bratří a dědiců, a potvrdili ji přísahou. Autor prozrazuje, že je mu znění smlouvy známo, ale nevkládá je z důvodu stručnosti. Smlouvu pokládá za platnou a legitimní. Je to akt spravedlivý, protože je určen k vzájemné pomoci a odstranění nespravedlnosti.

V dalším autor označuje smluvní strany už jen písmeny. Když zemřel panovník A a nástupem se stal B, jejich partner ve smlouvě C se provinil církevním rozkošem. Přesto B obnovil s C smlouvu. Je zjevné, že A je míněn císař Karel IV., B král Václav a C francouzský král.

Klade se nyní otázka, zda B navzdory dřívějším přísahám může vstoupit ve smlouvu, jež se přičí jednotě s C, nebo je povinen dodržet tuto smlouvu s C. Formulaci otázky je možno snadno porozumět, protože se vztahuje na jednání s Anglií.

Posouzení záležitosti vyznívá v tom smyslu, že podmínkou dodržení přísahy je setrvání záležitosti v témže stavu. O tom mluví z Dekretálů převzatý příklad: vyžaduje-li šílený vrácení svěceného meče od jiné osoby, nemá mu být vrácen, dokud se neuzdraví. Smlouvy s kacíři a schismatiky by znamenaly pro ně značnou podporu a proto je možné se z nich vymanit. Obnovení smlouvy mezi B a C nezavazuje, protože v té době se C provinil odpadnutím od pravého papeže Urbana VI. Poradce však přesto neuzavírá své votum kategoricky, ponechává zřejmě místo pro možnost, že by se viník napravil, a připouští, že smlouva trvá jako obligace naturální, při níž sice žalobu nelze uplatnit, ale sám závazek se neruší.

V principu tedy právník připouští možnost uzavřít novou smlouvu a porušit starou. Do situace počátkem roku 1381 se konsilium zařazuje zřetelně. Narážky na závazky ze smlouvy, uzavřené nejen jménem stran, nýbrž i pro širší okruh příbuzných, vyličení situace po smrti Karla IV. a po obnově smlouvy, ke které došlo 1380, obvinění francouzského krále ze schismatu, otázka, zda lze uzavřít i navzdory existující smlouvě s Francií novou smlouvu s Anglií, i výslovné prohlášení Urbana VI. pravoplatným papežem jsou tak jasné rysy, že lze pramen datovat dosti bezpečně do doby před zahájením jednání s Anglií, tedy před únorem 1381, kdy byla dána vyslancům plná moc, i před odjezdem poselstva do Paříže, kde mělo pohrozit výpovědí staré smlouvy.

Vývody dílka se opírají výlučně o kanonické právo, když autor sáhl k Dekretu Gratianovu, k Dekretálům Řehoře IX. a k Liber VI. a jeho glo-

se. Bylo by ovšem mylné označit nedlouhé odstavce konsilia za pečlivě propracovaný a definitivní text. Daleko spíše jde o nástin, který — třebaže postihuje věcně veškeré stránky situace — není úplně prost nepřesností.^{29/}

O autorovi není zatím možno říci nic bližšího. Je to pražský právník, člen právnické univerzity, jak vyplývá ze zařazení jeho konsilia mezi projevy vzniklé na univerzitě, ale pro určení osoby není dostatečné opory. Snad lze vyslovit aspoň předběžný dohad, že to byl některý z hodnostářů arcibiskupské správy, kteří současně se svým úřadem vykonávali i učitelské poslání při výchově právníků. Podíl Jana z Jenštejna na přípravách k jednání tomuto úsudku nebrání.

Pokus přimět Francii k opuštění avignonského papeže a k uznání Urbana VI. se vůbec nezdařil. Ani dohoda s anglickým dvorem a provdání Václavovy sestry Anny neměly mít neblahý vliv na poměr krále Václava k Francii. V říjnu 1381, tedy po necelém půl roce od selhání české a uherské mise ve Francii, se objevil v korespondenci Václavově starý tón přátelství. Oznámil francouzskému králi Karlu VI. sňatek své sestry s anglickým králem^{30/} a dodal, že tím vůbec nejsou dotčeny staré svazky přátelství.^{31/} Současně nabídl i zprostředkování k odklizení vleklých sporů mezi Francií a Anglií. Tím vším Václav ukázal Urbanovi VI., že se nemá příliš spoléhat na jeho oddanost,^{32/} a Francii tím poskytl bezpečí ze své strany.

Urban VI. se pak znovu pokusil uplatnit princip, že se ruší veškeré smlouvy, uzavřené s heretiky a schismatiky. List z 30. března 1382, adresovaný v tom smyslu králi Václavovi, s podotknutím, že jde o smlouvy uzavřené jak jím samým tak i jeho otcem císařem Karlem,^{33/} se minul s výsledkem a ani jeho důrazné opakování o rok později, 17. dubna 1383,^{34/} nevedlo k cíli. Naopak francouzská propaganda pro papeže Klimenta mířila nyní do Čech. Plná moc, kterou dal král Karel VI. svým vyslancům ke králi Václavovi listinou skoro současnou, 26. dubna 1383, je opravňuje dát Václavovi přísliby za odstoupení od schismatu podle výnosu Klimenta VII.^{35/} Pověřovací list vyslanců z 5. května 1383 jako dokument pro jednání už zmínky o návrzích Klimenta VII. neobsahoval.^{36/}

^{29/} Jde tu o nepřesný odkaz na kapitolu Innocence III. *Veritatis, de dolo et contumacia*, X 2.14.8, která tvoří oporu autorových vývodů na dvou místech, ale neodpovídá svým obsahem.

^{30/} WINKELMANN, II, č. 982, s. 641—642. K tomu VALOIS II, s. 276—277.

^{31/} „... in quibus inter dilectionem vestram et nos amicitie contracte nec derogatur in aliquo, quin potius nostris statui consulitur et honori...”

^{32/} VALOIS II, tamtéž.

^{33/} RYMER III/3, s. 137; Mon. Vat. V/1, č. 76, s. 60.

^{34/} RYMER III/3, s. 152; Mon. Vat. V/1, č. 92, s. 69.

^{35/} WINKELMANN II, č. 1230, s. 881—882. Obsah návrhů papeže Klimenta, vycházejících vstříc králi Václavovi, viz VALOIS II, s. 280—281.

^{36/} WINKELMANN, č. 1231, s. 882—883.

Ani pokus francouzské diplomacie ke změně Václavova stanoviska neuspěl.

I v rozháraných poměrech dvojpapežství a ve zvratech evropské politiky trval nadále přátelský vztah Čech, resp. Říše k Francii bez podstatných změn. Svědčí o tom pozdější doklady o utvrzení přátelských smluv mezi králem Václavem a králem Karlem VI.^{37/} Zůstala tedy hrozící roztržka v roce 1381 jen epizodou; patří jí však přesto místo v dějinách české diplomacie a činnosti pražské právnické univerzity.

^{37/} Srv. WINKELMANN II, č. 993, s. 651—652; č. 997, s. 654—655; č. 1232, s. 884—885; č. 1233, s. 885.

PŘÍLOHA

CONSILIUM IURISTAE PRAGENSIS DE PACTIONIBUS BOHEMIAE CUM FRANCIA

Codd.:

C — Cambridge, Corpus Christi College Library 534, fol. 181r—v

E — Praha, Knihovna Metropolitní kapituly pražské E 83, fol. 43r—v

In nomine domini nostri Iesu Christi habendo pre oculis eundem dominum, qui est cordium scrutator.

Casus talis est: Ticius^{1/} rex, princeps catholicus, ut princeps principatus, cui presidebat Seyus, rex similiter et filius eius, nomine suo et heredum suorum, catholicus princeps, ut princeps eorum principatum, quorum existerat princeps, nomine suo^{2/}, fratrum et heredum suorum, fecerunt^{3/} federa pacis cum alio principe eciam catholico, scilicet Sempronio, eadem pacis federa nomine suo et nomine suorum heredum^{4/} mencione habita expressa de heredibus propriis nominibus in eorum liga designatis, omnes tunc temporis in gracia sedis apostolice existentes, que pacis federa seu liga^{5/} per Ticium patrem et Seyum filium eius nomine eorum et heredum.^{6/}

Ticius princeps catholicus una cum filio suo Seio, catholico principe certorum principatum, cum quodam alio principe Sempronio, similiter catholico, omnes tunc catholici^{7/} et in gracia sedis apostolice existentes,^{8/} ut tales principes inierunt unionem pacis, federa et colligationem nomine suo, fratrum et heredum suorum, expressis certis eorum nominibus, qui tunc in rerum natura existerant, et hanc unionem iterum,^{9/} quod omnes erant in gracia sedis apostolice, religione iuramenti firmaverunt, quam unionem propter brevitatem hic non insero, sed eam ratam atque firmam presuppono fuisse et esse legitimam, atque, ut eciam apparet ex inspeccione ipsius, nec eam oportet dividere per singula membra. Nam quod principes catholici sint legales, boni atque perfecti amici honorem suum mutuo procurantes, quis expers capitis dicet hanc unionem non esse bonam, iustam et sanctam,^{10/} cum quantum in nobis^{11/} est, pacem cum omnibus hominibus optare debemus, de re iudicata, Ad^{12/} apostolice, libro Sexto.^{9/} Et quod in domino ad quemlibet eorum spectante seu in possessione iurium pertinencium ad ipsos se non impendant, ymmo sibi mutuam auxilium prestant, quis dicet hoc inconsonum rationi, cum hec unio non sit ad inferendam, sed ad iniuriam depellendam, cum eciam socii iniuria propulsanda sit, xxiii. q.iii. Fortitudo,^{13/} et c. Non inferenda.^{c/13/}

^{1/} Ticius] Titus C

^{2/} suo] suorum C

^{3/} fecerunt] *inter lineas E*

^{4/} nomine suorum heredum] heredum suorum E

^{5/} omnes ... liga] *om. C*

^{6/} Forte vacat illud, quia statim inferius continetur] *in marg. E, om. C*

^{7/} catholici] apostolice C

^{8/} existentes] *om. C*

^{9/} iterum] interim E

^{10/} iustam et sanctam] et iustam C

^{11/} nobis] vobis C

^{12/} Ad] *om. C*

^{13/} c. Non inferenda] sic non inferenda C

Odkazy na místa souborů kanonického práva se činí podle doporučení Institute of Research and Study of Medieval Canon Law, jak je běžné v praxi Institute of Medieval Canon Law, Berkeley/California, a zachováváno v dnešním bádání o kanonistických textech; cf. *Traditio* 11, 1955, s. 438—439:

^{a/} VI 3.14.2

^{b/} C.23 q.3 c.5

^{c/} C.23 q.3 c.7

Tandem mortuo A principe, filio suo B superstitute C effectus est scismaticus, B superstes A eadem federa pacis C scismatico in scismate existenti,^{14/} ut dicitur, renovavit. Modo isto casu sic stante, nunquid B non obstantibus iuramentis prioribus, possit inire unionem contrariam unioni facte C vel obligetur ipsi C?

Et hic est videndum, nunquid si^{15/} ex virtute secundi tenentur saltem, utrum ex virtute primi teneatur,^{16/} et videtur, quod nec ex virtute primi nec ex virtute secundi teneatur ad observacionem illius unionis, quia^{17/} illud primum iuramentum intelligitur sub condicione prestitum, videlicet si res in eodem statu permanserit, xxii. q. ii. Ne quis arbitretur,^{18/} cum ergo devenit ad eum statum etc., tamquam si cui gladius commendatur et promittat se redditurum, cum ille, qui commendavit, poposcerit. Si forte gladium suum repetat furens, manifestum est non reddendum, donec ei sanitas restituitur.^{19/} Solucio: Mutacio rei per iura in contrarium allata facit dormire accionem, sed non extinguit obligacionem.^{19/}

Preterea, si excommunicatis persistentibus in excommunicacione vel^{20/} scismatici in scismate astricti, fidelitate teneantur^{21/}, magnum fomentum esset perduracionis in excommunicacione et scismate, quoniam excommunicati vel scismatici videntur se associatos magna caterva horum, qui sunt eis fidelitate astricti, ut dicit Innocencius in c. Veritatis, de dolo et contumacia.^{1/} Et ideo obligati sacramento fidelitatis excommunicatis absolvuntur a fidelitatis prestacione per c. Nos sanctorum^{2/} et c. Iuratis^{3/} xv. q. vi.

Nec renovacio unionis per B ipsi C et heredibus facta tenuit, cum tempore inhabili ac eo, quo C incapax erat, puta in scismate contra sanctissimum patrem nostrum dominum Urbanum, divina provisione Dei papam sextum, ipso C constituto et per consequens excommunicato, de hereticis Firmissime,^{4/} et ideo, ut cum excommunicato contractus non tenuit per c. Veritatis, de dolo et contumacia, libro Sexto circa finem.^{5/}

Preterea quod contractus cum excommunicato de rebus propriis et non ecclesiasticis factus teneat, videtur esse casus in c. Felicis, de penis, libro Sexto, Cum autem.^{6/} Ubi dicit textus: „Beneficio absolucionis obtento debitorum illorum, que contracta fuerunt, de postmodum aquisitis, repeticio non negetur“, „quia prius acquisita erant confiscata“, ut dicit glosa super verbo aquisitis.^{1/}

Preterea, quod apostatis de iuribus eorum sit respondendum, patet in c. Iulianus^{m/}. Nam Iulianus extitit infidelis imperator, tamen milites cristiani servierunt infideli imperatori, sed ubi veniebant de manu Cristi etc.

^{14/} existenti] om. C

^{15/} si] om. C

^{16/} teneatur] teneantur C

^{17/} quia] quid C

^{18/} tamquam ... restituitur] in marg. CE

^{19/} partes linearum abscissae C

^{20/} vel] om. C

^{21/} teneantur] tenentur C

^{d/} C 22 q.2 c.14

^{e/} C.22 q.2 c.14 § 2

^{f/} X 2.14.8

^{g/} C.15 q.6 c.4

^{h/} C.15 q.6 c.5

^{i/} X 5.7.3

^{j/ recte:} X 2.14.8

^{k/} VI 5.9.5

^{l/} Glossa ordinaria VI 5.9.5 v. aquisitis: quia prius acquisita erant confiscata (Liber Sextus, ed. Venetiis 1584).

^{m/} C.11 q.3 c.94

II. IRSKÝ BISKUP

NA PRAŽSKÉ PŘÁVNICKÉ UNIVERZITĚ

Mezi doktory práv, kteří získali svou hodnost na pražské právnické univerzitě, je uveden také *Dominus Ioannes, episcopus Glotarensis, hic doctoratus*.^{1/} Je to poněkud záhadný zápis, neboť o tomto právníkovi není jinde v univerzitní matrice ani zmínka a také dosavadnímu bádání o studiu práv v Praze a o právnické vzdělanosti ve středověkých Čechách zůstával neznámý.^{2/}

Ze stručných, ale spolehlivých údajů matriky pražské právnické univerzity lze od roku 1382 zjistit, kdo získal hodnost licenciáta či doktora práv, v kterém roce, pod kterým rektorem a jaké zaujímal postavení v církevní hierarchii. Tyto zápisy pokračují v matrice rok po roce až do roku 1412, kdy byly uděleny poslední tituly licenciátů před rozpadem právnického učení.

Naproti tomu pro první období existence samostatné univerzity kanonistů od jejího oddělení od jednotné univerzity roku 1372 do roku 1382 jsou záznamy kusé. V tomto desetiletí byli do registra zapsáni doktoři jen svým jménem, zpravidla bez dalších údajů. Byli přepisováni průběžně v jediné řadě bez udání dat, takže z matriky samé není možno zjistit, kdy se tak stalo. Celkem bylo v té době zapsáno čtrnáct doktorů a licenciátů práv, počet jistě nevelký.

Mezi nimi na devátém místě byl zařazen episcopus Glotarensis. Kdybychom se pokusili usuzovat aspoň nepřímě z relativní chronologie zápisů, patřil by spíše pozdějším létům, blíže k roku 1382 než k roku 1372. Z obratu *hic doctoratus* lze usuzovat jen, že mu byl v Praze udělen akademický titul doktora, ale že v Praze nestudoval, což potvrzuje i matrika, kde chybí zápis o jeho přijetí.

Z rozpaků, kdo byl vlastně v Praze promován, pomůže aspoň částečně nepřímě probádaný pramen, totiž sbírka projevů, přednesených na pražské právnické univerzitě mezi léty 1377–1393,^{3/} zachovaná ve dvou ru-

^{1/} Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragenses, tom. II—1, Matricula Universitatis Pragenses graduatorum Rectoris Iuristarum, Pragae 1834, s. 1.

^{2/} H. JIREČEK, Právnický život v Čechách a na Moravě v tisícileté době od konce IX. do konce XIX. století, Praha — Brno 1903, s. 159, uvádí toliko jméno dle matriky bez pokusu o bližší určení. W. W. TOMEK, Děje university pražské, Praha 1849, s. 78, jej nezahrnul do přehledu pražských posluchačů práv, patrně proto, že biskup Jan nebyl v Praze imatrikulován. Protože Iohannes Glotarensis byl v Praze jen promován, ale nepřednášel, není zařazen ani v seznamu pražských profesorů, v. R. ZELENÝ — J. KADLEC, Učitelé právnické fakulty a právnické univerzity pražské v době předhusitské (1349–1419), AUC — HUCP 18/1, 1978, s. 61–106. Pozornost mu nevěnoval ani znamenitý a podrobný článek P. MORAW, Die Juristenuniversität in Prag (1372–1419), verfassungs- und sozialgeschichtlich betrachtet, in: J. FRIED (vyd.), Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters, Sigmaringen 1986, s. 439 až 486.

^{3/} J. KEJŘ, Sbírnka projevů z doby rozkvětu pražské právnické univerzity, AUC — HUCP 29, fasc. 2, 1989, s. 15–69. Srv. o ní i první příspěvek, zde.

kopisech úplných a v jednom torzovitém. Úplný seriál o devadesáti číslech je zapsán v rukopisu knihovny Corpus Christi College — Cambridge 534, fol. 148r — 237v, značený dále siglami C, a v rukopisu knihovny Metropolitanu kapituly pražské E 83, fol. 1r — 108r, dále sigle E. Oba rukopisy si jsou velice blízké v téměř totožném znění textů i v pořadí projevů a dokonce i postranními přípisky. V několika repertoriích učené literatury, vzniklé v Praze, byly zaregistrovány některé části podle katalogů, ale podrobná pozornost jim nebyla až dosud věnována.^{4/} Pouhý začátek sbírky se čte v rukopisu Kapitulního archivu v Praze VII/68, fol. 336r — 342r; tento zlomek však neobsahuje žádnou z částí, které nás zde budou zajímat a proto jej lze zatím vypustit z pozornosti.

Ve směsi rekomendací rektorů, řečí při bakalářských a doktorských promocích, kázání či projevů při různých univerzitních slavnostech, které jsou zařazeny náhodně bez vnitřního systému či chronologického pořadí, mají zvláštní místo velmi okázalé uvítací řeči při návštěvách vzácných hostů, většinou vysokých církevních hodnostářů, na půdě pražské právnické univerzity. Některé z těchto textů mají svou cenu i pro politické dějiny, neboť jsou adresovány osobnostem, o nichž se dosud nevědělo, že univerzitu navštívily, ba dokonce, u nichž je neznámý jejich pobyt v Praze. Jedno takové uvítání je zapsáno v rkp. C, fol. 185v, v rkp. E, fol. 49v, a vychází z tématu *De prole tua venit tibi paternitas; pro patribus tuis nati sunt tibi filii etc. lxviii. di. Quorum vices*. Příslušné místo je zařazeno v Dekretu Gratianově D.68 c.6. Je to kapitola papeže Urbana II., v níž byl převzat citát ze sv. Augustina. Jejím úmyslem je prokázat, že biskupové zastávají v církvi místa apoštolů. Toto téma bylo zvoleno zcela jasně ze snahy polichotit přítomné vzácné návštěvě.

Rozhodný pasus řeči, jmenující hosty, zní: ... *quos constituit principes super omnem terram: Olim venerabilem patrem nostrum sc. episcopum Clodoriensem et decretorum doctorem huius universitatis alme. Nunc etiam reverendissimum patrem dominum nostrum archiepiscopum Nidrosiensem, quem propter sui presenciam verbis attollere non oportet*.

O totožnosti osobnosti nazvané v univerzitní matrice jako episcopus Glotarensis a zde jako episcopus Clodoriensis nevzniknou pochyby tím spíše, že je na obou místech zdůrazněn jeho pražský doktorát dekretů. Která diecéze však spadala pod jeho pravomoc? Název by odpovídal místnímu jménu Klotten na Mosele, které však nikdy nebylo biskupským síd-

^{4/} Na rukopis C lze aplikovat i nevelké zmínky o rukopisu E; srv. M. BOHÁČEK, Nové prameny k dějinám pražské university, Studie o rukopisech 1965, s. 49—92, na několika místech. Autor také upozornil na potřebu náležitého rozboru. J. TRÍŠKA, Literární činnost předhusitské university, Praha 1967, s. 70, se odvolal na rekomendace zde obsažené při pokusu vystihnout znaky tohoto literárního druhu. Rekomendace rektorů seznamenala M. HAASOVÁ-JELÍNKOVÁ, Správa a kancelář pražské university v první době jejího trvání, zvl. otisk ze Sborníku příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 1948, s. 36—37 a dokumentovala jimi pořadí rektorů. Přímou k rukopisu sáhl patrně jen M. BOHÁČEK.

lem, stejně jako Klotten ve Švýcarsku. Zůstává tedy jen jediná možnost, která — ačkoli to zní neuvěřitelně — se týká severoirského biskupství Clogher. Toto místo se objevuje v pramenech i v podobě Clochar,^{5/} Clochoren či Clocharia a odtud jsou vyvozeny i varianty přídavného jména Clochorensis, Clogheriensis, Clogherensis a dokonce i Cloronensis.^{6/} Není tedy námitek proti interpretaci místa, přece však překvapuje, jak by se irský biskup dostal do Prahy, kde získal doktorát.

Mnoho se vysvětlí zjištěním, že clogherský biskupský stolec obsazoval od roku 1373 do roku 1390 skutečně biskup Jan, jehož celé jméno zní Iohannes O'Corcoran. Ten však byl mnichem kláštera skotů sv. Jakuba ve Würzburgu, tedy ve městě, které mělo s Čechami živé styky a odkud byla Praha snadno dosažitelná. A tento Iohannes O'Corcoran byl již při svém povýšení na biskupa vzdělaným právníkem, neboť nesl titul bakaláře dekretů.^{7/}

Tyto indicie jsou tak silné, že můžeme počítat se správným zjištěním osobnosti. Ale v naší sbírce projevů se s ním setkáme ještě jednou.

V rkp. C, fol. 174v, a v rkp. E, fol. 35r, je zapsána řeč, která zazněla buď při doporučení k rigorózní zkoušce nebo při doktorské promoci, když byl univerzitě představen doktorand: ... *reverendum patrem dominum Iohannem episcopum Chlocorenssem domino rectori et in persona ipsius toti universitati canonistarum huius venerabilis studii presentatum attollere blanditiis verborum non oportet*. To se může vztahovat jen na jediného Jana biskupa Clogherského, i kdyby nebyl přímo jmenován. Žádný jiný biskup tu totiž nedosáhl doktorského gradu a shoda jména vyvrací všechny pochybnosti. Důležité je, že je všude označován svou biskupskou hodností, což odstraňuje případné nejistoty. Východiskem projevu je biblický verš *Ecce arbor in medio terre; altitudo eius nimia*, Dan. 4,7. I tady je odkaz na biblický citát oslavou významného hodnostáře a byl jistě záměrně zvolen pro tuto příležitost.

Znění projevu, jak je v obou rukopisech podáno, nepředstavuje úplnou slavnostní řeč, jaké jsou při podobných příležitostech zachyceny v několika dalších položkách sledované sbírky projevů, nicméně rozhodné údaje tu jsou obsaženy v naprosto jasném podání, takže můžeme konstatovat, že máme před sebou další nesporný doklad o vystupování clogherského biskupa Jana na pražském právnickém vysokém učení.

Nemáme ani nejmenší oporu pro zjištění, kdo byl při té příležitosti řečníkem. Musel to být některý z doktorů, tedy někdo z osmi mužů, kteří té hodnosti dosáhli před biskupem Janem. Který z nich to byl, říci nedovedeme.

^{5/} J. F. KENNEY, The Sources of the Early History of Ireland. An Introduction and Guide I, New York 1929, na několika místech.

^{6/} GRAESSE — BENEDIKT — PLECHL, Orbis Latinus, Braunschweig 1972, heslo Clocharia.

^{7/} C. EUBEL, Hierarchia Catholica Medii Aevi (1198—1431) I, Monasterii 1913, s. 192.

Snad dohadem lze určit přibližné datum promoce. Časové pořadí zápisů prvních doktorů na univerzitě podává jen relativní chronologii, ale někdy lze u některých ověřit z jiných pramenů, kdy se tak stalo. Protože würzburgský mnich Jan byl povýšen na doktora po dosažení své biskupské hodnosti roku 1373, je dán terminus a quo; terminus ad quem je určen způsobem zápisů v matrice do roku 1382, protože pak jsou už data jistá. Před biskupem Janem je umístěn Wildericus de Mitra, o němž víme, že byl na univerzitě zapsán roku 1374 pod označením *Willericus de Mytra, licenciatus in decretis et baccalarius in legibus, ordinarius lector. Hodie doctor decretorum*.^{8/} Záznam o jeho doktorátu byl zřejmě připojen dodatečně, ale přesný zápis v matrice určuje rok, kdy mohl být nejdříve zapsán mezi pražské licenciáty a doktory. Své tituly získal roku 1371 v Bologni, doktorát mu byl udělen nepochybně už v Praze, snad roku 1377 nebo 1378.^{9/}

Po biskupu Janovi čteme v pořadí intitulovaných jméno *D. Ioannes de Jerzen, licenciatus in decretis*. O něm je známo, že získal svůj titul v Praze roku 1380.^{10/} Všichni další nositelé licenciátského či doktorského gradu získali své hodnosti později.

To znamená, že promoce biskupa Jana se konala mezi léty 1374 (resp. 1377—1388) a 1380.^{11/} Je možno pokusit se o ještě bližší určení data. Snad by bylo možno usuzovat, že se to stalo nedlouho po dosažení jeho biskupské hodnosti, ale naproti tomu datovatelné projevy ve sbírce až na nečetné výjimky se týkají doby od roku 1377. Nemusí to být arci zcela nesporné; do sledu řečí a slavnostních aktů se mohl snadno vloudit i starší projev, ale odvážíme-li se vyvodit závěr podle prokazatelně datovaných kusů sbírky, pak by promoce clogherského biskupa Jana O'Corcorana spadala do roku 1379. Detailní vysledování jeho kariéry by asi dosáhlo bezpečnější opory pro přesné určení, nelze se ho však odvážit pro nepostačující přístupnost irských pramenů.

Jako překvapuje přítomnost irského biskupa na pražské univerzitě, je stejně zvláštní i účast druhého osloveného preláta: *archiepiscopus Nidrosiensis*. To totiž míří zcela jednoznačně na diecézi Drondheim^{12/} v Norsku. V době, která připadá v úvahu, byl drondheimským arcibiskupem

^{8/} MUPr. II—1, s. 61. K témuž roku je na univerzitu přijat *Burchardus scholaris domini et mag. Willerici*, MUPr. II—1, s. 121. Zde stojí za zmínku, že Wildericus v tomto případě není uveden svými právníckými akademickými tituly, což jindy bývá pravidlem.

^{9/} Cf. ZELNÝ — KADLEC, č. 10, s. 80. F. TADRA, Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských, Praha 1897, s. 263, klade dosažení jeho doktorátu k roku 1377, kdy též obdržel provizi na kanovníctví vyšehradské. H. JIREČEK, Právníký život, s. 159, počítá až s rokem 1388.

^{10/} Hlavní údaje k němu J. TRÍŠKA, Životopisný slovník předhusitské univerzity pražské 1348—1409, Praha 1981, s. 260.

^{11/} Kdyby se dle TADRY a JIREČKA, viz pozn. 9, ověřilo dosažení Wilderikova doktorátu až pro rok 1377, resp. 1388, bylo by rozmezí, v němž získal doktorát biskup Jan, ještě blíže určeno.

^{12/} GRAESSE — BENEDIKT — PLECHL, heslo Nidrosiana.

Tronderus Gendari,^{13/} psaný též Thandro,^{14/} který zastával svůj úřad mezi léty 1371 a 1381. I v jeho případě zůstává záhadou, proč přišel do Prahy. Mohlo to být při nějaké diplomatické misi, o níž zatím nebyly zjištěny zprávy, při obchodu relikviemi, při průjezdu Čechami při nějaké cestě ... jsme odkázáni na pouhé dohady, které ještě nedovedeme opřít o bezpečné pramenné údaje. V každém případě jsou však uvedené návštěvy dokladem, že pražská právnická univerzita se podílela nejen na výuce kano-nického právu, ale že se stávala i místem vysokých setkání a oficiálních slavností.

JIŘÍ KEJŘ

Two Contributions to the History of the Prague Law University

SUMMARY

1. Counsel of a Prague lawyer as regards a Bohemian-French treaty at the beginning of the great Western Schism

Two manuscripts from the end of the 14th century, Cambridge, Corpus Christi College Library, 534, and Prague, Library of the Metropolitan Chapter of Prague, E 83, contain an important collection of speeches delivered at the Prague Law University between the years 1377 and 1393. Among these is the counsel on international treaties between Bohemia, respectively the Holy Roman Empire, and France, which takes into account also the possibility of a new treaty being concluded with England.

The friendship treaty between Charles IV and France, concluded in 1347 and renewed in 1356 shows the difference in competence of Charles' title as Holy Roman Emperor and King of Bohemia, which appears again in subsequent pacts concluded under King Wenceslas IV. The monarchs concluded such pacts in their own name and that of their brothers and the sons of their heirs. But this was not binding upon the future King and Holy Roman Emperor, who attained their status by election, but upon the King of Bohemia, and the commitments are formulated as such.

King Wenceslas IV renewed the treaty in 1380, but, at the end of that same year, negotiations began with England concerning the marriage of Wenceslas' sister Anne to King Richard II and a treaty of friendship. This would, however, go counter to existing agreements with France. A further complication of considerable import was the endorsement of King Wenceslas and of Richard to obedience to the Pope in Rome, Urban VI, while France acknowledged the Pope in Avignon Clement VII.

^{13/} EUBEL I, s. 366.

^{14/} P. B. GAMS, Series episcoporum ecclesiae catholicae, 2. vyd., Leipzig 1931, s. 335. Pro vyvarování se nedorozumění, lze podotknout, že ho nelze zaměnit s mistrem Thardo de Suecia, bakalářem z roku 1361, MUPr II—1, s. 9, který se opětovně objevuje na pražské univerzitě, v. MUPr I, na více místech. Intitulován je na právnické univerzitě roku 1377 jako *dominus Thordo, mag. in artibus, baccalarius in decretis, prepositus ecclesie Arosiensis, hodie episcopus Strengn.*, MUPr. II—1, s. 121. Jde o švédská města Västerås a Strengnäs, kde byl Thordo biskupem od roku 1370 (+ 1401), cf. EUBEL I, s. 464.

In March 1381 a Bohemian-Hungarian deputation reached Paris which set out to make France acknowledge Urban VI as the true Pope, and, should they not succeed, to threaten abrogation of the friendship treaty. John of Jenštejn, the Archbishop of Prague, tried to settle the deputation through the intercession of Bishop Aimery of Paris. France rejected the Bohemian-Hungarian mission.

Lawyers were requested to provide counsel as a basis for the negotiations of the Bohemian-Hungarian deputation. The newly discovered counsel originated at the Prague Law University at the beginning of the year 1381; it is based on the real situation and on international contractual commitments and proved that treaties concluded with schismatics, i. e. the King of France, were not binding and that it was possible for new ones to be concluded, which is a reference to the current negotiations the Bohemian envoys in England. In the counsel Urban VI is named the true Pope. Justification for this is taken exclusively from canonical law. The content of negotiations with the French court shows that this counsel was the basis for the standpoint of the Bohemian mission.

Despite this threat of a split, relations between Bohemia, respectively the Holy Roman Empire, and France soon became settled and King Wenceslas sent to the King of France a report of the marriage of his sister to the King of England, in which he assures him that this in no way affected their old friendship. This was not changed even by the efforts of Pope Urban VI, who issued bulls to try and proclaim the treaty with the schismatics as invalid, and in subsequent years friendship treaties with France were renewed.

The text of the counsel is edited from the two manuscripts as appendix.

II. An Irish Bishop at Prague's law university

In the register of Prague's law university, whose records date back to the year 1372, the list of doctor's degrees mentions *Dominus Ioannes, episcopus Glotarenensis, hic doctoratus*. Until recently this was the only known record of him. A new discovery has now been made in the comprehensive collection of speeches, which came into being when Prague's law university flourished and contains ninety speeches from the years 1377—1393. This collection is written in its entirety in two manuscripts: Corpus Christi College Library, Cambridge, 534 and Library of the Metropolitan Chapter of Prague, E 83.

We twice learn of festive occasions during which *Ioannes episcopus Clororiensis* or *Chlocorensis* officiated. For the first time during his doctoral examination, a second time when he was received as guest of the university. The name of the diocese can be interpreted as Clogher in Northern Ireland. There, from 1373 on, truly was a Bishop John, surname O'Corcoran, originally a monk in the Scottish monastery at Würzburg, from where Prague could easily be reached. When he was raised to the office of Bishop he was already a holder of a degree of Bachelor so that he must have completed his studies of law in Prague by being granted the highest academic honour. His doctorate can be placed into the years 1377 to 1380. It is not possible to discover from the university sources whether the reason for his stay in Prague was his interest in studies or whether he fulfilled yet another mission.

P. S. The author wishes to acknowledge his gratitude to the British Academy and Corpus Christi College Cambridge, whose great hospitality enabled him to study at Cambridge.

PROKOPA PISAŘE „LIBER DE ARTE MORIENDI“

ZDENĚK UHLÍŘ

V posledních zhruba třech desítkách let se dosti výrazně projevuje zájem o thanatologii^{1/}, se kterým se setkáváme nejenom v bádání medicínském a antropologicko-filozofickém, nýbrž i historickém, v tom i medievistickém. Pokud v prvních dvou případech k tomu vedou prostě skutečnost nových civilizačních chorob jakožto důsledek změněného životního stylu a rytmu jakož i ekologická potažmo atomová hrozba, v případě třetím to plyne z jistých podobností mezi moderní dobou a pozdním středověkem, spočívajících v prudké životní rychlosti a aditivní mentalitě. Není mým úkolem věnovat se těmto otázkám v jejich obecnosti, jakkoli nedávná práce v naší literatuře z pera Rudolfa Steindla na toto téma^{2/} jistě neuspokojuje a její výsledky bude třeba podstatně revidovat, zejména v konfrontaci s konkluzemi maďarské autorky Évy Ancselové^{3/}. Já se ovšem soustředím pouze na historický aspekt zvolené problematiky.

Intenzivní zabývání se smrtí a vůbec jakýsi svérázný makabrismus tvoří jednu z výrazných charakteristik pozdního středověku od druhé poloviny 14. do první poloviny 16. století^{4/}. K tomuto předmětu lze shledat řadu pramenů různého druhu, mezi nimi však je nutno považovat za dominantní žánr „ars moriendi“, jehož kořeny sahají k žánru tradičnímu již od pozdní antiky v celé křesťanské literatuře, totiž „de contemptu mundi“^{5/}. Žánr „ars moriendi“ je důsledkem postojů, jež můžeme obrazně vymezit jako „únavu z gotiky“^{6/} či „znechucení ze (scholastické) teolo-

^{1/} Viz M. Vovelle, *La mort en Occident du XIIIe siècle à nos jours*, Paris 1983 a tam uvedenou literaturu.

^{2/} Viz R. Steindl, *Kontinuita života. Vztah života a smrti od starověku po současnost*, Praha 1987.

^{3/} Viz É. Ancselová, *Étos a dejiny*, Bratislava 1989.

^{4/} Srv. K. Górski, *Uwagi o „Rozmyślaniach dominikańskich“ na tle prądów religijnych XV i początku XVI wieku*, in: *Średniowiecze. Studia o kulturze* 2, 1965, s. 303—321.

^{5/} Srv. R. Rudolf, *Ars moriendi. Von der Kunst des heilsamen Lebens und Sterbens*, Köln—Graz 1957.

^{6/} Viz A. Gleysztor, *Lassitude du Gothique? Reflets de l'Iconoclasme hussite en Pologne au XVe siècle*, in: *Ars auro prior. Studia Ioanni Białostocki sexagenario dicata*, Warszawa 1981, s. 223—226.

gie“, jakkoli jejich následky byly i jiné (např. ikonoklasmus, amúzičnost, antiscientismus atp.). Je tak vnějším projevem úzkosti plynoucí, především v našich poměrech, z úžasné zrychleného rytmu životního a historického času a zároveň z tíživé jednotvárné mnohosti životních forem aditivní zbožnosti vulgárního či populárního křesťanství. To vše v podstatě vyplývalo ze změny vztahu a napětí mezi světcem a řadovým křesťanem, resp. s vytvářením nového obsahu pojmu svatosti, jak k němu docházelo zejména od druhé poloviny 13. století^{7/}. Důsledkem byla krajní nejistota a pesimismus, což vedlo k neradostným úvahám o životě a jeho smyslu a o smrti jako jeho nutném a trudném vyústění.

To samo by však nestačilo, neboť v případě „artium moriendi“ nejde toliko o projev životní nejistoty a do jisté míry životního zklamání, nýbrž o jejich reflexi, o úvahu o jejich hlubinných zdrojích. Pokud budeme rozlišovat individuum jako sice samostatnou jednotku, přece však začleněnou do sociálního útvaru vyššího stupně, který jí dodává *raison d'être*, a osobu (personu) jako jsoucno axiologické, mající hodnotu samo o sobě a v sobě^{8/}, potom můžeme říci, že tu jde o svérázné napětí mezi individualismem a personalismem. Každý člověk chce být světcem, každý je jím potenciálně, ne všichni však aktuálně, poněvadž „multi sunt vocati, pauci electi“. Vrcholný středověk se svou rozvinutou městskou kulturou přinesl zároveň možnost sociální a kulturní mobility. Obsah pojmu svatosti tak přestával být individuu transcendentní a stával se osobě (personě) imanentní, tzn. že svatost nebyla určena předem, nýbrž byla duchovním a vůbec životním úsilím dosažitelná. To samo o sobě ovšem samozřejmě nezakládá existenci rozporu. Nicméně za přispění působení první reformace, kterou tu chápou v širokém pojetí Ernesta Buonaiutiho a Amedea Molnára^{9/}, dochází k průniku dalšího výrazného názoru do běžného povědomí, totiž že pojmy křesťana, spravedlivého a světce jsou totožné, tzn. že kdo není světcem, není ani křesťanem, nanejvýše je to „*falsus christianus*“. Názory např. Matěje z Janova v jeho „*Regulis*“ jsou tu nesmírně instruktivní. V úhrnu z toho plyne, že postavení člověka, chápajícího sebe sama jako osobu (personu) se stalo krajně nejistým a trudným. To je ovšem „*contradictio in adiecto*“, a tak vznikla nejenom možnost, ale přímo nutnost tuto problematiku tematizovat. Došlo ke zrodu žánru „*ars moriendi*“. Příznačné je, že prvními autory tohoto druhu u nás byli právě v poslední čtvrtině 14. století arcibiskup Jan z Jenštejna a Jan ze Stříbra, kazatel v kostele sv. Havla na Starém Městě pražském.

^{7/} Viz R. Kieckheffer, *Unquiet Souls. Fourteenth-Century Saints and Their Religious Milieu*, Chicago—London 1984.

^{8/} Viz P. Bendlová, *Člověk a moderní katolicismus. Krize katolického humanismu*, Praha 1965, s. 42n, 50n.

^{9/} Viz G. Gonnét, *Buonaiuti a „první reformace“*, in: *Směřování*, red. N. Rejchrtová, Praha 1983, s. 37—44.

Tento fakt je pro nás zásadního významu alespoň ze dvou důvodů. První se vztahuje k poměrům celoevropským. Alberto Tenenti ve své základní práci z roku 1957^{10/} dospěl k závěru, že vznik žánru „*ars moriendi*“ je třeba hledat v románských zemích, ve Francii a Itálii, ve druhé polovině 14. století mj. v souvislosti s nástupem protorenesančního myšlení. Rainer Rudolf^{11/}, který se zabýval tímž tématem pro prostředí německé (měl ovšem na mysli spíše tradiční geografický pojem „*Germania*“) si ce dospěl k jiným zjištěním, výslovně je však neformuloval, neboť jeho záměrem bylo především podat práci materiálovou; nadto v plné míře nepostihl odlišnost žánrů „*contemptus mundi*“ a „*ars moriendi*“, takže otázku novosti si vlastně ani nemohl položit. Na základě českého materiálu, spisů Jana ze Stříbra a Jana z Jenštejna, však můžeme dnes říci, že na celý tento problémový okruh je třeba nahlížet v novém světle, především přehodnotit „*renesančnost*“ tematiky spisů „*de arte moriendi*“. To vše zůstává úkolem pro budoucnost, na který zde lze toliko upozornit. Aktuální význam pro nás má skutečnost jiná. Existence spisů arcibiskupa Jana z Jenštejna a svatohavelského kazatele Jana ze Stříbra z poslední čtvrtiny 14. století na jedné a přednášek novoměstského písaře Prokopa z roku 1460 na druhé straně totiž umožňuje pokus o postižení vývoje nebo naopak setrvalosti v rámci tohoto žánru. Vlastním úkolem této stati pak je přehled obsahu a rozbor Prokopových přednášek; jejich začlenění do linie vývoje může být pouze předběžné, poněvadž nám schází soustavnější heuristika jak v rámci samotného žánru tak i na širším poli písemnictví, které se tradičně nazývá asketické. Rovněž tak se nemůžeme opřít o žádnou soubornou práci, která by toto téma zpracovávala na základě středověkého materiálu českého.

Prokop Písař přednášel na téma smrti roku 1460 v Karlově koleji pražské univerzity. Je pozoruhodné a závažné, že oba dochované záznamy shodně uvádějí, že se tak dalo v teologické posluchárně („*in lectorio theologorum*“). Tato skutečnost má pro nás význam z několika hledisek. Jednak všeobecně, poněvadž naznačuje, že ještě v době poděbradské se na pražské univerzitě přednášely teologické obory, že po zániku teologické fakulty částečně suplovala její funkce fakulta artistická. To má nesporný význam pro zkoumání dějin utrakvistického vysokého učení, zároveň však to značí, že pozornost patrně nebyla a ani nemohla být věnována celému rozsahu teologického studia, nýbrž jen některým jeho výsekům, a to těm, které našly praktické uplatnění v duchovní péči. Vidíme však také, že došlo ke ztrátě výlučnosti teologického studia, neboť o jeho otázkách přednášel pouhý „*baccalarius artium*“, nadto světského stavu. Prokopovy přednášky mohly také právě z tohoto důvodu být

^{10/} Viz A. Tenenti, *Il senso della morte e l'amore della vita nel Rinascimento* (Francia e Italia), Torino 1957.

^{11/} Viz pozn. 5.

jen výběrové, fakultativní, nebyly povinnými, kursovními^{12/}. To jistě nemálo omezují jejich skutečný význam, nicméně jejich existence dokládá výchovu duchovních na artistické fakultě, tzn. že školení kněží neprobíhalo jen v podstatě soukromou cestou přidělení adepta zkušenému faráři, jak to zjistila Noemi Rejchrtová^{13/}. Mají tedy tyto přednášky Prokopa Písaře širší význam než jen pro dějiny pražské univerzity věku poděbradského.

Zmíněné okolnosti ovšem velice výrazně limitují vlastní obsah přednášek. Kromě toho, že mu to nejspíše osobně vůbec nebylo blízké, těžko se za této situace mohl Prokop Písař obírat otázkami morálně teologickými a antropologickofilozofickými. Těžištěm jeho zájmu tak je pochopitelně přímo problematika pastorační, přičemž značnou, ba rozhodující pozornost věnuje souvisejícím otázkám kultovním či liturgickým. V tom ohledu následuje především Jeana Gersona^{14/}, který je také pro něj hlavní autoritou v tomto směru, třebaže se jím neřídí ve všech podrobnostech. Jako další autorita potom vystupuje sv. Anselm Canterburský. Převážně pastoračně teologické zaměření Prokopových přednášek způsobuje, že se neodvolává na spisy sv. Ambrože a Inocence III. „de contemptu mundi“, které jakožto předchůdcové děl žánru „de arte moriendi“ bývaly jinak hojně citovány. Ostatní autoři, na něž odkazuje, nikterak nevybočují z rámce běžného v jiných scholastických pojednáních na jakékoli téma.

Prokopovy přednášky „de arte moriendi“ zpracované do podoby traktátu (incipit: „Cum de presentis vite et exilii miseria“ x explicit: „Eapropter infrascriptum tractatulum beati Bernardi de norma vivendi vel de perfeccione vite pronunziare finito tractatu de arte moriendi dignum duxi etc.“) se dochovaly ve dvou rukopisech, které nejsou příliš vzdálené době vzniku díla a ani jinak se příliš od sebe neliší.

1. *Rukopis pražské kapitulní knihovny O 74* (f. 133r—153r) z let asi 1478—1480^{15/}. Obsah této knihy lze rozdělit do dvou základních částí, jejichž vznik je však zhruba současný, třebaže je nutno počítat s jistým časovým rozmezím při psaní. První část se soustřeďuje na problematiku husitskou: *Johannis Hus Gesta Christi*, f. 2r—15r; *Laurentii de Březová Commentum super septem psalmos poenitentiales*, f. 16r—30v; *Sensus*

^{12/} Viz Prokopa písaře Nového Města pražského *Praxis cancellariae*, ed. F. Mareš, Praha 1908, s. IX.

^{13/} Viz N. Rejchrtová, Zkušební písemná práce utrakvistického kněze, in: *Do posledních končin. Sborník prací Josefu Smolíkově k 60. narozeninám*, Praha 1982, s. 45—63.

^{14/} Viz Joannis Gersonii Doctoris et Cancellarii Parisiensis *Opusculum tripartitum de praeceptis Decalogi, de Confessione et de Arte moriendi: Tertia pars hujus opusculi de Scientia mortis*, in: Joannis Gersonii *Opera Omnia*, ed. Lud. Elies du Pin I. Hagae Comitum 1728, col. 447—450; téhož *Tractatus de consolatione in mortem amicorum Novem continens Considerationes*, in: tamtéž III, Hagae Comitum 1728, col. 345—353; téhož *Brevis instructio ad senem Quomodo se ad mortem praeparet*, in: tamtéž, col. 275—276.

^{15/} Viz A. Podlaha, *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské II*, Praha 1922, č. 1658.

seu intentus compactatorum verus ea contra sinistre intelligentes hic describitur per S. M. II. (?), f. 39r—48v; Kusové z kompaktát vyňatí o přijímání pod obojím způsobem tuto se vypisují, f. 49r — 53r; *Tractatulus de sacramento eucharistiae, qualiter sit de eo credendum vere et fideliter secundum figuras legis et canonicas scripturas* (zápis datován 7. 5. 1480 v Litoměřicích), f. 53v—65r; *Tractatulus de compactatis introductis et de contradictionibus Pii papae legatis nostris ad eum missis et solutionibus super illa* (zápis datován 27. 7. 1478), f. 65v—86v; Poselství krále Jiřího do Říma k papeži, f. 87r—124v. Mezi oběma částmi rukopisu je osm nepopsaných listů (f. 125r—132v), jež patrně měly tvořit prostоровou zálohu pro první část. Druhá část rukopisu se zaměřuje na problematiku thanatologickou: *Procopii notarii Tractatulus de arte moriendi* (naše přednášky z roku 1460), f. 133r—153r; *S. Bernardi Claraevallensis Tractatulus de norma vivendi*, f. 153v—154v; *exemplum o umírajícím papeži* (zápis datován 22. 8. 1478 v Litoměřicích), f. 155r—v; *De arte moriendi „Quamvis secundum Philosophum tercio Ethicorum“*, f. 156r—157r; *Tentatio diaboli et bona inspiratio angeli*, f. 157v—166r; *De scientia mortis Quomodo debeat se sacerdos habere erga infirmum*, f. 166v—169v; *Praeparatio ad mortem*, f. 170r—173r. Na závěr této druhé části jsou připojeny ještě dva zápisy jiného charakteru: *Professio fidei catholicae vera* (kněz Jan ř. Muček z Prahy), f. 173v—175r; *Oratio pro liberatione totius populi*, f. 175r—177r. Ačkoli rukopis z obsahových zřetelů můžeme rozčlenit na dvě odlišné části, je zřejmé, že jeho vznik je jednotný. Zjišťujeme, že byl napsán v Litoměřicích zhruba v letech 1478—1480, avšak bližší okolnosti jeho vzniku jsou nám neznámé. Kolem roku 1600 patřil do knihovny Šimona Brože z Horštejna, jenž byl svatovítským kanovníkem od 22. 11. 1600^{16/}. Nejspíše přímo z jeho pozůstalosti se pak dostal do pražské kapitulní knihovny.

2. *Rukopis SVK Brno, NŘ 30* (f. 177v—186r) z roku 1475^{17/}. Celou knihu je nejspíše možno charakterizovat jako mystickoasketický sborník, třebaže v ní nenacházíme žádné bezprostředně jednotící téma. Obsahem je: *Compendium theologiae veritatis s rejstříkem* (autor nejistý, snad Albert Veliký, Hugo ze Štrasburku nebo Tomáš ze Štrasburku; zápis datován 1475), f. 1r—120v; *Summa de sacramentis ecclesiae*, f. 121r—170v, přičemž jde patrně o záznam přednášek na pražské univerzitě; *dicta Mag. Crispi de meditatione* (autorem pravděpodobně Šimon ze Slaného), f. 171r až 173v; *rejstřík ke knize o svátostech*, f. 173v—174r; *de quatuor secretis fidei*, f. 174r—v; *Responsio ad inquisita de eucharistia*, 174v—177r; *Procopii notarii Ars moriendi* (naše přednášky), f. 177v—186r; *Tractatulus Beati Bernardi de norma vivendi* (příloha Prokopova traktátu),

^{16/} Viz A. Podlaha, *Series etc. I*, Pragae 1912, s. 150.

^{17/} Viz V. Dokoupil, *Soupis rukopisů z knihovny minoritů v Brně, františkanů v Moravské Třebové a premonstrátů v Nové Říši*, Praha 1959, s. 100—102.

f. 186v; Pseudo-Bernardi Meditationes de interiori homine, f. 186v—197v; Augustini Aurelii De fuga mulierum (Sermo 293i), f. 197v—199r; De oratione (zápis datován 2. 10. 1475), f. 199r—200r; Pseudo-Augustini Manuale (kontaminace textu sv. Augustina a sv. Anselma), f. 200r—205v. Rukopis nám neříká nic bližšího o svém původci, a to ani tehdy, kdybychom akrostich „Karolus“ ve verších umístěných na závěr spisku De oratione považovali za jméno písařovo. Nelze ani říci, kdy se dostal do novoříšské knihovny, jejíž signaturu „Nr. 43. Canon. Neoreisch.“ nacházíme na f. 1r nahoře. Vzhledem k tomu, že v novoříšském rukopise právě tak jako v pražském kapitulním je k Prokopovu traktátu připojen spisek sv. Bernarda z Clairvaux De norma vivendi, lze považovat za jisté, že ani v jednom případě nemáme před sebou přepis záznamu přednášky vlastním posluchačem, nýbrž že v obou případech jde o texty, které se zakládají na písemně fixované tradici. O případném textovém vývoji však není možno nic bližšího říci než jen to, že u obou textů lze předpokládat společnou předlohu, jejíž geneze nám však zůstane neznámá, pokud se nezjistí ještě další zápis tohoto díla.

Prokop Písař rozdělil svůj traktát na šest kapitol nestejného rozsahu: 1. *de laude mortis et sciencia bene moriendi*; 2. *tentaciones morientium*; 3. *interrogaciones*; 4. *quedam instruccio cum obsecrationibus*; 5. *exhortaciones*; 6. *oraciones dicende supra agonisantes*. Přirozený celek potom tvoří kapitola první s druhou na jedné a třetí až šestá na druhé straně: první část se věnuje především otázkám pastorálním, druhá kultovně liturgickým, přičemž hlavní pozornost se tu zaměřuje na modlitby, mezi něž je zařazeno exemplum o umírajícím papeži. Že odlišnost obou částí se zřetelnějevila už ve středověku, dokládá podoba novoříšského rukopisu: zatímco první dvě kapitoly jsou řádně rubrikovány (Primum capitulum; Capitulum secundum), šev mezi druhou a třetí kapitolou je sice ještě vyznačen, ale už není odlišen titulem; členění dalšího textu již není provedeno tak, jak se praví v úvodu, nýbrž do zvláštních odstavců jsou od-sazovány toliko jednotlivé uvedené modlitby. Jako příloha je v obou do-chovaných rukopisech uvedeno dílko sv. Bernarda z Clairvaux De norma vivendi.

Už při zběžném obhlédnutí vidíme tedy zcela jasně, jaké bylo určení Prokopových přednášek (resp. traktátu či knihy, jak se toto dílo nazývá v rukopisech). Většina místa (od kapitoly třetí) je věnována popisu kul-tovních úkonů při umírajícím; kapitola druhá se zaměřuje na psychickou přípravu umírajícího na rozloučení s tímto slzavým údolím, zároveň však tuto přípravu chápe jako nutný předpoklad po ní následujících kultov-ních úkonů. Všeobecným antropologickým otázkám, které by nemusely směřovat k tomuto kultovnímu vyústění, je věnována pouze kapitola prv-ní, která spolu s krátkým úvodem, podávajícím v podstatě jen výklad smyslu a stručné shrnutí obsahu práce, tvoří ani ne desetinu celého roz-

sahu textu. Máme tedy před sebou svého druhu příručku pro duchovní-ho, jejíž text přednesl (či tak, jak se dochoval, komentoval) na artistické fakultě pražské univerzity pouhý bakalář svobodných umění a městský písař, tedy nikoli řádný univerzitní učitel a nadto osoba světského stavu. Domnívám se, že už toto zjištění samo o sobě je významné, neboť nemá-lo koriguje naše představy o výchově kněží v této době. Můžeme se jen ptát, do jaké míry přispěla skutečnost, že Prokop si obral právě toto ná-boženské, ba lze říci přímo církevní téma (když před tím přednášel o ré-torice a skládání úředních písemností), k jeho pozdějšímu obratu ke ka-tolicismu po odchodu ze služeb Nového Města pražského v roce 1467.

Prokop Písař ve svých přednáškách, resp. traktátu zajisté vycházel ze starší tradice. Není tedy patrně náhodné, že katalogizátor novoříšských rukopisů Vladislav Dokoupil v poznámce k Prokopovu dílu uvádí, že „za autora bývá považován Albertus Magnus, Dominicus Capranica nebo Matt-haeus de Cracovia“, třebaže v této podobě lze s jeho tvrzením stěží sou-hlasit: autorem *tohoto* textu nemůže být Albert Veliký a patrně ani Ma-touš z Krakova, poněvadž tomu odporuje časté citování Jeana Gersona. Kardinála Dominika Capraniku v tomto ohledu vyloučit nelze, nicméně i tak je nutno (v krajním případě Dominikova autorství) přijmout, že Prokop Písař (byť podle něj) na toto téma přednášel. Všechny tyto spor-né otázky ovšem nyní musím pustit ze zřetele, neboť se pro jejich řešení nedostává edic a předběžných prací a ostatně dosud ani nebyla provede-na heuristická práce.

Nyní se pokusím v jistých výsecích přiblížit obsah Prokopových před-nášek, abych tak vytvořil podklad pro srovnání s některými dalšími díly téhož nebo podobného obsahu.

V úvodu do thanatologické problematiky Prokop Písař odlišuje smrt těla a smrt duše; tato je ovšem mnohem strašnější než ona. To je samo-zřejmě zcela tradiční postoj, jenž vychází ze starých spisů „de contemp-tu mundi“. Náš autor ovšem otázku, přes uvedení řady citátů, příliš ne-rozvádí, takže nelze blíže určit, zda jde o prosté vyjádření strachu před smrtí, jak to v různých podobách figuruje ve spisech typu Visio sancti Pauli^{18/}, Dialogus mortis cum Mag. Policarpo de Hibernia (jenž byl u nás ve středověku dobře znám)^{19/}, Štítného kapitolu O smrti ze šesté knihy spisu O obecných věcech křesťanských^{20/}, Rozmlouvání člověka se smr-tí^{21/} atd., či zda jeho výroky přisuzovat p'atnost spíše teologickou, jak

^{18/} Viz Th. Silverstein, Visio sancti Pauli. The History of the Apocalypse in Latin together with Nine Texts, London, 1935.

^{19/} Viz např. pražský kapitulní rukopis A 113/1, f. 141r — 142v; NK XI E 2, f. 140r až 142v (incipit: Venite ad scolas meas).

^{20/} Viz Tomáše ze Štítného Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, ed. K. J. Erben, Praha 1852, s. 269—281 (kapitola O smrti).

^{21/} Viz Veršované skladby doby husitské, ed. F. Svejkovský, Praha 1963, s. 49—89; k dalším edicím a době vzniku srv. P. Voít, Nové pohledy na veršovanou skladbu Rozmlouvání člověka se smrtí, LF 109, 1986, s. 166—174.

se to objevuje např. v Jenštejnově spisu *Libellus de bono mortis*^{22/}, anebo antropologicko-filozofickou jako v pseudoaristotelském dílku *De pomo*^{23/}.

Zdá se ovšem, že poslední dva případy jsou jenom málo pravděpodobné, poněvadž dle výběru citátů šlo zejména o rozlišení mezi světcem, resp. spravedlivým na jedné a hříšníkem na druhé straně. Příznačné a důležité však je, že se tu hovoří netoliko o prvotním hříchu, jak je ve starších českých spisech tohoto druhu obvyklé, nýbrž i o zákonu přírody (*Cum igitur ex debito atque iure naturali omnes mori necesse sit*). V tom nelze nevidět než kultivaci starých protisvětských názorů aristotelským univerzitním prostředím. Důležité také je, že smrti se nemusí bát ani kající se hříšník, poněvadž se uvádí jedním dechem s dobrým křesťanem, což ve starších spisech tohoto druhu bývá příkřeji odděleno (*Quapropter bonus christianus, ymo eciam peccator quilibet vere contritus et fidelis de morte corporali eciam qualitercunque qualicunque de causa sibi illata contristari non debet neque perturbari neque ipsam pertimescere*). Dále však pokračuje tradičnějším způsobem. Hovoří o nutnosti přípravy na smrt v souvislosti s Luc. 12,40 (*Estote ergo parati, quia, qua hora, non putatis, filius hominis veniet*) a zdůrazňuje především povinnosti duchovního stavu (*Hec est sciencia utilissima, in qua religiosi precipue magis quam seculares sine intermissione quotidie atque continue sollicitius studere debent*). Reprodukuje pak prastarou augustinskou tradici o tom, že dobře zemřít znamená dobře žít (*taliter vivere et sic se habere, ut omni hora, quando deus voluerit, mori possit*). Již z úvodu je tedy zřejmé, že Prokop, ač zakotven v tradici nepřetržitě se odvíjející od křesťanské pozdní antiky, vnáší do ní v rámci tohoto druhu spisování některé nové prvky. Je vcelku pravděpodobné, že jsou dány spíše obecným dobovým ovzduším než konfesionální příslušností autora, u nějž nota bene v tomto směru došlo k obrácení.

Největší význam pro naše zkoumání, ale pro studium „artium moriendi“ vůbec, má kapitola druhá, pojednávající v Prokopově podání o pokušení, kterému jsou vystaveni umírající. Tato problematika totiž v jiné podobě vystupuje i v části, která se zaměřuje na poskytování duchovní útechy lidem pracujícím ke konci. Toto pokušení ve svých hlavních obrysech je pětinásobné: ve víře (*in fide, eo quod fides est tocus salutis fundamentum*), v beznaději (*desperacio, que contra spem atque confidenciam, quam homo debet habere in deum*), v nechuti přijmout utrpení (*impaciencia, que est contra caritatem, qua tenemur deum diligere super omnia*), v sebelásce (*sui ipsius complacencia, que est superbia spiritualis, per quam dyabolus devotis atque religiosis atque perfectis magis est infestus*) a konečně světský zájem (*nimia occupacio rerum temporalium*

^{22/} Viz rukopis NK Osek 37, f. 130ra—150rb.

^{23/} Viz Aristotelis qui ferebatur Liber de pomo. Versio Latina Manfredi, ed. M. Plezla, Varsoviae 1960.

atque exteriorum circa uxores, liberos et amicos carnales, divicias et alia, que inordinate in vita sua dilexerunt). První čtyři pokušení se objevují ve veškeré křesťanské literatuře, ať je jakéhokoli druhu a zaměření, takže pro nás v tomto směru nejsou signifikantní. Jinak je tomu s pokušením pátým, ovšem jen v té jeho části, kde se hovoří o manželce (manželovi), dětech a přátelích. Podobný akcent nacházíme v našem prostředí toliko v Rozmlouvání člověka se smrtí (to je však mladšího původu než Prokopovy přednášky) a v Ackermannovi aus Böhmen^{24/} (tū jde však o dílo po mnoha stranách výjimečné a našemu kontextu se poněkud vymykající). Naopak v básních *Smrt (Což smrt radosti podává)*^{25/}, *O nebezpečném času smrti (Vizte světa obludného)*^{26/} jakož i u Štítného se s ničím podobným nesetkáváme, právě tak v „Dialogo mortis cum Mag. Policarpo de Hibernia“, jenž je sice původu cizího, ale v českých zemích hrál patrně význačnou roli v rozvoji žánru „de arte moriendi“. V těchto naposled jmenovaných památkách je o ostatních lidech (tzn. vzhledem k umírajícímu, duši hovořící se Smrtí atp.) zmínka jen potud, pokud a) jsou exemplum smrtelnosti nebo b) příkladem nevědku světa (bývalí přátelé z mokré čtvrti u Štítného popíjejí klidně dále a dále, aniž pomyslí na zesnulého souputníka a tím méně se za něj modlí). Zcela zjevně jsme tu svědky jakéhosi přechodného stadia v pojmání smrti, resp. ve vztahu k ní, alespoň podle periodizace Philippa Arièse^{27/}: kromě „Já“ se tu začíná vynořovat ještě „Ty“, ovšem zatím jen málo zřetelně. „Ty“ je sice součástí světa „Já“ v mezní situaci, ale pravý interpersonální vztah tu není naplněn: „Já“ si stále ještě uvědomuje pouze smrt „Já“, nikoli však smrt „Ty“. Avšak právě pro tuto zárodečnost interpersonálního vztahu („Já“ — „Ty“), který přistupuje k dosud dominujícímu poměru transpersonálního („Já“ — lidský svět) jsou Prokopovy přednášky, alespoň pokud můžeme soudit na základě naší dnešní znalosti pramenů, významným mezníkem ve vývoji pozdně středověké mentality, jak se projevuje v žánru „de arte moriendi“.

Stěžejnost pátého pokušení se projevuje i v tom, že se objevuje také v dalším textu traktátu, který už výrazně směřuje k problematice kultovní (*Nequaquam eciam cuiquam morienti amici carnales, uxor, liberi, divicie vel alia temporalia ad memoriam reducantur, nisi in quantum infirmi spiritualis sanitas postulat et requirit*). Vůbec nezáleží na tom, že blízcí se nemají umírajícímu uvádět na mysl, neboť právě to dokládá, že interpersonální vztah přestal být polem prosté, empirické zkušenosti

^{24/} Viz Der Ackermann aus Böhmen, ed. A. Hübner, Leipzig 1937; srv. Jan ze Žatce, Oráč z Čech, přel. J. Povejšil, doslov P. Trost, Praha 1985.

^{25/} Viz Barvy všecky, ed. J. Kolár — E. Pražák, Praha 1982, s. 69—71; tam i údaje o dalších edicích.

^{26/} Viz tamtéž, s. 72—82.

^{27/} Viz Ph. Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Paris 1975.

a stal se součástí reflexe a tematizace. Rovněž tak nevadí ani, že právě toto místo je přejímkou, resp. obměnou textu Gersonova (*Nullatenus aut minime si fieri possit morienti amici carnales, uxor, liberi, vel divitiae ad memoriam reducuntur, nisi in quantum id exigit patientis spiritualis sanitas, et dum alias convenienter omitti nequit*). V tomto ohledu je zajímavé upozornit na marginální glosu „non“, jež se v novoříšském rukopise objevuje u podmínkové věty „nisi in quantum infirmi spiritualis sanitas postulat et requirit“. Patrně se v ní projevuje trvalý reformismus či reformismus našeho prostředí i na sklonku 15. století, neboť se vlastně vztahuje ke slovům „divicie et alia temporalia“, takže odmítá platy za zádušní mše, anniversaria a modlitby za duše zemřelých v očistci. Značně výraznějším protějškem tohoto jsou závěrečné pasáže básně Rozmlouvání člověka se smrtí.

Jinak se Prokopovy přednášky pohybují v tradičních kolejkách, pomíne-li pasáže kultovní, neboť o nich nejsem kompetentní soudit. Umírající se má podřídit instituci svátostné církve (*Et informetur, quatenus in hoc totis viribus ordinacioni sancte matris ecclesie se submittat, ut absolvatur*) a v tomto smyslu se mu nesmí zakrývat eschatologické nebezpečí, jež sebou přináší smrt (*Absurdum quippe nimis est et religioni christiane contrarium, ymmo dyabolicum, ut homini christiano morituro mortis et anime periculum, ex humano timore ne conturbetur, abscondatur*), naopak se má vést k umění umírat (*Cui autem placet, ut libenter sine periculo, videlicet secure et meritorie mori velit, talis curare debet studiosius, ut moriendi artem eiusque dispositionem premissam, dum adhuc sanus sit, sollicitus studeat et addiscat, nequaquam mortis expectans ingressum*).

Nakonec zbývá ještě úkol pokusit se zařadit Prokopovy přednášky do kontextu žánru „de arte moriendi“ v našich zemích v pozdním středověku, tzn. ve 14. a 15. století. Vzhledem k nezpracovanosti materiálu je to ovšem počínání značně iluzorní, neboť vlastně nic nebylo dosud edičně zpřístupněno a samotné katalogy rukopisů tu pochopitelně nedostačují. Je tedy možno vyslovit jen určité postřehy a náměty, které ovšem nutně bude muset ověřit a rozvést teprve další bádání.

Nejprve ještě jednou k samotnému autorství. Texty, jak jsou dochovány v rukopise novoříšském a kapitulním, s velkou pravděpodobností vycházejí z přednášek Prokopových. Svědčí o tom nejen relativně malá vzdálenost jejich vzniku (1475, resp. 1478–1480) od doby přednášek (1460) jakož i shodné tvrzení, že se jedná o lekce pronesené v posluchárně teologů v Karlově koleji. Svědčí pro to i skutečnost, že texty s tímž incipitem (explicit se liší) bývají připisovány Albertu Velikému, Matoušovi z Krakova, Dominiku Capranikovi či Jindřichovi z Hassie (i v prvotiscích), osobám jistě renomovanějším, že však zde tomu tak není. Prokop Písař ovšem nutně některý z takovýchto textů musel užít jako základ

pro svá čtení, neboť např. kynžvartský rukopis 20 H 26 s naprosto totožným incipitem je datován již rokem 1439^{28/}; to platí i o batthyanyanském rukopise R II 63, datovaném rokem 1433^{29/}. Nakonec i rukopis budapešťské univerzitní knihovny Cod. Lat. 73 je datován léty 1462–1473^{30/} a je tedy starší než naše dva texty. V tomto směru zůstává úkolem dalšího bádání přesně určit vzájemné závislosti a filiaci. Vzhledem k existenci řady těchto textů to však nebude nijak snadné. Domnívám se, že ani další bádání Prokopovo autorství nezpochybní, že však přesněji určí postavení jeho traktátu ve vývoji žánru „ars moriendi“. V tomto ohledu ovšem může dojít ke změně nazírání na vývojový význam Prokopova díla; podle našich současných znalostí však jsou jeho přednášky prvním projevem nových tendencí, jak jsem se snažil naznačit výše.

Zmínil jsem se již také o obdobných dílech Jana z Jenštejna^{31/} a Jana ze Stríbra^{32/}. Ačkoli žádné z nich nebylo dosud edičně zpřístupněno, přece jen již o nich máme jisté znalosti, takže se mohu pokusit o srovnání Prokopových přednášek s nimi.

Jan z Jenštejna počíná svůj traktát výstražnými kapitolami „Contra temporales non metuentes mori“ a „Contra spirituales non metuentes mori“. Poté se v kapitole „De diffinicionibus mortis“ snaží za pomoci řady autorit řešit problém smrti v celistvosti a všeobecnosti, avšak dospívá k tomu, že to není možné (*Nam in pretactis omnibus simul in certis diffinicionibus tantummodo et singularibus mors potest aliquo modo et non totaliter diffiniri*). Dochází tedy k tomu, že jediná schůdná cesta je zabývání se jednotlivými podobami, resp. druhy smrti. Tomu jsou pak věnovány následující kapitoly: „Quod mors sit in existentibus“; „Capitulum, quod mors nichil sit“ — „Determinacio, quod mors nichil sit“ — „Declaracio, quid sit mors secundum possibilitatem“; „De distincione plurimarum mortuum“; „Sequitur de originali morte“ (hlavní teze: *Et sic in Adam omnes mortui sunt*); „Capitulum de morte legali“ (vyplývá z „mortis originalis“: *Ut hoc uno malo prohibito ceteraque inde causabantur mala ... solo tantummodo ligno mortifero prohibito dei precepto inobediens homo legem despexit. Et sic offendens in uno, factus est omnium reus ... Est autem mors legalis ... quasi originali similis, quia quam cito homo prevaricatus est preceptum dei, tam cito mors originem in homine contraxit, quam in ceteros contagiose produxit*); „Capitulum de morte naturali sive prima“ (na předchozí úvahy příliš nenavazuje: *Mors autem na-*

^{28/} Viz KNM Kynžvart 20 H 26, f. 56r–66v; srv. F. Čáda, *Rukopisy státního zámku v Kynžvartě*, Praha 1965, č. 67.

^{29/} Viz Alba Iulia bibl. Batthyanyana P II 63, f. 197va–205ra; srv. J. Sopko, *Středověké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a Rumunsku*, Martin 1982, č. 367.

^{30/} Viz UK Budapešť Cod. Lat. 73, f. 39r–57v; srv. J. Sopko, c. d., č. 265.

^{31/} Viz pozn. 22.

^{32/} Viz např. rukopis SVK České Budějovice 1 VB 68, f. 118r–244v; srv. R. Rudolf, c. d., s. 62–65.

turalis est divorcium anime a corpore, et idcirco naturalem mortem universo carni dico communem et presertim condicioni humane . . .; dále pokračuje vyprávěním o těžkých zážitcích svého života, v průběhu kapitoly však přechází k problematice eschatologické: Verum namque vane conturbatur omnis homo, qui mortem metuit et non verius deum timet, qui potestatem habet non solum corpus occidere, sed etiam animam mittere in gehennam ignis); „Capitulum de morte criminali“ (dále problematiku rozvíjí v návaznosti na předchozí kapitoly: Sed de morte criminali dicendum reor et hec est proveniens de peccato mortali. Sicut namque morbus corpus, sic animam occidit peccatum. Hec autem adeo legali et naturali morte est peyor, nam mortem legalem lex punit, quando per penam inflictam culpam aufert, ne noceat, ista vero equaliter omnes non penitentes dampnat, illa animam deformatam ad dei reducit similitudinem, ista ad ymaginem dei creatam reddit dissimilem, illa mortua bona opera vivificat per penitentiam, ista viva dampnat per obstinaciam); „Capitulum de eterna de morte“ (hlavní vymezení: Ast nunc de eterna disserendum morte putaverim, que est inferni, et hec est duplex, videlicet lymbi et inferni; lymbi, quo sancti patres deguere captivi, inferni, quo dampnati sempiternis ignibus sunt deputati); „De morte dampnatorum“ (podává hlavně výstrahu: Hec siquidem idcirco pessima dicitur, quod et si alie mortes habent plura remedia . . . possuntque fieri temporales, ista vero est interminabilis et omni caret remedio et omni spe frustratur, apod.); „Capitulum de infinitis mortibus hominum“ (odvozeno z předchozích, autor tu uvádí konkrétní životní vztahy); „De morte varia, incerta et ambigua“ (člověk neví dne ani hodiny, smrti neunikne nikdo). V dalších kapitolách jen dále rozvíjí to, co až dosud řekl, uváděje různé podrobnosti v duchu církevního reformismu: „De medicis et medicinis carnalibus“; „De medicis et medicinis spiritualibus“; „Quod mors omnes equales reddat nulli parcendo“; „De pessima morte peccatorum“; „De morte optima iustorum“; „De profundis igitur mundi“.

Vidíme, že traktát Jana z Jenštejna je poněkud jinak zaměřen než přednášky Prokopovy. To, čemu Prokop věnoval jen nedlouhou úvodní kapitolu, je zde obsahem celého rozsáhlého spisu. Na druhé hlavní téma Prokopovo, tzn. příprava na péči o konkrétního umírajícího, je tu mimo jakoukoli pozornost, není o něm ani zmínka. Prokopovo pojednání je však zase mnohem sušší, nemá Jenštejnovu subjektivní bezprostřednost a přesvědčivost. To je vidět nejen na mnohem rétoričtějším spisu arcibiskupově, nýbrž i na přímém uvádění vlastních zážitků. Jak ovšem ještě dále uvidíme, není to dáno jen rozdílným osobním založením obou autorů.

Pokud jsem v případě Jenštejnova traktátu mohl alespoň ve stručnosti rekapitulovat jeho obsah, není to možné v případě spisu Jana ze Stříbra pro jeho nadměrnou rozsáhlost; ten by si zasloužil samostatného pojednání. Uvádím tedy alespoň tituly knih a kapitol, jak nás s nimi se-

znamuje Rainer Rudolf^{33/}; vzhledem k jejich výstižnosti to bude pro náš účel stačit: I. De domo temporalis et transitoria: 1. Quare Deus gracia quosdam prescire fecit diem mortis; 2. Que pertinent ad legalem Dei nuncium; 3. Quare quidam inordinate moriuntur; 4. Quomodo mors subita preoccupat; 5. Quod ex speciali Dei gracia ordo bene moriendi conceditur; 6. Explicit triplicet domum hominis per modum sermonis; 7. Quomodo expedit mortalibus se ad mortem disponere; 8. Quomodo de rebus propriis et non alienis licet testamentum condere; 9. Quomodo de rebus propriis debeat sibi, quis procurare futuram consolacionem; 10. Quibus res tibi a Deo collatas committere debes, in quo ponuntur tres defectus in amicis mundanis. II. De domo spirituali et eterna: 1. Quomodo impossibile sit mortem evadere; 2. Quomodo quis mortem debet exemplo Christi patienter sustinere; 3. Quomodo infirmus debet Dei beneficia memoriter recolligere; 4. Quomodo quis de peccatis suis debeat dolere et penitere; 5. Quomodo qui debet sacramenta ecclesiastica a ministris ecclesie humiliter petere; 6. Quomodo quis conscienciam suam per veram confessionem debet mundare; 7. Quomodo iturus viam universe carnis sine viatico ire non debet, ne jejunos in via desinat; 8. Quomodo laborans in extremis devote ac humiliter instare debet prespiteris seu ministris ecclesie, ut eum inungat extrema unccione; 9. Utrum unccio extrema debet iterari; 10. Quod post percepcionem sacramentorum agende sunt Deo gracias; 11. Quomodo is, qui fidem catholicam professus est, in ea debet mori; 12. Quomodo moriens a spe future beatitudinis nulla ratione declinare debet; 13. Quomodo homini catholico necesse sit mori in vera caritate; 14. Exponit, quod sit mori in Domino tractans illud Apoc. 14. „Beati, qui moriuntur in Domino“; 15. Quam lucrosus et meritorius est exhortare infirmos ad devocionem; 16. Quam spiritualiter et devote animam suam moriens Deo commendare debet; III. De domo vermiculosa: 1. Ne infirmus ab adulatoribus deceptus ad mortem se preparare non negligat; 2. Quomodo debet hortari infirmus, ne timore mortis deviat; 3. De multiplici gaudio, quo anima egrediens consolatur; 4. Quomodo morituro dandum est lumen corporale propter significatum; 5. Solus Deus est salvus et tutus conductus anime exeunti a corpore; 6. Quomodo corpora fidelium defunctorum religiose more ecclesie tradi debent sepulture; 7. In deposicione funerum recommendat Deo animam; 8. Quomodo christianorum est temperate mortuos lugere; 9. Quomodo diversi suos diversimode deplorant infirmos; 10. De purgatorio et penis eius et de remediis seu suffragiis animarum in purgatorio existentium; 11. Quomodo oblatio sacre hostie pro mortuis fidelibus oblata maxime suffragatur animabus in purgatorio existentibus; 12. Quomodo oblatio rerum temporalium suffragatur animabus in purgatorio existentibus; 13. Quomodo oracio devota et lacrimosa suffragatur animabus in purgatorio existentibus; 14. Quomodo

^{33/} Viz předchozí pozn.

elemosine facte pro animabus fidelium defunctorum suffragatur eis in purgatorio existentibus; 15. Quomodo abstinentia suffragatur animabus in purgatorio existentibus.

Z uvedeného lze usuzovat, že Jan ze Stříbra pojal svou látku jinak než Jan z Jenštejna a také než Prokop Písař. Pokud je Jenštejnův traktát zaměřen výrazně eschatologicky a Prokopovy přednášky především prakticko-pastorálně, Jan ze Stříbra tvoří mezi nimi jakýsi střed, snad s malým přechýlením na stranu eschatologie. Na tyto rozdíly ovšem nemálo působí nestejná délka srovnávaných textů: vezmeme-li za základ dílo Prokopovo, pak Jenštejnovo je téměř trojnásobné, Jana ze Stříbra více než šestinásobné.

Toto krátké srovnání stačí k tomu, aby bylo možno postihnout místo Prokopových přednášek, resp. traktátu v rámci vývoje žánru „de arte moriendi“ v pozdně středověkých Čechách. V konfrontaci s díly Jana z Jenštejna a Jana ze Stříbra tvoří Prokopův spis vyšší stupeň vývoje tohoto žánru u nás, přičemž bez významu tu ovšem není vliv obdobného traktátu Jeana Gersona. Vývoj nazírání na smrt v Čechách ve 14. a 15. století, pokud ovšem tato otázka byla samostatně tematizována, lze rozčlenit do několika stupňů:

1. Zprvu je problém smrti pojednán spíše jen formálně, navazuje na starší žánr „de contemptu mundi“, jehož kořeny sahají až do období křesťanské pozdní antiky. Jakýmsi vzorovým průnikem do českého prostředí tu byl „Dialogus mortis cum Mag. Policarpo de Hibernia“, na základě jehož myšlenkového světa pak vznikají díla jazykově česká: básně Smrt (Což smrt radosti podává) a O nebezpečném čase smrti (Vizte světa obudného) jakož i Štítného kapitola O smrti ze šesté knihy spisu O obecných věcech křesťanských. Zde je smrt chápána ještě do značné míry animálně, jako nereflektovaný prvek bezprostřední skutečnosti a zkušenosti, nedochází ještě v plné míře k jejímu uvědomění jakožto limitujícího faktoru lidské činnosti: je pouze hranicí pozemského života. Avšak vzhledem k tomu, že v souladu s křesťanskou tradicí se na život v transcendenci nazírá jako na axiologicky vyšší, jde tu zatím jen o jedinou věc: jak bez úhony tento transcendentní život získat a dosáhnout společenství svatých. Tu pomáhá instituce církve, oplývající od dob Alexandra Haleského „superhabundantia meritorum“, jež prostřednictvím svátosti a institutu pokání bezproblematicky provádí věřícího úskalími cesty na onen svět. Personální vztah ke smrti tu v žádném případě nelze nalézt.

2. Avšak zhruba v téže době, kdy v našem prostředí vznikají první spisy tohoto druhu, v souvislosti s církevní krizí, jejímž vnějším projevem bylo veliké schizma jakož i střety se světskou mocí panovnickou, se situace radikálně mění. Hrozný, nicméně však bezproblematický fakt smrti se náhle problematizuje. Stává se zřejmým, že pouhá svátostná instituce je člověku nedostatečnou oporou a ochranou. Do hry tak vstupuje lidská

osoba, na níž mnohé závisí. Pokud se již dříve v těchto intencích „psychologizovala“ postava světce, jak doložil Richard Kieckheffer^{34/}, nyní se to stává jevem všeobecným. Výrazem toho je vypjaté mysticizující dílo Jenštejnovo. Arcibiskupův traktát je ovšem do značné míry exkluzivní, snaží se řešit především jen osobní problémy autorovy. Zároveň však se jeví, že tu hrají roli mezilidské vztahy: svátostná církev, dotud v podstatě založená na vztazích transpersonálních, se transformuje, v osobě duchovního, podávajícího svátost posledního pomazání, stále více se prosazuje vztah interpersonální. Jde tu tedy především ne už o sám fakt duchovní, pastorální péče, jako spíše o jeho kvalitu. Výrazem toho je dílo Jana ze Stříbra, koncipované do značné míry jako příručka pro kněze.

3. Tento pastorální důraz se projevil jako podstatný, neboť umožnil do značné míry ulehčit od tíživosti smrti osoby. Dálo se to v podstatě paradoxně cestou tzv. aditivní zbožnosti. Již od druhé poloviny 14. století je známa stále rostoucí řada zbožných fundací a nadací, majících mj. i zádušní smysl. Plnou reflexi této zkušenosti nacházíme právě u Prokopa Písaře, který klade nesmírný důraz na modlitby (a jejich počet!), jež se předřikávají u umírajícího. Došlo tu tedy k pozoruhodnému zákrutu vývoje, kdy formalismus transpersonální svátostné církve se obrátil ve formalismus formulkové interpersonální aditivní zbožnosti. Je ovšem nanejvýš pravděpodobné, že k tematizaci této změny v žánru „de arte moriendi“ došlo s jistým zpožděním. Zdá se také, že konfesionální příslušnost (ačkoli se to při známých názorech husitských reformátorů může jevit paradoxní) tu nehrála výraznější roli. Ostatně průzkum utrakvistických postil, provedený Noemí Rejchrtovou^{35/}, dává znát, že průměrná mentalita našich kališníků byla v podstatě „katolicizující“.

4. Na konci námi sledovaného období pak dochází k dalšímu průlomů do mentality v tomto směru. Nastává (znovu) důrazná kritika aditivní zbožnosti, odhaluje se její nesmyslný formalismus, který právě interpersonální vztahy mezi osobami zastírá, místo aby je odhaloval a rozvíjel. Za využití tradičního, ba archaického postupu dialogu to vidíme v básni Rozmlouvání člověka se smrtí. Toto dílo se sice hlásí do prostředí utrakvistického, zůstává však přesto otázkou, zda nevyjadřuje názory širší, všeobecné. V souvislosti se starou formou tu ovšem přežívají některé prvky rigorismu, jež však našly ve větším měřítku ohlas právě v době před-reformační a zejména reformační.

5. Na další vývoj lze jen odkázat, poněvadž jednak již vykračuje z hranic středověku, jednak postrádáme téměř jakékoli předběžné informace. Jde tu o český překlad konsolací Erasma Rotterdamského De praeparatione ad mortem^{36/}, které ovšem už představují jiný svět.

^{34/} Viz pozn. 7.

^{35/} Viz N. Rejchrtová, Studie k českému utrakvismu zejména doby jagellonské, habilitační práce, Praha, KEBF 1984.

^{36/} Viz M. a M. Svatošovi, Živá tvář Erasma Rotterdamského, Praha 1985, s. 88.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel befaßt sich mit den Vorlesungen von Prokop Písař an der Prager artistischen Fakultät im Jahre 1460, die in den Handschriften von Rajhrad und dem Prager Domkapitel aus nicht viel späterer Zeit enthalten blieben. Ziel der Arbeit ist eine Untersuchung dieser Vorlesungen einerseits in Hinsicht auf ihre Synchronie, d. h. auf ihren Sinn in der Entstehungszeit des Textes und der erhaltenen Abschriften, andererseits in Hinsicht auf ihre Diachronie, d. h. ihre Einreihung in den Kontext dieses Genres in Böhmen des späten Mittelalters. Mit dieser Thematik hat sich unsere historische Produktion nur ausnahmsweise befaßt und die ausländische Literatur konzentrierte sich überwiegend auf italienische, französische oder deutsche Gebiete, sodaß es vor allem notwendig war eine Auswahl des Handschriftenmaterials zu unternehmen, das Ergebnis kann also nur als Orientation aufgefaßt werden. Die Untersuchungen legen dar, daß die bisherigen Vorstellungen über die Entstehung der ars moriendi in Italien und Frankreich der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts etwas einseitig sind, da aus der selben Periode in Böhmen umfangreiche Traktate von Johannes de Strzibro und Johannes de Jenstein erhalten sind, die gerade als Vergleichsobjekt der Vorlesungen von Prokop Písař dienen. Hieraus ergab sich folgende Schlußfolgerung: das Werk Prokops stellt ein verhältnismäßig fortgeschrittenes und in bestimmtem Maße eine Niedergangsstufe in der Entwicklung des Genres der ars moriendi dar, unterdessen die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts die Tatsache des Todes in personalistischem Sinne als eine tatsächlich existentialistische Situation auffaßte, wurde in der Hälfte des 15. Jahrhunderts diese Reflexion zu einer Alltäglichkeit und das Interessen konzentrierte sich vor allem auf praktische Fragen der Pastoralfürsorge, deren konkrete Form mit dem damaligen additiven Typ der Volksfrömmigkeit verbunden war. Die Hauptbedeutung von Prokops Vorlesungen besteht aber gerade in dieser praktischen Zielsetzung, sie dokumentieren so die Existenz des theologischen Studiums an der Artistenfakultät auch nach dem Verfall der theologischen Fakultät. Das stellt die Schlußperiode des Hussitentums in dieser Hinsicht in ein anderes Licht als früher angenommen wurde.

UNIVERZITNÍ SPRÁVA MĚSTSKÝCH LATINSKÝCH ŠKOL
V ČECHÁCH A NA MORAVĚ NA PŘELOMU 16. A 17. STOLETÍ

JÍŘÍ PEŠEK

Správa městských latinských — partikulárních — škol náležela pražské univerzitě zřejmě již v době předhusitské, byl to důsledek jurisdikčního práva rektora nad údy akademické obce. Předkládaný příspěvek usiluje o stanovení rozsahu teritoria, kam v tomto kontextu zasahoval vliv pražské univerzity, v druhé části pak půjde o postižení byrokratizačních tendencí, které se ve správě sítě partikulárních škol objevují zejména za rektorátu mistra Martina Bacháčka z Nauměřic.^{1/}

Při určování oblasti pod správou, respektive vlivem některé univerzity se obvykle vychází od oblasti, ze které na univerzitu chodili studenti. To není v pražském případě možné, protože nutný pramen — univerzitní matrika — není k dispozici. Studie o této problematice vycházejí proto především z údajů o pražských bakalářích.^{2/} Druhým možným východiskem je stanovení oblasti, kde univerzita spravovala městské školy. Toto teritorium je ovšem v pevné vázanosti s oblastí prvou, protože na univerzitu přicházeli studenti především z území, kam školmistry dosazoval univerzitní rektor. Dalším způsobem vymezení pražské spádové oblasti by bylo zjištění regionu, ve kterém působili absolventi univerzity, ať již zůstali v jejím svazku či ať je k ní vázána pouhá vděčnost, osobní přátelství s mistry kolegiáty a snad i vědomí akademické kulturní sounáležitosti.^{3/} Východisko k určení sféry vlivu univerzity je možno hledat též

^{1/} K jeho osobě srovnej J. Pešek, M. Martin, Bacháček z Nauměřic — rektor univerzity pražské, AUC — HUCP 19/1, 1979, s. 73—94.

^{2/} Vedle staré edice Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585, pars II., Pragae 1832 máme dnes díky úsilí K. Beránka publikaci Bakaláři a mistři promovaní na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v letech 1586—1620, Praha 1988.

^{3/} Pociť kulturní sounáležitosti není možno podceňovat, protože v českých městech 16. století již existovala vrstva střední „dědičné“ inteligence, spjaté především studiem na pražské univerzitě. Srovnej F. Palacký, Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. století, ČSČH 18, 1970, s. 345—370 a F. Šmahel, Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální mobilita graduovaných studentů pražské univerzity v letech 1433—1622, Zprávy Archivu UK 4, 1982, s. 3—28.

v jejím spojení s konzistoří pod obojí. Spojení univerzity s konzistoří bylo vždy velmi těsné a v době, kdy před rokem 1609 konzistoř prakticky neexistovala, univerzita její funkci v řadě ohledů suplovala. Oblast pod správou konzistoře je tedy v mnohém shodná s oblastí podléhající univerzitě. Je ovšem též možno vycházet z negativního obrazu univerzitní spádové oblasti, jak jej lze načrtnout na základě vymezení sféry vlivu mimočeských akademií, jezuitského učiliště v Klementinu či oblasti pod působností významných katolických institucí. Všechna zmíněná hlediska se nyní pokusím v textu i mapových přílohách uplatnit a prověřit.

Studenty univerzity se pro sledované období zabýval jako první již V. V. Tomek r. 1848. V posledních desetiletích věnovala této problematice pozornost A. Skýbová, v dvousetleté pohusitské perspektivě se studenty zabývali F. Šmahel s M. Trucem a nedávno se k problematice F. Šmahel vyslovil ještě jednou.^{4/} Závěry zmíněných prací lze shrnout v tom smyslu, že studenti chodili na pražskou univerzitu především z vlastních Čech, hlavně východních, severovýchodních a jihozápadních. Místně pocházelo nejvíce studentů ovšem z Prahy, což bylo dáno i vysokou koncentrací sedmnácti partikulárních škol v jejích zdech.

Co se týče rozložení oněch oblastí v zemi, nejsem si jist, zda je možno se Šmahelem a Trucem bezpečně tvrdit, že rozložení oblastí původu většiny karolinských studentů je podmíněno rozložením většiny městských sídlišť v Čechách.^{5/} Mám za to, že i v jiných oblastech byly začasté ekonomické podmínky a hustota sídelní sítě obdobné. Určující pak byla spíše konfesionalita, do jisté míry jazyk a především tradice kulturních vazeb toho či onoho místa.

Mimo vliv pražské univerzity ležel především tradičně katolický jihočeský prostor s centrem v Českých Budějovicích, který se již od husitství místo k Praze obracel k vzdálenému Krakovu, Vídni a později též např. ke Štýrskému Hradci. V Pošumaví se vliv Prahy mísil s vlivem katolických i protestantských univerzit, na jinak převážně katolickém Plzeňsku si na počátku 17. století vybudovala pražská univerzita významné pozice. Slavkovský les, Chebsko, Poohří, dolní Polabí a přes Českolipsko a Šluknovsko i Frýdlantsko bylo především spádovou oblastí luteránských univerzit. V dolním Polabí a dolním povodí Ohře se mísily vlivy Karolina, Klementina a zahraničních univerzit luteránských i kalvínských. Severní Čechy setrvaly v jazykově převážně německé části pod vlivem zahraničního luteránství a zčásti i kalvínství, ve východních Čechách si držela silné pozice jednota bratrská.

^{4/} W. W. Tomek, O počtu studentů akademie Karlovy v Praze v druhé polovině 16. století, ČČM 22, 1848, s. 172–199, A. Skýbová, Univerzitní these v 16. století, dipl. práce FF UK, Praha 1957, F. Šmahel — M. Truc, Studie k dějinám Univerzity Karlovy v letech 1433–1622, AUC — HUCP 4/2, 1963, s. 17–37.

^{5/} L. c., s. 29. K době okolo r. 1500 srovnej J. Pešek, Některé otázky dějin univerzity pražské jagellonského období (1471–1526), AUC — HUCP 18/1, 1978, s. 131–141.

Přechod k Moravě tvoří nepříliš osídlená Českomoravská vrchovina, jejíž severní část byla pod kontrolou pražské univerzity ze strany české i moravské, v části jižní se opět stýkalo vlivů více. Situace se komplikovala i jazykově německým jihlavským ostrovem. Dále na jihovýchod zjišťujeme opět enklávu vlivu Karolina — tvořily ji Třebíč, Jemnice a Moravské Budějovice. Menší část studentů přišla na univerzitu též z Hané, z oblasti dolní Bečvy a přilehlých partií západního Slovenska. Nečetní Slezané pocházeli z českého Slezska. Obecně jazykově se vliv univerzity omezoval na oblast česky mluvící.^{6/}

Oblasti původu českých studentů pražské jezuitské akademie na přelomu 16. a 17. století vidíme na mapě č. 3. Editor klementinské matriky, podle níž jsem tyto oblasti určoval, M. Truc soudí, že území původu jezuitských studentů v Čechách je negativem oblastí vlivu karolinského.^{7/} Tato obecně správná téze potřebuje upřesnit. Jsou totiž v zemi oblasti, kam ani jedna z pražských škol nezasahovala — např. jih českomoravského pomezí nebo všechny podhorské luteránské oblasti. A naopak existují oblasti, např. mezi Prachaticemi a Strakonice, Domažlicko a zejména širší dolní Polabí až k Praze, kde docházelo k překrývání a střetávání vlivů. Je ovšem nutno podotknout, že v rovině boje o studenty ke srážkám mezi Karolinem a Klementinem asi příliš nedocházelo, poněvadž se obě školy profilově orientovaly na odlišné sociální vrstvy. V centru pozornosti karolinských mistrů byla měšťanská mládež, do klementinské koleje přicházeli jednak synové šlechticů, jednak nemajetní uchazeči o místo v konventu chudých. Výjimky pak potvrzují toto pravidlo. Podotkneme ovšem, že Klementinum bylo v době předbělohorské školou s většinou studentů mimočeských.

Oblast vlivu univerzity na síť partikulárních škol vymezují Tomek i Winter co nejširší.^{8/} Hovoří totiž o celých Čechách, o všech městech královských a většině měst poddanských, zahrnují sem i školy vesnické. Tomkův přehled škol je až na nepodstatné chyby správný a celkem úplný.^{9/} Winter přehled nepodává a v jeho pracích narazíme navíc na skutečnost, že uvažuje v dvousetleté předbělohorské perspektivě jako v časově nediferencované rovině bez vnitřního vývoje. Obraz omezený pouze na přelom 16. a 17. století je tedy poněkud jiný.

Při stanovení sítě partikulárních škol jsem vycházel z úřední korespondence rektora Bacháčka z let 1598–1612, kterou obsahují rektorské manuály AUK B 18 a A 13b. Síť škol spravovaných univerzitou ukazuje

^{6/} Šmahel — Truc, Studie, s. 37–46. Zde je uvedena a komentována i další literatura.

^{7/} M. Truc, Album academiae pragensis Societatis Iesu 1573–1617, Praha 1963, s. XXVII.

^{8/} W. W. Tomek, Paměti kolegiátů koleje Karlovy, ČČM 21, 1847, s. 377 sq. Z. Winter, Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století, Praha 1901, s. 7–29.

^{9/} Podle mého zjištění univerzita nespravovala školu v Lochenici, Hradiště nad Jizerou je toložné se školou v Mnichově Hradišti. Některé školy Tomkovi chybí.

mapa č. 1. Aby bylo možno ověřit pravdivost či mylnost tézí o pokračování úpadku univerzitního vlivu na partikulární školy i na přelomu 16. a 17. století, rozdělil jsem sledované období na tři etapy: 1598—1600, 1603—1609 a 1609—1612. Prvé období (oddělené od dalších Bacháckových rektorátů rektorskými léty Jana Bystřického z Bochova) lze chápat jako stav, v němž rektor Bacháček přejímal síť škol od svých předchůdců. Nepoměrně nejdelší střední období je obrazem velké Bacháckovy organizační práce, která získala pod univerzitní správu takřka všechny školy česky hovořících Čech, některé školy jazykově smíšeného a německého pohraničí, několik škol moravských a hornouherský Trenčín. Dělit toto období vnitřně se neukázalo vhodné — není možno sledovat nějaké vnitřní rozvrstvení — období je homogenní a členěním by se ztrácela přehlednost. Poslední, dva a půl roku dlouhé období je charakterizováno vydáním Majestátu 1609, a tím i rozšířením spolupráce nekatolických církví a zvýšením váhy univerzity v očích katolíků.

Původně nepřilíš hustá síť škol univerzitou spravovaných, omezující se převážně na klasické jádro utrakvistické oblasti, vytvořené již v 15. století, se v druhém období rozrostla velmi výrazně. Bacháček získal oblast severně od Labe, prakticky až k severní jazykové hranici, živě se korespondovalo s městy dolního Poohří. Plně získána byla města jihozápadních Čech, vliv Karolina se upevnil na Českomoravské vysočině, jihozápadní Moravě, univerzitní správa zahrnovala Přerov, Uherské Hradiště i výše zmíněný Trenčín. Stará síť škol též výrazně zhoustla — dobře je to vidět například na Sázavsku.

Třetí etapa neznamenal již velké extenzivní rozšíření univerzitní oblasti — nebylo již vlastně kam. I tak získala ovšem univerzita některé významné pozice. Ve východních Čechách to byla silně bratrská Litomyšl, na severozápadě pronikl vliv Karolina na Kamenicko, nejvýraznější pozice získala však alma mater v oblasti západní, kde obsazení škol v Žebráku, Kralovicích, Touškově a Nepomuku prakticky završilo kontrolu této oblasti. Katolický zůstal pouze okrsek plzeňsko-horšovotýnský a částečně oblast strakonicko-blatenská, ze Strakonice však přicházeli na univerzitu četní studenti. Mezi zisky třetího období je možno započíst i podřízení pražských německých luteránských škol svrchovanosti Karolina r. 1611.^{10/} Jedinými pasívy za celá léta Bacháckových rektorátů byly školy v Roudnici a v Třebenicích, ztracené v době před Majestátem.

Bacháček nerozšířil síť škol příliš přes starší absolutní maxima, obnovil však univerzitní správu v úplnosti tam, kde již někdy byla a přivedl pod univerzitní vliv ty školy, kam rektor dříve zasahoval jen namátkou. To platí především o kraji severně od Labe, o Plzeňsku, Pošumaví, Českomoravské vrchovině a o městech na Moravě.

^{10/} Srovnej rkp. AUK A 13b, fol. 336—327, 248 a 236.

Kolik škol v Čechách 16. století přesně bylo a jakou měly jednotlivě úroveň, zatím přesně nevíme. Přehledné práce, vztahující se na celé předbřlohorské období, přinášejí ovšem jisté počty.^{11/} Je však nutno počítat s tím, že řada škol existovala jen po jistou dobu a ne po celá dvě století, že školy poddanských měst a městeček se mohly za příznivých okolností na jistou dobu pozvednout mezi latinské partikulární školy a po změně vrchnosti či konci konjunktury opět poklesnout na úroveň velmi nízkou. Počet latinských škol, vstupujících do kontaktu s univerzitou, byl tedy v jednotlivých časových etapách různý. Musíme se spokojit s předpokladem, že za školy zaniklé či pokleslé vystávaly další školy, ne vždy hned podchycené prameny. Škol bylo tedy v Čechách přes 110 utrakvistických a řada učilišť ostatních konfesí, bez významu nebyly ani školy soukromé — zvláště v Praze. Na Moravě zjistila Holinková 104 městské školy.^{12/}

O kvalitativním rozčlenění partikulárních škol podává přehled Tomek, Winter i Palacký.^{13/} Tomek uvádí, že z celkového počtu více než sta českých městských škol jich 18—21 bylo vyšších, to jest takových, po jejichž absolvování se bez obtíží přešlo na univerzitu; školy u sv. Jindřicha v Praze, u sv. Jakuba v Kutné Hoře, škola v Hradci Králové, v Žatci a snad i některé další vyučovaly z části i látce přednášené jinak až na univerzitách. Asi čtvrtina z oněch vyšších škol byla v Praze, tedy pod přímým dohledem a vlivem Karolina.

Přesun části univerzitní výuky na školy nižší bývá interpretován výhradně jako důkaz poklesu úrovně pražské univerzity, která údajně nebyla schopna zabezpečit kompletní výuku. Ve shodě s celoevropským trendem zakládání „gymnasií illustre“, resp. přerůstání významných městských latinských škol v takováto vyšší ale neakademická učiliště je však českou situaci možno interpretovat i jako důkaz vysoké úrovně českého partikulárního školství oné doby, školství opírajícího se o pražskou univerzitu. Při přechodu studentů z lavic partikulárních škol do poslucháren Karolina nebylo již nutno věnovat se věcem základním. To mělo vliv i na krácení studia — věc výukové praxe a nikoliv úpadku vysokého učení. Žádala-li univerzita, aby školy hojněji posílaly své žáky do jejich kolejí, šlo mimo důvody provozní a reminiscence na dávnou předhusitskou tradici především o to, udržet v Čechách vliv, uplatňovaný prostřed-

^{11/} Mimo citované práce Wintrovy je to především popularizující kniha J. Šafránka, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*, Praha 1913, díl I. Soustavná excerpce Rukověti humanistického básnictví přinesla údaje o asi 125 školách v Čechách a na Moravě, na které v letech 1570—1620 přišli vyučovat karolinští absolventi nebo studenti. V některých případech šlo ovšem o pouhou efemérní epizodu, jinde není jasné, zda se na škole ocitl pražský akademik pouhou shodou okolností či zda sem byl dosazen rektorem.

^{12/} J. Holinková, *Městská škola na Moravě v předbřlohorském období*, AUPO Historica 1967, příl. č. 2, s. 65 sq.

^{13/} Tomek, *Paměti*, s. 384, Winter, *Život a učení*, s. 9 sq., Palacký, *Obyvatelstvo*, s. 348 sq.

nictvím absolventů. Jejich počet nesměl být příliš nízký, bylo-li třeba personálně obsadit rozsáhlou síť škol a neměl-li nastat nedostatek utrakvistického kléru.

Není zcela jasné, jakým způsobem získával Bacháček školy do pravidelné univerzitní péče. Velkou úlohu hrály jistě jeho osobní kontakty se šlechtou a s představiteli městských rad. Vliv měli i absolventi univerzity. Něco snad Bacháček dohodl i osobně při inspekčních cestách. Až na výjimky nebylo však asi získání školy pro univerzitu příliš obtížné. Městská rada si ráda odpustila starost o shánění vhodného školmistra a pomocníka, po dohodě s Karolinem se nemusela starat ani o přezkušování a kontrolu učitelů. Ostatně, získat adepta vhodného nábožensky i kvalifikačně bylo nesnadné a jednat s pražskými absolventy za zády rektora, zvláště takového jako Bacháček, bylo riskantní. Takový učitel si přijetím velmi komplikoval své vztahy k univerzitě — většinou tedy volil schůdnější cestu a získal místo prostřednictvím rektora. S ohledem na takovéto obtíže zůstávala pod správou univerzity i ta města, která by to oficiálně činit ani nemusela, či dokonce ani neměla. Příkladem jsou Litoměřice, které byly císařem z univerzitní správy výslovně vyňaty, a přece v ní setrvaly.^{14/} Z podobných důvodů přicházeli jednotliví karolinští absolventi i do míst mimo tradiční oblast univerzitního vlivu.

Majestát r. 1609 předal univerzitu do rukou defenzorů. Jedním z mála jejich činů pro vysoké učení v kladném smyslu významných bylo vydání nařízení o svrchovanosti pražské almae matris nad všemi školami království a jejich předání do její výhradní správy. Tento výnos skutečně vstoupil v platnost a univerzita se o něj opírala — jak je možno dokumentovat na příkladě Hradce Králové. Postavení pražské univerzity jako vrcholného orgánu českého předbělohorského školství tak bylo završeno.^{15/}

Co se týče vlivu univerzity na správu vesnických škol, domnívá se Winter, že zasahovala i sem. O síti vesnických škol víme však dosud velmi málo, v rektorských manuálech se objevila pouze jedna. Ani jedna nefiguruje v přehledech žáků, kteří v letech 1560—1581 přišli k beání do Karolina. Dokonce i soustavná rešerše v Rukověti humanistického básnictví přinesla jen minimální výsledky. Je tedy možno soudit, že vesnické školy byly většinou vedeny lidmi bez univerzitního vzdělání, nevyučovali děti sám farář, a ležely mimo síť univerzitní správy.^{16/}

^{14/} Srovnej F. Dvorský, Paměti o školách českých, Praha 1886, s. 49 sq. — listina Ferdinanda I. z 11. 12. 1549.

^{15/} Srovnej v rkp. AUK A 13b, fol. 479—477, 423, 292. Svrcovanost nad německými školami dokládá list Tobiáši Bechyňovi z Lažan z 15. 11. 1611 na fol. 262 sq. Hradecký případ — viz list z 27. 10. 1611 na fol. 282.

^{16/} K beáním let 1560—1582 srovnej edici K. Beránka, Manuál rektora se jmény studentů zapsaných v ztracené matrice Univerzity Karlovy v Praze v letech 1560—1582, Praha 1981. Je ovšem jisté, že zvláště na počátku 17. stol. se i na některé vesnické školy dostal univerzitán. To je patrně případ Jana Žampacha z Roudnice, r. 1611 kantora v Kostelci n. L., 1613 učitele v Třebenicích a r. 1620 učitele u sv. Pankráce nad Prahou. Srovnej Rukověť 5, s. 591.

Míra vlivu univerzity na jednotlivé školy byla různá. Někam Bacháček dosazoval správce podle přání městské rady, ba vybíral jen ty nejlepší (např. do Kutné Hory k svatému Jakubovi jen adepty s misterským titulem), jinam prostě na žádost poslal učitele podle vlastního uvážení. Někdy respektoval konkrétní přání městských rad, jindy zcela podle svých potřeb bral učitele z jedné školy a překládal na jinou bez ohledu na městskou radu. V tom se odráží pružnost a proměnlivost Bacháčkovy politiky vůči městům na základě poměru sil a kvality vzájemných vztahů. Zde byla i rektorova zbraň proti příliš vzpurným městským radám. Jestliže se město k univerzitě nechovalo dobře, posílalo příliš nízké materiální příspěvky nebo se snažilo jednat s adepty za rektorovými zády, dostalo školmistra horšího nebo byl učitel zcela odvolán a nový poslán až po dohodě. Rektor tak dával najevo, že není pouhý zprostředkovatel a že univerzitní práva je nutno respektovat. Častá peregrinace učitelů ovšem výuce neprospívala a tak se ji snažil držet v rozumných mezích.

K upevňování správního vlivu na městské školy používal rektor i výročního povolávání učitelů do Prahy k přezkoušení, opakování přísahy apod. K tomu sloužily i občasné inspekční cesty či žádosti městským radám o inspekci školy a zaslání zprávy o jejím výsledku do Karolina.^{17/}

I ve správě partikulárních škol se vliv univerzity omezoval převážně na českou jazykovou oblast.^{18/} Nebylo to však striktním pravidlem. Univerzita obsazovala i školy za hranicí německé jazykové oblasti: např. v německy mluvicím Vimperku, Kašperských Horách, v Teplicích a Ústí nad Labem, na jazykově silně poněmčené pražské Malé Straně i ve východočeské Po'ně. Na tyto školy byly na žádost městských rad vybírány osobnosti hovořící i druhým zemským jazykem. Zde je nutno připomenout, že 16. století neznalo jazykové vlastenectví ve smyslu 19. a 20. století. Obyvatelé království byli Češi ve smyslu zemském. Ač Bacháčkovi šlo často přímo i o český jazyk, byl proti poněmčování nejspíše proto, že německé obyvatelstvo většinou nepatřilo k utrakvistům a vymykalo se tak ze správy dolní konzistoře, propojené s univerzitou.^{19/} Rektor tedy viděl v rozšiřování německého vlivu omezování utrakvistické politické základny ve prospěch luteránů. Přihlédneme-li však k Bacháčkově tolerantnosti a úzkému přátelství s četnými jazykově německými českými politiky, je zřejmé, že patrně neviděl celou problematiku tak tragicky jako Z. Winter, poznamenaný jazykovým nacionalismem 19. století.^{20/}

Podobně není třeba přehánět líčení jezuitského nástupu k přebírání utrakvistických partikulárních škol.^{21/} Při rozsahu a hustotě sítě škol pod

^{17/} Winter, Život a učení, s. 201—230.

^{18/} Srovnej J. Kapras, Jazykové a národnostní dějiny v české koruně, in: Československá vlastivěda V, Praha 1931, s. 193—209.

^{19/} Srovnej Dvorský, Paměti, s. 365, list Petru Dvořeckému z 18. 10. 1607.

^{20/} Winter, Život a učení, s. 17 sq.

^{21/} L. c., s. 51 sq.

správou Karolina byla ztráta třebenické a roudnické školy maličností. Bacháček při náznaku snahy města o odtržení od univerzity reagoval bloádou městské školy a potenciálně i jejích žáků. Nebyla-li snaha o odtržení, organizovaná obvykle katolickým farárem, podporována silně vrchností (u měst královských se o něčem podobném nedá vůbec hovořit), škola v univerzitní síti zůstala. Městské vrchnosti, nejednou i církevní, si většinou nechťely zbytečně komplikovat vztahy s městskými radami a do škol nezasahovali.^{22/} V Třebenicích odhadl Bacháček svatojirskou abatyši za příliš silného protivníka, než aby mohl riskovat zásadní spor pro obsazování malé školy, a stavět se v Roudnici proti samotnému českému kancléři ovšem též nemohl. Ztráta dvou z více než 110 škol se tak stala spíše varováním do budoucnosti. Roku 1609 sliboval ostatně Rudolfův Majestát zvrát situace ve prospěch nekatolíků.

Jezuité zatím partikulární školy pod svou kontrolou neměli.^{23/} Pro zjištění oblastí možného střetu poslouží nám tedy porovnání s oblastmi, odkud odcházeli žáci do Klementina. Na základě porovnání mapy č. 1 s údaji map č. 2 a 3 je možno předpokládat, že v těchto oblastech byl vliv jezuitů největší. Vycházejí nám tři „konfliktní“ oblasti: kraj mezi Prachaticemi a Strakonice, mezi Klatovy a Stříbrem a především oblast ohraničená zhruba Prahou, místem původu největšího počtu jezuitských studentů, dále Louny, Teplicemi, Roudnicí. Tato oblast, jak také vysvítá z rektorské korespondence, byla terénem nejčastějších kolizí.

Od univerzity jako správkyně partikulárních škol obraťme pozornost k jejímu vlivu v zemi jakožto kulturně ideového centra. Tato rovina vlivu, realizovaná prostřednictvím absolventů a příznivců Karolina, je velmi těžko podchytilitelná, o to však důležitější. Pro zpracování roztříštěného okruhu pramenů není zatím vypracována ani adekvátní metodika. Jistým východiskem by bylo zjištění okruhu korespondence mistrů kolegiátů, okruhu kontaktů na bázi příležitostné poezie a ovšem zjištění měst a osobností, jimž Bacháček posílal pozornosti a od nichž byla univerzita naopak finančně podporována. Za pozornost stojí i otázka, komu univerzita půjčovala peníze. Škoda, že dnes není k dispozici pravděpodobně zaniklý rukopis rektorských účtů AUK A 34.

Pokusme se nyní vymezit oblast univerzitního vlivu na základě znalostí o těsném vztahu almae matris a konzistoře sub utraque, kterou před rokem 1609 univerzita v řadě ohledů suplovala. Těsné spojení obou institucí trvalo ovšem i po Majestátu. Sídlo konzistoře zůstalo v Karolinu a konzistoriány zůstávali nadále vždy čtyři univerzitní mistři.

Konzistoř ustanovená roku 1609 ovládla záhy prakticky celé území Čech. Mapa č. 3, zpracovaná podle Tischerovy edice konzistorní kores-

pondence, ukazuje, že oblast pod konzistorní správou se v podstatě shoduje s oblastí pokrytou sítí partikulárních škol vázaných na univerzitu.^{24/} Vliv konzistoře nezasahoval tedy pouze úzký, jazykově převážně německý pruh v severním pohraničí až po ústí Labe, horní část levobřežního Pohří, Podbořansko, Slavkovský les, zbytek katolického prostoru jihozápadně od Plzně, Blovice, většinu tradičně katolického teritoria jižních Čech (ač spolu s jednotou pronikla konzistoř např. do Třeboně) a dále českorakouské pomezí až na Moravu, kde vliv pražské konzistoře zasahoval jen severní podhůří Vysočiny. Je zajímavé, že rozsah oblastí pod kontrolou konzistoře byl v této době přibližně stejný jako na přelomu 15. a 16. století, tedy před počátkem německé reformace. Území ztracená katolickou stranou připadla převážně luteránům, něco získali kalvinisté, konzistoř pod obojí, resp. univerzita si upevnila pouze své pozice na Berounsku a v Pošumaví.

Centry utrakvistické církevní správy v Čechách byly děkanáty — podle M. Černé v počtu asi padesáti, v jejichž sídlech působila (až na Lanškroun, Kostelec nad Orlicí, Dobrušku, Načeradec, Chomutov a Kadaň) zároveň partikulární škola obsazovaná univerzitou.^{25/}

Léta po vydání Majestátu 1609 byla časem největšího rozkvětu jednoty bratrské. Upozorňovala na sebe agilitou, ostatním protestantům někdy až nemilou a její působnost hospodářsky i politicky zajišťovala řada jejích šlechtických členů — majitelů panství. V Čechách však — na rozdíl od Moravy — nemělo bratrství význam jako náboženství masové. Přibližně 60 sborů jednoty, koncentrovaných především ve východních Čechách s jádrem na Podorlicku a v druhé oblasti při dolním a zčásti středním Labi a dolní Vltavě, představovalo zanedbatelné množství proti asi 1300 farám utrakvistickým a katolickým, nepočítaje luteránské sbory v pohraničí, které se neorientovaly na pražskou konzistoř, a jednotlivé luteránské kostely a kazatele na panstvích.^{26/}

Zmínil jsem se na začátku, že oblast pod vlivem pražské univerzity a konzistoře lze určit i stanovením oblastí, kde byl jejich vliv minimální či žádný, tedy oblastí ryze luteránských a ryze katolických. K osvětlení této problematiky je výhodné využít vytyčení spádových oblastí Klementina a zahraničních univerzit. Ukázalo se, že oblasti, odkud z Čech odcházeli studenti na katolické univerzity, se v podstatě kryjí se spádovou oblastí Klementina; téměř monopolní oblast vlivu luteránských škol se táhne z Chebska a Slavkovského lesa až po Šluknovsko a Frýdlantsko.^{27/}

Dalším způsobem, jak stanovit hranici utrakvistické oblasti, je zjištění

^{24/} F. Tischer, *Dopisy konsistoře pod obojí z let 1609—1619*, 3 sv., Praha 1917—1925.

^{25/} M. L. Černá, *Kancelář konsistoře pod obojí po obnově r. 1609*, diss. FF UK, Praha 1925, s. 26 sq.

^{26/} F. Hrejsa, *Sborové jednoty bratrské*, Reformační sborník 5, 1934, s. 29 sq.

^{27/} J. Pešek — D. Šaman, *Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí*, Ústecký sborník historický 1983, mapy na s. 204—206.

^{22/} Dvorský, *Paměti*, s. 265, list do Chlumce 23. 9. 1605.

^{23/} Jejich školní působnost se omezovala na koleje a konvikty, které byly za Bacháčka v Praze, Jindřichově Hradci, Českém Krumlově a Chomutově.

regionálního původu svěcenců pražského arcibiskupa, který v prvních letech po obnovení svého úřadu světil jak kněze pod jednou, tak pod obojí. Je možno vycházet z edice seznamů svěcenců, která je součástí jinak poněkud diskutabilní práce J. Jarošové.^{28/} Zjišťujeme, že oblast původu katolických svěcenců byla značně nekoncentrovaná. Zato rodiště svěcenců pod obojí jasně vytyčují region, který jsme již výše mohli jinými metodami přiřknout univerzitě a dolní konzistoci. Ovšem i v případě svěcenců pod jednou lze — neuvažujeme-li celou oblast jejich původu, ale pouze regiony zvláštní koncentrace rodišť — ztotožnit s oblastmi původu katolických studentů. Totéž území nám na mapě vyznačí i vynesení míst, kde realizovala svůj vliv další významná katolická instituce té doby — pražská metropolitní kapitula.^{29/}

Výsledek usilování o stanovení oblasti utrakovismu v Čechách sumarizuje mapa č. 2. Ukazuje, že se postupně vykrystalizovaly dvě oblasti, kde docházelo k překrývání vlivů a tedy i možným srážkám. Prvou nalezneme v jižních Čechách, zhruba mezi Prachaticemi, Tábořem a Blatnou, druhou a významnější mezi Žatcem, Ústím nad Labem a Prahou. Poměry zejména v druhém regionu by stály za detailní zpracování.

Spádové oblasti Karolina s nadprůměrnou hustotou rodišť budoucích bakalářů — a předpokládejme studentů obecně — se na mapě rýsují dvě. Prvá se táhne z východních Čech podél Labe ku Praze a dále až po ústí Ohře. Místy s největší četností pražských bakalářů byl, vyčleníme-li Prahu zvlášť, Žatec, Rakovník, Čáslav, Kutná Hora, Německý Brod a Hradec Králové. Druhá nadprůměrně zastoupená oblast ležela na jihu a jihozápadě země a je vymezitelná městy Domažlice, Písek, Prachatice a Pacov. Hlavními centry tu byly Domažlice, Klatovy, Sušice, Strakonice (jediné poddanské město s takovým počtem pražských bakalářů a přitom město s katolickou tradicí a bez městské školy podléhající Karolinu), Vodňany a Písek.

To jsou údaje počítané v absolutních číslech. Jiný bude výsledný dojem, podíváme-li se na situaci z hlediska toho, které kraje Čech byly ve vztahu k univerzitě přírůstkově aktivní a odkud přicházelo studentů naopak stále méně. V celkové perspektivě byl trend v padesátiletí před Bílou Horou vzestupný. V desetiletích před rokem 1600 byla dynamicky aktivní především města Pošumaví, též Jindřichův Hradec, Německý Brod, Polička, Bohdaneč, Jaroměř, z měst dolního Polabí si až do zásahů Zdeňka z Lobkovic vedla dobře Roudnice. Obecně byl ve vztahu ke Karolinu aktivní jih a jihozápad, oblast mezi dolní Ohří a dolní Vltavou a do jisté míry i východní Čechy. Sestupný trend lze sledovat v centru západních Čech (hlavně Stříbro a Rokycany), ve středním Povltaví (Sedlčany),

středním Polabí a zvláště v kraji od Labe na sever (Jičín, Turnov).

Po roce 1600 se situace zcela mění. V absolutních číslech sice neustále zesiluje vzestupný trend, proměňuje se však dynamika oblastí. Přírůstek studentů vykazuje centrum země (až na Prahu), periférie stagnuje až k regresi. Města s nejvyššími relativními přírůstky jsou Český Brod, Velvary, Beroun a excentricky Stříbro. Největší úbytek má Praha, Horažďovice, Volyně, Jindřichův Hradec, Soběslav, Německý Brod, Chrudim, Dvůr Králové a Roudnice. Pokles u Soběslavi, Jindřichova Hradce a Roudnice je důsledkem protireformace, v Praze snad působila větší lákavost zahraničních studií než domácího učiliště, nejméně pochopitelný je však pokles ve východních Čechách. Snad tu hrálo roli působení jednoty a možná se také projevil vliv cest do zahraničí. Obdobně lze častějším studiem v Sasku vysvětlit pokles zájmu o Prahu v Poohří. Karolinum možná ztrácelo pro studenty ze vzdálenějších oblastí na atraktivnost i díky politické nejistotě a vojenským událostem let 1608-11 a 1618-20. Jistou roli snad hraje i odchod císařského dvora z Prahy po roce 1612.

Jako celek ukazují změny dynamiky v jednotlivých oblastech snad i Bacháčkovu snahu doplnit zázemí univerzity, opírající se tradičně o královská města, o hustší síť poddanských měst a městeček bližších Praze.

V druhé části příspěvku se zastavme u rektorské správy partikulárních škol z hlediska rozsahu a rytmu úřadování během roku. Přehledný obraz rektorské kanceláře a jejich písemností podal K. Beránek, postačí tedy doplnit jej v ohledech pro naši problematiku podstatných.^{30/}

Základní pomůckou univerzitní kanceláře byl rektorský manuál, kniha obsahující veškerou rektorovu správní agendu. Pro potřeby správy partikulárních škol a jejich učitelského personálu doplňovala kopiářové partie manuálu obšírná kartotéka došlé korespondence. Byla řazena chronologicky podle data dodání listů do semestrálních balíčků. Pro snadnou orientaci si k ní Bacháček vypracoval abecední rejstřík.^{31/} Kartotéka byla živým zařízením — v rektorských zápisech zjišťujeme četné odkazy na její kusy, podobně jako na listy přepsané v manuálu.^{32/} Kartotéka se, bohužel, nedochovala, v poměrné úplnosti máme však k dispozici korespondenci rektorem vydanou, ač ani v tomto ohledu neobsahují rektorské manuály opisy veškeré korespondence vyšlé z kanceláře — v částech záznamech „pro paměť“ se objevují i poznámky týkající se přípravy listů nedochovaných pak v opisech.

Úřední jednání mělo při obsazování místa školmistra či kolegy na partikulární školu zhruba následující ráz: podnětem se stal dopis či ústní

^{28/} J. Jarošová, *Knihy svěcenců obnoveného pražského arcibiskupství z druhé poloviny 16. století*, Sborník NM v Praze, řada C, sv. 15, č. 1—5, s. 1—172.

^{29/} A. Podlaha, *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum etc.*, Pragae 1912.

^{30/} K. Beránek, *Kancelář university pražské na zlomu XVI. a XVII. věku*, SAP 9/2, 1959, s. 220—239.

^{31/} Srovnej Bacháčkův zápis v rkp. AUK B 18, fol. 3b.

^{32/} Srovnej např. rkp. AUK A 13b, fol. 326.

zpráva, že v dotyčné škole má dojít ke změně personálního stavu, případně rektor sám potřeboval učitele z nějakého důvodu přemístit jinam. Důvodů pro změny byla celá paleta. Již Winter zmiňuje manipulování s pedagogy s cílem udržet si pevně v rukou správu škol a ukázat učitelům jejich závislost na rektorovi. Převážná část personálních přesunů se ovšem děla z důvodů přirozenějších. Na prvním místě stála snaha rektora i učitelů, aby poznali více škol i měst, aby se pedagogové z „hladových štací“ dostali i na dobrá místa, bylo potřeba přesunovat zkušenější „collegy“ na místa školmistru a bakaláře osvědčivší se na malých školičkách umístit na školy významnější. Rektor přesunoval řadu učitelů před bakalářskými a misterskými zkouškami z venkovských škol do Prahy, aby se mohli zúčastňovat přednášek a disputací na univerzitě, někteří učitelé se snažili z osobních důvodů opustit školu, kde působili nebo se naopak dostat do jiného města. Připočteme nutnost obsadit místa učitelů, kteří opustili školskou službu a stali se městskými písaři, oženili se nebo převzali rodinný majetek.^{33/} Zvláště v posledních třech letech Bacháčkova života, vyplněného více než předtím činností politickou, bylo obsazovací řízení zahajováno začasť právě na žádost městské rady o obsazení uvolněného místa na škole. Odkaz na dopis se žádostí bývá pak vtělen do formuláře ustanovovacího listu.

Před vlastním ustanovením povolal Bacháček většinou budoucího školmistra nebo učitele k sobě, přezkoušel jej, nechal odpřisáhnout věrnost univerzitě a seznámil jej s prostředím jeho nového pracoviště.^{34/} Známe dokonce příklady, kdy rektor požádal město, respektive jeho školní inspektory, o podání písemné zprávy o stavu školy. Poté následovalo vlastní ustanovení. Bacháček je většinou předem avizoval dopisy městské radě, známým měšťanům nebo faráři, u měst poddanských nejednou i jejich pánům.^{35/} Konečně dostal nový učitel pověřující list a vydal se na cestu do nového působiště. Celé jednání se dělo velmi rychle a to přesto, že koncept dopisu předložil někdy Bacháček rektorské radě, která měla od r. 1609 právo zasahovat do školských věcí. Existuje též doklad, že Bacháček někdy konzultoval koncept též se seniorem fakulty.^{36/}

Výměny učitelů se prováděly převážně v intervalech jednoho až tří let. Kontinuita výuky se ovšem udržovala i při častějších přesunech. Málokdy byl totiž vyměněn celý personál školy — většinou jeden z pedagogů (správce, kolega, sukcentor) zůstal na místě. Masové přecházení

celého studentstva se školmistrem měnícím místo a podobné jevy, o nichž víme pro starší období, nemáme pro Bacháčkovu dobu již zaznamenány. Bacháček nemanipuloval učiteli svévolně, respektoval včasná přání městských rad, změny oznamoval dostatečně dlouho předem a stávalo se též, že na přání města byl učitel dokonce na svém místě ponechán.^{37/}

Množství správní agendy za léta Bacháčkova rektorování postupně stoupalo. Abych alespoň částečně odstranil výkyvy dané jednotlivými událostmi, nepracoval jsem při vyhodnocování rytmu úřední práce s počty písemností pro jednotlivá léta, nýbrž pro dvouletí. Bylo to nutné též pro přehlednost grafického zobrazení. Na základě rukopisů AUK B 18 a A 13b bylo možno zpracovat relativně úplný soubor listů rektorem vydaných. Z přijaté korespondence je v manuálech zapsán jen zlomek.

Rektorské dopisy, ač mají formu listu, ba začasť dokonce listu neúředního, jsou svým obsahem vlastně listinami, protože zakládají či alespoň dosvědčují právní akt ustanovení akademika na místo učitele nebo školmistra. Částečná vázanost tohoto rozhodnutí na souhlas městské rady ovšem listinnost těchto písemností poněkud snižuje. Listy jsem rozdělil na dvě základní skupiny. Prvá se týká správy škol a jurisdikce nad pedagogickým personálem, druhá, podstatně větší skupina listů jsou písemnosti ustanovující učitele ke škole. Poměr velikosti obou skupin se během sledovaného období vyvíjel. Zatímco správních a jurisdikčních zázkroků nepřibývalo, skupina ustanovování rostla vysokým tempem. Byl-li poměr velikosti obou skupin v letech 1598—1600 přibližně 1:1, změnil se v letech 1606—1609 na 1:5.^{38/}

Bacháčkovy úřednické schopnosti se projeví nejen v rozšíření školské sítě, ale i ve vyrovnání chodu kancelářské agendy během roku. Zvláště patrné je to u písemností ustanovovacích. Rektor ustanovoval učitele ke školám ve dvou termínech — ke svatohavelskému a svatojiřskému. Nemohl ovšem provést celou akci naráz, písemná agenda zabrala více času, tím více jak na jaře i na podzim přibývalo písemností, které rektorská kancelář vyhotovovala. S ustanovováním pak, zejména za prvních Bacháčkových rektorátů, souviselo i zvýšené úsilí v oblasti správně-jurisdikční. Bacháček často listem, jímž např. ustanovoval školního pomocníka, zároveň káral školmistra a volal je do Prahy, případně udílel správní pokyny. V tomto prvním období začínalo vydávání ustanovovacích písemností od takřka klidového stavu v lednu a malého přírůstku v únoru silně vzrůstat v březnu, v dubnu dosáhlo absolutního vrcholu a v květnu se vracelo na únorovou úroveň. Podzimní ustanovování se hlásilo od konce srpna, emisní aktivita vrcholila v říjnu, ale nedosahovala zdaleka dubnového rozsahu. V listopadu byl již opět klid.

^{37/} Srovnej případ Pardubic r. 1611, AUK A 13b, fol. 242 sq.

^{38/} Porovnej křivky grafů č. 1 a 2.

^{33/} Srovnej např. rkp. AUK A 13b, fol. 359 sq., 342—340, 322, 282.

^{34/} L. c., fol. 472.

^{35/} L. c., fol. 463 nebo 452.

^{36/} Spoluúčast rektorské rady je doložena např. v listě do Vysokého Mýta 2. 1. 1611, AUK A 13b, fol. 410 sq., 16. 9. 1610 byl o záležitostech milíčinského správce školy zpraven děkan M. Troilus, AUK A 13b, fol. 444, na rubu konceptu ustanovovacího listu do Čáslavi z 14. 6. 1610 stojí: „Pane Senior, přátelsky žádám, že toto psaní přehlídnete a svobodně nedostatek opravíte.“ AUK rkp A 13b, fol. 475 [vevázaný koncept listu].

V druhém Bacháčkově rektorském dvouletí se zvětšil počet ustanovovacích písemností a poněkud se rozšířilo jarní období jejich vydávání. Rostoucí agendu nebylo však již možno vyřídit převážně v jarním termínu. Jaro bylo nadto bohaté na svátky, při nichž se převážně neúřadovalo. Velká část ustanovovací agendy se proto začala přesunovat do podzimního termínu a v posledních Bacháčkových letech podzimní „ustanovovací aktivita“ dokonce překonala jarní.^{39/}

Skutečnost, že vydávání písemností souvisejících s ustanovováním učitelů trvalo vždy několik měsíců lze vysvětlit tím, že k jednomu ustanovení vznikalo často několik listů. Bacháček často oznamoval městské radě plánované odvolání učitele, navrhoval jeho nástupce či žádal, aby se kandidát před nástupem dostavil ještě k rektorovi na přezkoušení, po kterém teprv následovala písemná confirmace. Tuto agendu není od vlastního ustanovení možno oddělit. Obvyklá denní frekvence vydávání 1—2 listů rostla v dekadě okolo ustanovovacího termínu průměrně na 2—4 listy, ojediněle zjistíme až 8 listů za den. O sobě to není mnoho, a'e dělo se tak při normálním provozu univerzity a rektor si vše psal sám jen s famulem. Vedle psaní listů jednal též s kandidáty a zkoušel je.

Podzimní ustanovovací období bylo kratší než jarní, zhruba poloviční. Původně nepřilíš koncentrovaná emise listů se postupně soustředila výrazně do svatohavelského týdne, kdy maximální výkon činil 6 listů za den. Podzimní termín byl pro ustanovování svým způsobem vhodnější pro rektora i města. V době prázdnin a při srpnových beáních žáků partikulárních škol bylo možno s učiteli domluvit přesun v Praze či při inspekčních cestách na venkov.^{40/} Dubnový termín byl přece jen více zaplněn akademickým provozem. I tak bylo často nutno úřadovat i v neděli či o sobotách, vyhrazených jinak pro disputatione. Celkem bylo o sobotách a nedělích vydáno asi 6 procent všech rektorských listů.

Doba vyřizování úřední agendy v Bacháčkově kanceláři byla většinou velmi krátká. Porovnáním dat listů měst, žádajících o ustanovení učitele, s daty odpovědí zjistíme, že přibližně polovina listů byla vyřízena do týdne (třetina celku dokonce do dvou dnů!), jen asi 15 procent záležitostí bylo vyřešeno později než za 14 dní ode dne napsání žádosti. A to pracujeme s datem vyhotovení listu v kanceláři města, nikoliv s „presentantem“ v kanceláři rektorově.

Je možno shrnout, že činnost rektora Bacháčka, ale jistě též Bystřického či Kampána, se projevila na počátku 17. století zvýšením počtu písemností pro partikulární školy, větší pravidelností rektorské korespon-

dence než dříve, ve vnitřním chodu kanceláře pak rovnoměrnějším rozložením správní i ustanovovací agendy v roce. Prvotní nárazové až příležitostné úřadování rozkládalo se později rovnoměrně k oběma ustanovovacím termínům. S Bacháčkem tedy pronikly do rektorské kanceláře některé systematizující a modernizující prvky, které napomáhaly realizaci jeho úsilí o rozšíření a zdokonalení školské sítě spravované pražskou univerzitou.

^{39/} Jisté nepravidelnosti v Bacháčkově úřadování posledních dvou až tří let života jsou dány jeho rozsáhlou činností politickou, jeho členstvím v konzistoři, zároveň ovšem i vojensko-politickými událostmi v Praze a Bacháčkovou nemocí.

^{40/} O datu konání beání říká Winter, O životě, s. 223, že se konávaly většinou mezi 8. a 21. srpnem, mimořádně v dubnu a říjnu.

Abecední soupis škol pod správou pražské univerzity v letech 1598—1612

1) Bělá pod Bezdězem	48) Německý Brod
2) Benešov	49) Nepomuk
3) Beroun	50) Netolice
4) Bohdaneč	51) Nové Město n. Metují
5) Boleslav (Mladá)	52) Noziřská Kamenice (?)
6) Brandýs n. Labem	53) Nymburk
7) Budyně n. Ohří	54) Pacov
8) Bydžov (Nový)	55) Pardubice
9) Čáslav	56) Pelhřimov
10) Český Brod	57) Písek
11) Dobruška	58) Pobežovice
12) Domažlice	59) Poděbrady
13) Dvůr Králové	60) Polička
14) Heřmanův Městec	61) Polná
15) Horažďovice	62) Staré Město pražské —
univerzitní classes
16) Hořice	63) Staré Město pražské — Týn
17) Hradec Králové	64) Staré Město pražské — sv. Havel
18) Chlumec n. Cidlinou	65) Staré Město pražské — sv. Haštal
19) Chotěboř	66) Staré Město pražské — sv. Jiljí
20) Chrudim	67) Staré Město pražské — sv. Martin
21) Chyše	68) Staré Město pražské — sv. Mikuláš
22) Jaroměř	69) Staré Město pražské — sv. Michal
23) Jeneč	70) Nové Město pražské — sv. Jindřich
24) Jičín	71) Nové Město pražské — sv. Kliment
25) Kašperské Hory	72) Nové Město pražské — sv. Michal
26) Klatovy	73) Nové Město pražské — sv. Petr
27) Knín	74) Nové Město pražské — sv. Štěpán
28) Kolín	75) Nové Město pražské — sv. Vojtěch
v Jirchářích
29) Kostelec n. Černými lesy	76) Nové Město pražské — sv. Vojtěch
v Podolí
30) Kostelec n. Labem	77) Nové Město pražské — sv. Václav
na Zderaze
31) Kouřim	78) Malá Strana — sv. Mikuláš
32) Kralovice	79) Prachatice
33) Krutý	80) Přelouč
34) Kutná Hora — sv. Jakub	81) Příbram
35) Kutná Hora — sv. Barbora	82) Rakovník
36) Ledec n. Sázavou	83) Rokycany
37) Litoměřice	84) Roudnice n. Labem
38) Litomyšl	85) Rožďalovice
39) Louny	86) Rychnov n. Kněžnou
40) Malovcova Kamenice (?)	87) Sedlčany
41) Mělnické Vtelno	88) Slaný
42) Mělník	89) Stříbro
43) Milevsko	90) Sušice
44) Miličín	
45) Mnichovo Hradiště	
46) Náchod	
47) Nehvizdy	

91) Svárov	103) Vodňany
92) Tábor	104) Volyně
93) Teplice	105) Vysoké Mýto
94) Touškov	106) Zatec
95) Třebenice	107) Žebrák
96) Turnov	108) Žlutice
97) Týn n. Vltavou	109) Jemnice na Moravě
98) Ústí n. Labem	110) Moravské Budějovice
99) Ústěk	111) Prostějov
100) Velvary	112) Třebíč
101) Vimperk	113) Uherský Brod
102) Vlašim	114) Trenčín

JIRÍ PEŠEK

Die Universitätsverwaltung der städtischen Partikularschulen
in Böhmen und Mähren um die Wende des 16. und 17. Jahrhunderts

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag versucht das Netz der städtischen Partikularschulen festzustellen, die vom Universitätsrektor geleitet und besetzt wurden. In diesem Zusammenhang bemühte sich der Autor auf der Grundlage eines womöglich breiten Spektrums der Quellen das Gebiet abzugrenzen, auf welches die Prager Universität ihren Einfluß erhalten konnte. In Hinsicht auf die enge Verbindung zwischen der Universität und dem utraquistischen Konsistorium ist dieses Gebiet praktisch mit dem tschechischsprachigen Kern Böhmens, der durchgehend unter dem Einfluß des böhmischen Utraquismus stand und nach 1609 dann mit dem Gebiet der reformierten Konsistoriums, identisch. Der Autor definiert das Gebiet durch eine Analyse des Schulnetzes, durch die Herkunftsorte der Bakkalaurei, der utraquistischen Weihlinge, der Lokalitäten, in welchen die Verwaltung des Konsistoriums erhalten blieb und im Gegenteil negativ durch eine Abgrenzung der Gebiete, aus welchen die Studenten überwiegend an ausländischen Akademien oder am jesuitischen Klementinum in Prag u.s.w. studierten. Bei der Festsetzung des Netzes der städtischen Schulen ging der Autor aus einer Analyse der im Manual des Rektors Martin Bacháček enthaltenen Korrespondenz aus den Jahren 1598 bis 1612 hervor.

Das ursprünglich nur wenig dichte Netz der unter der Universitätsverwaltung stehenden Schulen, das sich besonders auf die königlichen Städte des utraquistischen Gebietes stützte, wuchs in der verfolgten Periode zuerst extensiv an. Unter die Kontrolle des Karolinums übergingen Schulen der nördlich der Elbe bis zur Sprachgrenze liegenden Städte, weiter die städtischen Schulen im Gebiet der unteren Eger, der Einfluß des Rektors wurde in Südwestböhmen, auf der böhmisch-mährischen Höhe und in einigen mährischen Städten gefestigt. In der weiteren Phase kam es zu einer Verdichtung des Schulnetzes in Zentralböhmen. Insgesamt befanden in der verfolgten Periode 114 lateinische Schulen unter der Kontrolle des Rektors.

Der Autor befaßt sich weiter mit der Ausführung der Schulverwaltung und mit der damit verbundenen Administrative. Die Besetzung der Schulen mit Lehrern und ihre

Verwaltung durch die Universität war für die Städte in vielen Hinsichten vorteilhaft. Der Rektor besetzte die Schulen mit von ihm geprüften Studenten und Absolventen der Universität, deren pädagogische Leistungen und Disziplin er weiter verfolgte. Die Neubesetzung der Stellen und die Übersiedlung eines Teiles der älteren Pädagogen fanden immer zum 24. April und zum 16. Oktober statt. In den Wochen um diese Termine befand sich die Aktivität der Kanzlei des Rektors, die mit allen Parteien eine reiche Korrespondenz führte auf einem Höhepunkt, die mit der Besetzung und Verwaltung der Schulen verbundene Zahl der Schriftstücke stieg in diesem Zusammenhang stark an und der Rektor konnte diesen Anstieg nur durch eine regelmäßige und systematische Kanzleiarbeit bewältigen, die zu einer Erweiterung und Sicherung des Schulnetzes beitrug.

Dem Artikel ist ein Verzeichnis, der in der Korrespondenz des Rektors festgestellten Schulen beigelegt. Das Schulnetz ist auf der Karte Nr. 1 abgebildet.

FORMOVÁNÍ OSOBNOSTI VÁCLAVA TILLEHO - PODNĚTY A INSPIRACE

DAGMAR BLÜMLOVÁ

Univerzitní profesor Václav Tille (1867—1937) patří bezesporu k nejzajímavějším osobnostem české pozitivistické vědy. Více než čtyři desítky let jeho aktivity odborné, společenské i kulturní přispěly osobitým podílem k tvářnosti dynamického obrazu svého času. Stěžejní odborná díla položila základ kmenové literatuře vznikajících nových vědních oborů. Tak známe např. Tilleho — romanistu, Tilleho — folkloristu, Tilleho — teatrologa. Zdůrazňování zakladatelské pozice v tom či onom oboru sice prospívá dílčí zájmové vazbě, zbavuje však možnosti syntetického pohledu na osobnost, jejíž podstata je právě syntetičností charakterizována. Šíře zájmů není totiž u Tilleho dána jen objektivně existujícím imperativem doby, ale především vnitřním hledačským impulsem, který tyto zájmy logicky vázal a harmonizoval. Abychom odhalili jeho prvotní zdroje, obrátíme svou pozornost již ke generaci otcovské.

Otec *Antonín Tille* (1835—1896) zcela jistě představuje první a rozhodující vliv na formování osobnosti prvorozeného syna Václava.^{1/} Po matce z nešlechtické větve rodu Nádherných, po otci, sládkovi v Hrádku u Březnice, odvozoval svůj rod až z francouzské Belgie. Pro tuto skutečnost neexistují písemné doklady. Šlo o rodinnou tradici, udržovanou a zdůrazňovanou ústně, doloženou pouze výjimečností jména Tille a do určité míry i výjimečností povah, pocitem odlišnosti a nepřilnavosti k rodným místům. Po maturitě na píseckém gymnáziu v roce 1855 studoval Antonín Tille na pražské univerzitě dějepis a zeměpis. Rozumově formován K. A. K. Höflerem, I. J. Vietzem, V. V. Tomkem, J. Paľackým a J. E. Vocelem, zá-

^{1/} Podrobný životopis A. Tilleho sestavila Věra Vostřebalová, dlouholetá asistentka jeho syna. Kniha byla sepsána na vyzvání redakce Březnické knihovny, která však byla roku 1948 úředně zastavena. V roce 1958 ji bezúspěšně nabídlá SPN. Vázaný čtyřsetstránkový rukopis je uchován ve třech exemplářích v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), fond Václav Tille, tamtéž ve fondu Věra Vostřebalová (zde je uložen i druhý díl s fotografickým materiálem) a v archivu Pedagogického muzea J. A. Komenského, fond Antonín Tille.

libu srdce nacházel především v přednáškách a seminářích Martina Hattaly. V souhlase s dobovým nadšením vrstevníků rezonovala i vlastní romantická touha po čistých, skvělých jistotách, objevovaných právě v Hattalových rozbořech Rukopisů i filologické struktury Ilyřtiny. Stejnou problematikou vřel okruh mladé tvůrčí inteligence, s níž přicházel do styku prostřednictvím svého spolubydliče Vítězslava Háška. V roce 1856 jej přítel Václav Čeněk Bendl uvedl k Boženě Němcové, aby jí vyprávěl o jihočeské Březnici, podle níž vytvářela scénérii své Pohorské vesnice. Navštěvoval ji poměrně často i v následujícím roce a stal se tak blízkým svědkem rozpadu posledního šťastného období v nešťastném životě velké spisovatelky. V té době se jí totiž vzdalovala poslední vášnivá inspirace, ctižádostivý kandidát lékařství Hanuš Jurenka. Shodou okolností se tento důvěrný přítel Tillův o něco později stal i jeho blízkým příbuzným: oženil se s Antonínovou sestrou Karolinou a zasvětil svůj život horlivé vlastenecké činnosti v březnickém kraji. S pocitem viny, byť neopodstatněným, pak Tille Němcovou už nikdy nenavštívil, ač pocítoval, že ji tato událost s rodinou jistým způsobem spříznila.^{2/}

Univerzitní studia zakončil roku 1859 u V. V. Tomka prací O jednotě bratrské a jejím poměru k ostatním konfesím v zemi. Doktorátu filozofie dosáhl o čtyři léta později. Z řady míst, kam byl jako středoškolský profesor překládán, sehrálo nejdůležitější úlohu roční působení na gymnáziu v Osieku ve Slavonii (1861). Dosud ničím nerušená čistota národního života Chorvatů byla pro Tilleho setkáním s ideálem a byl pevně rozhodnut zůstat navždy. Jen smysl pro povinnost vůči stárnoucím rodičům, úpěnlivě žádajícím synův návrat, jej přivedl nazpět. Do smrti tohoto kroku litoval. Hned po svém návratu se začal intenzivně zabývat jihoslovan-skou literaturou a pokusil se o první překlady z ní.^{3/} Povzbuzen úspěchem začal publikovat i tvorbu vlastní. Vytříbená dikce jeho překladů dosáhla vrcho- u v polovině šedesátých let, kdy ho vroucnost vztahu k budoucí manželce Marii Eisensteinové přivedla k skvělému přetlumočení několika jihoslovan-ských národních písní a pohádek. Těžiště jeho vědeckého zájmu se pomalu přesouvalo od dějepisných zájmů k zeměpisu, kde jeho činnost vyvrcholila řadou didaktických spisů a učebnic. Spojení s pražským vědeckým světem nikdy nepřerušil. Sledoval pozorně práce svých učitelů a kolegů, v době svého působení v Třeboni s mnohými spolupracoval prostřednictvím zámeckého archivu.^{4/} Postupně ho však po-

^{2/} Po Jurenkově smrti našla rodina dopisy Němcové z let 1855-56 a pietně je uchovávala jako rodinnou relikvii spolu s prvním vydáním Babičky s autorčiným věnováním. Vnučka Jurenkových Božena Kožíšková zapůjčila v roce 1933 rodinnou památku Zdeňkovi Nejedlému. V roce 1942 zemřela jako svobodná, nikdo pak už dopisy neurgoval a jsou od té doby nezvěstné. In: LA PNP, fond V. Vostřebalová.

^{3/} První překlad otiskl v roce 1862 v píseckém Poutníku od Otavy, po jeho zrušení publikoval na stránkách Otavanu.

^{4/} Hermenegildovi Jirečkovi opisoval právní dokumenty pro Codex juris Bohemici, v roce 1872 archivem provázal Ernesta Denise.

hľoval tradiční osud pokrokové inteligence maloměsta, umocněný ještě tou okolností, že byl úředníkem, úspěšným úředníkem státu. Jako pokus o vymanění se z kruhu společenských a politických povinností můžeme chápat dopis Hattalovi z roku 1870, v němž žádá o přímluvu za univerzitní profesuru.^{5/} Závazky k tehdy již pětičlenné rodině ho od další iniciativy v tomto směru záhy odvedly. A. Tille významně ovlivnil život měst svého působení, Tábora, Třeboně a především Litomyšle, kde měl největší možnost rozvinout své organizační a pedagogické schopnosti.^{6/} V roce 1882 byl povolán do úřadu c. k. zemského školního inspektora, který vykonával až do své smrti. Stal se svědkem bouřlivé atmosféry rukopisných bojů, v nichž nezůstal stranou, ale jednoznačně podpořil stanovisko Gebauerovo,^{7/} i když si tím způsobil mnohé potíže v zastávaném úřadě. Když 13. března 1896 zemřel, bylo jen málo nejbližších přátel, kteří si uvědomovali, že odešel nejenom státní úředník, ale především velká osobnost českého školství, a tedy i českého národního života.

U otcova úmrtního lože našel syn Václav jeho oblíbenou Zlatou knížku Tomáše Kempenského, otevřenou na straně se slovy: „Považuj se cizincem a hostem na tomto světě, jemuž nic není do záležitostí světských. Zachovej srdce svobodné a k Bohu pozdvižené, neboť nemáš zde místa stálého.“^{8/}

Svým životem Antonín Tille zmapoval základní kóty českého národního dění druhé poloviny minulého století. Jako jeho důrazná a poučná zkratka existoval v synově vědomí. Jako obraz symbolicky zarámovaný mezi vrchol slávy a pád Rukopisů, jimiž národ v romantické víře měřil svou velikost. Obraz plný dynamického pohybu: přechod od romantismu k realismu, od přirozenosti lidového života (Osjek) k objektivitě pravdy vědecké (přiznání nepravosti RKZ), kontrast velikosti a měšťáctví (Němcová), intenzivní vědomí pomíjejčnosti (předznamenání relativismu) a intuitivní i vědomé hledání jistot v pravdě, povinnosti a řádu. Žádné z pěti Tillových dětí nepřežalo tak důsledně otcův odkaz jako Václav Tille.^{9/} Budeme-li se později zastavovat u jeho vztahu k pozitivismu, relativismu, mysticismu, u jeho zájmu psychologického a socio- logického, v žádném případě nepůjde o nová setkání, ale o osvětlování cest již kdysi vytyčených, o vědomý výběr impulsů korespondujících s nejniternějšími potře-

^{5/} LA PNP, fond V. Vostřebalová, dopis M. Hattalovi z 1. 8. 1870.

^{6/} 8. 9. 1874 jako nový ředitel přijal litomyšlské piaristické gymnázium do správy státu. Zanedlouho z něj vytvořil jeden z nejlepších středoškolských ústavů v Čechách.

^{7/} Viz 13 Gebauerových dopisů z let 1887—1895, in: LA PNP, fond A. Tille.

^{8/} LA PNP, fond V. Vostřebalová, pracovní materiály.

^{9/} Děti Antonína Tilleho: Václav, PhDr. 16. 2. 1867 Tábor, Cyril, JUDr. 23. 8. 1868 Tábor. Metoděj, MUDr. 2. 4. 1870 Třeboň, Pavel. 19. 1. 1872 — 28. 4. 1873 Třeboň, Antonín, ředitel Živnobanky. 10. 4. 1874 Litomyšl, Marie, učitelka. 19. 2. 1876 Litomyšl, Josef, realista. 12. 8. 1879 Litomyšl. Pouze Marie, provdaná Marešová, měla syna, ostatní sourozenci byli bezdětní. In: LA PNP, fond V. Vostřebalová, Materiál o rodu Tille, rodokmen uspořádaný V. Vostřebalovou.

bami. Po svém otci zdědil nejenom „základní pud poznávací“ a „schopnost zachycování pohádek,^{10/} ale především zjitřenou citlivost ve vnímání světa, vášnivou intenzitou obrácenou k hledání smyslu života. Z ní pramenil jak tragický pocit jedince-člověka, který vyvažoval požitkem dobrodružství (těla i ducha), tak i tragický pocit z duality českého národa, který vyvažoval přísně vědeckým spěním k dílčím pravdám objektivního poznání. Silným dědictvím po otci je i vážnost a úcta ke knize jako souputníci lidských hledání, odtud pramení i úcta ke vzdělání, univerzitě, ale i k básnickému slovu. Na rozdíl od svého otce byl Václav Tille nadán ještě jednou výjimečnou schopností; totiž jakkoliv intenzivní prožitek zároveň čistě rozumově analyzovat. Výslednicí pak bylo ono specificky tillovské *ovědomování*, které jediné mu bylo klíčem k základní otázce smyslu lidské existence.^{11/}

Václav Tille začal chodit do školy roku 1872 v Třeboni, pokračoval v Litomyšli, kde také vstoupil na gymnázium a stal se žákem svého otce i ve školském smyslu slova. Není nutno podávat výčet pedagogů nově zřízeného ústavu,^{12/} z nichž mnozí byli zajisté výteční. Václavův zájem byl určen již dříve a mimo školu. Tady strádal osudem ředitelského syna, na něhož povinnosti a přísnost platily dvojnásob. Proto se vášnivě uchyloval k četbě i k místnímu ohledání města, bohatého historií i krásou. Nacházel inspirace do té míry silné, že v něm vyprovokovaly první básnické pokusy, které sice nezapřou dobové vzory Vrchlického a Zeyera, přesto však dávají tušit myšlenku i dikci už specificky vlastní.^{13/} Poslední ročníky gymnázia absolvoval na c. k. I. českém reálném a vyšším gymnáziu v Praze, kde také — s prospěchem výborným — roku 1885 maturoval.^{14/} Téhož roku vstoupil na filozofickou fakultu české Karlo-Ferdinandovy univerzity a na zimní semestr 1885 si zcela v intencích svých zájmů zapsal: Gebauera — skladba jazyka českého (4), o Štítném (1), Masaryka — sociologie (1), dále pak Mourka — výklad Ivocina (1), Zubatého — zvukosloví jazyka staroindického (3), Durdíka — encyklopedická nauka filosofická (2), Emlera — o paleografii latinské (3), o regestech (2) a Jirečka — dějiny byzantinské (3).^{15/} První dva učitelé ovlivnili mladého studenta filozofie nejvíce a poslouchal je systematicky

^{10/} Fischer, O.: Václav Tille. Nekrolog 1938.

^{11/} Strohá racionalita charakterizovala i ve vztahu k dětem Tillovu matku Marii, rozenou Eisensteinovou. Srovnej vzpomínky a deníkové záznamy. LA PNP, fond V. Tille, fond V. Vostřebalová.

^{12/} Zajímavý byl Tillov vztah k A. Jiráskovi, který v Litomyšli začínal jako suplent a s nímž se Tille později setkával v rámci národopisného hnutí. LA PNP, fond V. Tille, korespondence, deníky.

^{13/} První tištěnou práci V. Tilleho byla báseň Sosna, publikovaná ve druhém čísle čtvrtého ročníku poličské Jitřenky 20. 1. 1885 pod pseudonymem Karel Souček. Podrobněji in: Růžička, J.: Václav Tille a poličská Jitřenka. Poličský zpravodaj, listopad 1982, s. 9–10 a Zahálka, M.: Vzpomínky na Václava Tilleho (1867–1937). Zprávy z muzeí od Trstenické stezky, č. 13/14, Litomyšl 1972, s. 75–77.

^{14/} LA PNP, fond V. Tille, maturitní vysvědčení.

^{15/} Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK), Seznam posluchačů FF UK 1885.

v průběhu celého studia. Vědecký typ Jana Gebauera mu byl blízký svým nekompromisním smyslem pro logiku a řád, byl jakýmsi pokračováním otcova vlivu, byť v jiném oboru a na jiné úrovni.

Jan Gebauer se objevil na univerzitě v době, kdy Hattalovy přednášky svou jednostranností už dávno ztratily tvůrčí charakter i přízeň posluchačů. Přinesl s sebou duch moderní vědy, která měla povznést i literární historii jako součást filologie. Jí přikládal ideální cíl — zušlechťování lidského ducha, který však tkví v pozitivní půdě jazyka a literatury. Ve svých přednáškách vycházel ze zevrubného studia staročeských literárních památek, které mu pak umožňovaly přísnou analýzu veškerého materiálu a stalo se základem nové, moderní, pozitivistické, filologické textové kritiky. Podstatnou součástí jeho metody bylo i široce uplatňované hledisko srovnávací, realizované jednak v obapolném vztahu české literatury a literatur evropských, jednak v zákonitostech vazeb mezi literaturou umělou a lidovou.^{16/} Důkladné poznání jednotlivých jevů — i mimojazykových a mimoliterárních — politických, sociálních a kulturních, je nutnou podmínkou k vytvoření celkového obrazu, k vyslovení syntetického soudu.

V Gebauerově semináři podal Tille v zimním semestru 1886/87 svou první odbornou práci O Šebestianu Hněvkovském, jež byla ohodnocena jako „velmi pilná a opravdu dobrá“ (Jakubcův referát k ní pak „věcnatý, vážný a přísný“). V letním semestru 1887 podal práci jazykovou O jotaci ve staročeském pasionále. V roce 1888 se přihlásil s prací o Kuldově vydání moravských pohádek^{17/} a v zimním semestru 1888/89 ještě se dvěma pracemi o látkosloví pohádek slovanských.^{18/} Sám Gebauer v potvrzení datovaném 1. 5. 1888 uvádí, že „Pan Václav Tille, řádný posluchač c. k. české fakulty filosofické, byl po všechen čas studií svých na téže fakultě členem c. k. semináře pro filologii Slovanstva a účastnil se prací jeho horlivě a s prospěchem vynikajícím. Podal tu také v každém semestru práci písemnou, jednu o Hněvkovském a jeho době, tři o pohádkách a národní tradici lidové, posudky o nich byly vesměs příznivé, práce uznány vesměs za výborné, a pokud jsou ze semestrů minulých, odměněny byly vždy stipendiem seminárním, a téže odměny dostane se bez pochyby také práci pro semestr nynější právě podané. Obor prací posledních, tradici lidovou, obral si pan Tille za své pole zvláštní a vyniká v něm již nyní vědomostmi neobyčejnými a velmi vzácnými.“^{19/}

^{16/} U Gebauera vyznívající ve prospěch literatury lidové.

^{17/} Sám charakterizuje tento krok jako počátek svého zájmu o pohádky. V interviewu pro Groš, roč. II., č. 8 z 22. 2. 1937 odpověděl redaktoru F. Kocourkovi na otázku „Jak jste se dostal k pohádkám?“ takto: „V Gebauerově semináři jsem dostal do ruky dílo Leskiena a Bergmanna z roku 1882 Litauische Volkslieder und Märchen. Welner připojil k dílu komentář a v něm uvedl také české sbírky lidových písní a pohádek. Vzal jsem si Kuldovu sbírku. Srovnával jsem to a Gebauerovi se to ukrutně líbilo.“

^{18/} Uvedené údaje podle přehledu in: Práce z dějin slavistiky VII, 1979.

^{19/} LA PNP, fond V. Tille, Potvrzení.

T. G. Masaryka charakterizovala žena O. Hostinského v dopise Zd. Nejedlému: „Dobře se na něj pamatuji, když přišel na pražskou univerzitu jako profesor. Všem se tolik líbil — mladý, energický a duchaplný muž, tak docela jiný než všichni ostatní. Ale rychle mu ubývalo přátel, když se počal ohánět vpravo, vlevo, a potírat vše, s čím nesouhlasil.“^{20/} Dopis pochází z roku 1930 a je již poznamenán roztržkou mezi Hostinským a Masarykem. Nicméně první část úryvku charakterizuje poměrně přesně, jakým živým, výjimečným duchem byl Masaryk pro své studenty. Hostinský a Goll měli vlastně zásluhu na tom, že Masaryk přešel z Vídně do Prahy a dlouhou dobu tvořili v profesorském sboru univerzity zvláštní, názorově jednotnou trojici až do doby, kdy postupně opadala jejich sympatie pro Masarykovu „realistickou“ politiku, která zpočátku lákala příslibem možnosti kosmopolitického rozšíření úzkých vlasteneckých snah. Před Masarykovým příchodem do Prahy (1882) reprezentoval českou filozofii na univerzitě pouze Josef Durdík,^{21/} jehož zaměření se postupně odklánělo od čisté filozofie k estetickým otázkám, až zcela převládlo podřízení herbartismu (Nejedlý říkal: „Herbartismus ho rozbil.“). Herbartovec byl i Otokar Hostinský. Jeho pojetí estetiky však bylo zcela prosté jakýchkoli neplodných spekulací, a proto se věnoval především konkrétním vědám o umění. V souhlase s nástupem pozitivistického charakteru české vědy vycházel vždy z přesné vědecké analýzy empirického materiálu. Tilleho přitahoval i svým zájmem o otázku vzniku a původu umění a jeho funkce v lidské společnosti a neobvykle širokou orientací v teoriích dalších vědních disciplín — psychologie, fyziky, fyziologie; biologie, v nichž hledal odpovědi na otázky kladené oborem vlastním. On i Durdík byli propagátory darwinismu. Masaryk představoval velké posílení vlivů anglosaského myšlení a strhoval pozornost studentů svou suverénní koncepcí filozoficko-sociologické analýzy moderního člověka a světa. Pro Tilleho byla především lákavá její bezprostřední praktická upotřebitelnost k osvětlení nejsoučasnejších problémů myšlenkového světa společnosti. Největší ohlas však u něj našla Masarykova transformace pozitivismu, který přiznává úlohu emocionálních a volných postojů člověka ke světu a požaduje zkoumání metafyzických problémů, zvláště otázky smyslu světa a života člověka.

Léta 1885-87 jsou pro Tilleho především orientací ve filozofických proudech. V jeho pozůstalosti je z této doby dochovaná systematická a pečlivá excerpce z Leibnitze, Locka, Berkeleye, Comta, ale také z Masaryka, který ho silně ovlivnil i svými názory na literaturu, na vztah vědy a umě-

^{20/} Část dopisu datovaného 11. 6. 1930 in: Jůzl, M.: Otokar Hostinský. Praha 1980, s. 174.

^{21/} Durdík vstoupil na univerzitu jako docent roku 1870 na místo po zesnulém Josefu Dastichovi, někdejším spolužáku a nejbližším příteli Antonína Tilleho. Velmi zajímavé jsou Dastichovy dopisy Tillemu, in: LA PNP, fond V. Vostřebalová, korespondence Dastich A. Tillemu.

ní. Z Masarykova díla O studiu děl básnických (1884) s důrazy vypisuje: „*Umělec* pojímá svět samostatně, obrazotvorností sceluje jednotlivé prvky v dílo umělecké. Dílo jeho je *jasné, jednotné a souladné*. Co geniálně poznal, poznal *naprosto správně*. Geniálně poznání proto nepokračuje. *Vědec* může být po jistou míru nejasný jiným i sobě. Proto vědecké poznání pokračuje. Kdo s úspěchem chce studovat dílo geniálně, vyšinouti se musí na stanovisko umělcovo a z toho na ně hledět, ne ze svého (odtud blízkost názorů na literárněvědnou práci s F. X. Šaldou — D. B.). Poznání umělecké je nejvyšší poznání lidské, jest tím nejlepším vystihnutím světa, že k věcem samým se vztahuje. Umělcovo dílo musí být všelidské. Budiž umělec národní, ale vyhýbej se co nejvíce bojům politickým. Jen velikým umělcem chtěj být! Pravým básníkem národním je ten, který látku svou jakoukoliv, jen ať velkou, pojímá tím duchem, kterým národ náš žije, který věrně tlumočí idee naše mluvou, kterou my mluvíme. Umění nemá účelu baviti. Umělec má povznášeti, tak jako vědec na prvním místě nechce poučovati, ale světovou a životní hádanku řešiti.“^{22/}

V roce 1886 se Tille seznámil (zřejmě též pod Masarykovým vlivem) se základním dílem britského antropologa a etnologa Johna Lubbocka *The Origin of Civilization and the Primitive Condition of Man* (1870), které, jak svědčí dochovaná excerpce, pečlivě studoval z německého překladu z roku 1875. Seznámil se tu poprvé s teorií evolucionismu. Souběžně studuje dalšího stoupence této nové teorie, předního anglického filozofa a sociologa *Herberta Spencera*.^{23/} Připraven Masarykem i vlastním studiem Comta, ponořuje se na dva roky do Spencerova filozofického systému, až v roce 1888 podal disertaci s názvem *Herberta Spencera data sociologie*.^{24/} Vychází ze stěžejního Spencerova díla *A System of Synthetic Philosophy* (pracoval s německým překladem *System der synthetischen Philosophie von Herbert Spencer*), nesnaží se o kritické zhodnocení, ale jde mu o výsledování toho, jak tu Spencer využívá své vývojové teorie, kde je jeho aplikace úspěšná, kde čistě mechanistické pojetí vyvolává pochybnosti. Zvláště ve druhé části práce, kde ve zkrácené podobě předkládá Spencerova data sociologie, už z proporcí výběru vyplývá přednostní Tilleho zájem o otázky metafyzického charakteru.^{25/}

Druhý semestr 1886 strávil V. Tille na univerzitě v Innsbrucku, kam na otcovu žádost získal doporučení prostřednictvím Eduarda Alberta.^{26/} Z pro-

^{22/} Excerpce z let 1885/86 z Masarykova díla O studiu děl básnických, str. 5 — založeno. LA PNP, fond V. Tille.

^{23/} Jedním z prvních čtenářů Spencera u nás byl A. Tille. V době svého litomyšlského působení se zajímal především o jeho názory pedagogické.

^{24/} Tillemu nejvíce imponovala Spencerova teze o poznání jako službě našemu životu.

^{25/} Tillova práce má 154 stran, je psána rukou. AUK, fond disertační práce FF, č. 57.

^{26/} Eduard Albert (1841—1900), český lékař, 1873—1881 řádný profesor chirurgie v Innsbrucku, potom ve Vídni. Blízký přítel Vrchlického, překladatel jeho děl do němčiny, autor jeho prvního životopisu. V pozůstalosti A. Tilleho se nalézají 10 dopisů z let 1880-92, podepsovaných zpravidla „vděčný žák“ a „vřelý ctitel“.

fesorů, jejichž přednášky si zapsal, byl bezpochyby nejvýznamnější Ignaz Zingerle von Summersberg, germanista, básník a spisovatel, autor četných spisů literárněhistorických a etnografických se speciálním zřetel k folklóru a lidovým knížkám Tyrol. Tille poslouchal jeho přednášky Literaturgeschichte seit Schillers' Tode. Výběr ostatních přednášek byl veden nejen osobním zájmem, ale i snahou využít nabídky, kterou česká univerzita v té době neskýtala — např. archeologická cvičení.^{27/} Innsbruc-

27/ Kromě Zingerleho {2} si Tille zapsal:	
Überhorst: Geschichte der neuer Philosophie	3
Willbauer: Archeol. Übungen	2
Busson: Allgem. Geschichte (Völkerwanderung)	2
Wieser: Geographie von Europa	2
Willbauer: Das Theater bei Griechen u/Römern	2
Wackernell: Grundzüge der Deutsch-Satzlehre	2
LA PNP, fond V. Tille, Index z 1. 8. 1888.	
Seznam přednášek, které Tille poslouchal na UK po svém návratu:	
ZS 1886/87	
Masaryk: Dějiny filosofie	2
Gebauer: Soustavná mluvnice j. č.	5
Goll: Dějiny římské	2
Palacký: Čechy	1
Palacký: Botanický zeměpis	1
Hostinský: Estetika umění výtvarného	2
Hostinský: Teorie chorvatského básnictví	2
Emler: Paleografie latinská	2
LS 1887	
Durdík: Dějiny filosofie řecké	4
Masaryk: Dějiny filosofie III.	5
Gebauer: Soustavná mluvnice česká	4
Gebauer: Výklady z mluvnice všeobecné	1
Goll: Dějiny velkých koncilií 15. století	3
Hostinský: Estetika umění hudebního	2
Hostinský: Nynější stav hudby dramatické	1
Hostinský: Dějiny estetiky a teorie umění	2
Jireček: Státy balkánského poloostrova	2
Jireček: Počátky republiky Dubrovnické	1
ZS 1887/88	
Gebauer: Česká literatura	4
Gebauer: Historický výklad českého časování	1
Masaryk: Vybrané partie z filosofie dějin	1
Hostinský: Všeobecná estetika	3
Hostinský: Dějiny estetiky novověké	2
Mourek: Historie literatury německé doby nové	3
Durdík: O nauce Platonově a Aristotelově	2
LS 1888	
Gebauer: Česká literatura	3
Durdík: Logika	3
Durdík: Soustava filosofie	2
Masaryk: Základové abstraktní psychologie	5
ZS 1888/89	
Durdík: Dějiny filosofie řecké	2
Durdík: Rozdělení věd	1
Masaryk: Dějiny filosofie	1
Gebauer: Česká literatura nauková	4
Gebauer: Nov. teorie jazykozpytu indoevropského	1
Hostinský: Výklad Aristotelovy Poetiky	1
LS 1889	
Gebauer: Česká literatura nauková	5
Masaryk: Náčrt dějin filosofie	5
Jarník: Nejstarší památky jazyka francouzského	2

ká Leopoldo-Františkova univerzita posloužila mladému studentovi i značným bohatstvím své knihovny, založené Marií Terezií již v roce 1745. Měl možnost uskutečnit i krátký výlet do Itálie.

V době, kdy pobýval mimo Prahu, vyvrcholila srážka dvou táborů českého národního života, donucených Gebauerovým článkem Potřeba dalších zkoušek rukopisu Královédvorského a Zelenohorského, otištěným 15. února 1886 v Masarykově Athenaeu, k veřejnému vystoupení. Po návratu pak ve dvou táborech nalezl i své učitele. Na straně Gebauerově stál samozřejmě Masaryk, Goll a Hostinský, na straně prorukopisné se ocitl Emler a Jireček; Durdík, což bylo typické, zůstal stranou.^{28/} Gebauer pochopitelně nalezl podporu u většiny svých studentů, stejně tak jako Masaryk, který byl útoky nepřátelské opozice postižen nejvíce.^{29/} Ale i Gebauer a členové jeho rodiny byli ve společenském životě přezíráni i různými způsoby diskriminováni. Tehdy se Gebauer sblížil s Antonínem Tillelem, který mu v roce 1887 pomohl přemístit dceru Helenu ze soukromého na státní učitelský ústav. Gebauer zas umožnil Václavovi studijní cestu na Moravské Valašsko a spolu s Masarykem mu pomáhali při prosazení jeho disertace.^{30/} Výsledkem bylo její jednohlasné schválení. Hlavní dvouhodinové rigorózum z filozofie vykonal Tille 19. prosince téhož roku (1888) u Durdíka a Masaryka s prospěchem výborným, vedlejší jednohodinové rigorózum z historie ve spojení s latinou dne 7. února 1889 u Rezka a Emlera s prospěchem per majora výborným. Dva dny nato byl Durdíkem promován^{31/} a od 1. října 1889 nastoupil jako praktikant c. k. veřejné a univerzitní knihovny v Praze.

Václav Tille, maje neustále na zřeteli osud svého otce, nikdy ani v náznaku neuvažoval o středoškolské profesuře. O tom svědčí ostatně i výběr zapsaných přednášek, který nesměřoval k aprobačnímu studiu, ale byl — veden rok od roku cílevědoměji — směřován v smyslu filozoficko-historicko-sociologického poznání k uvědomělé orientaci v životě. Proto se mu zprvu zdálo jako jediné odpovídající povolání žurnalistické pero: „sledovat život, všechno hledět pochopit, všemu se učit, co je živé, skutečné, být živou součástí dějin.“^{32/} Byl to opět Gebauer, který ho otcovsky varoval a tuto myšlenku mu rozmluvil, argumentuje tím, že „není bídňějšího a odvislejšího stavu nad českého novináře.“^{33/} Získat místo

AUK, seznamy posluchačů FF — konfrontováno s indexem, in: LA PNP, fond V. Tille, Index přednášek.

^{28/} Z profesorů, s nimiž Tille nepřicházel do styku, se za Gebauera postavil ještě Seydler, Král a Kraus; proti Hattala, Kalousek, Kvíčala, Tomek, Čelakovský a Jan Krejčí.

^{29/} Aranžované bojkoty jeho přednášek Tille přesvědčivě líčí ve vzpomínkovém fejetonu o TGM. LA PNP, fond V. Vostřebalová, Pracovní materiály.

^{30/} LA PNP, fond V. Vostřebalová, Pracovní materiály.

^{31/} LA PNP, fond V. Tille, Studijní potvrzení a opis diplomu.

^{32/} LA PNP, fond V. Vostřebalová, Pracovní materiály.

^{33/} Tamtéž.

na univerzitě nebylo jednoduchou záležitostí, toho si byl Tille dobře vědom. Svě postřehy k této situaci trefně a zkušeně vyjádřil o mnoho let později, kdy se už pohyboval na vrcholu své univerzitní dráhy. Mluvil o profesuře konjunkturní a profesuře skutečné, která „není zaměstnání neb povolání, nýbrž jakási šťastná náhoda pro člověka, který ačkoliv není středoškolským profesorem, přece smí pak učit. Neboť ta skutečná profesura je opět dvojího druhu. Jedna je profesura vůbec, totiž profesor vůbec učí buď na gymnasiu, nebo na reálce, nebo na reformním gymnasiu, nebo na universitě svému oboru svou metodou. Druhá je vášnivě zaujetí vášnivého člověka pro duchovní hodnoty jistého druhu, pro které docela zázračnou shodou okolností se cítí také potřeba na vysoké škole, a pro které druhou zázračnou náhodou není člověka profesora toho prvního druhu po ruce. Chcete-li být universitním profesorem a nejste milionář, musíte napřed mít zaměstnání, abyste mohl pak zápasit o místo pro svůj obor na universitě. Předpokládám, že se asi stěží odhodláte získat si takové zaměstnání jako středoškolský profesor.“^{34/} Poslední douška stvrzuje, že se své averze vůči středoškolskému systému nikdy nezbažil. Dobová pedagogika, o níž se vyslovoval nelichotivě jako o vědě, která „učí, jak někoho naučit něčemu, co sami neumíme,“^{35/} mu nebyla zárukou vědění v živě košatém smyslu slova, který vyznával. Vždy věřil v sebevzdělání, eventuálně usměrňované osobností, která může dát inspiraci a ovlivnit výběr materiálu. Tak také chápal i své budoucí extenze, kterých vykonal mnoho desítek a které nikdy nenabývaly povahy učebnicového poučení, tak byly koncipovány i přednášky univerzitní („nezkouším vědomosti, zkouším zájem“).^{36/} Stěžejní úlohu v procesu sebevzdělání přikládal knize. Tím lze vysvětlit i novinovou propagaci dobré četby a dlouhou řadu edic a knižnic, které zakládal nebo s nimiž spolupracoval. Odtud vyplývá i ohromný zájem a péče o adepty knihovnictví, jimž osobně zajišťoval studijní pobyty v cizině (zatímco profesi středoškolských profesorů pokládal za neproduktivní).^{37/} Víme-li, že v Tilleho pojetí byla kniha fixovaným svědectvím života a že se v knihovnách cítil vždy šťasten, pochopíme, proč se po studiu rozhodl — zřejmě s vědomím dočasnosti — pro kariéru knihovnickou.

V období mezi promocí a nástupem v knihovně absolvoval svou druhou cestu, tentokrát do Vídně. Svého krátkého pobytu využil k intenzivnímu studiu jak v knihovnách, tak i na vídeňské univerzitě. V Dopise Luboru Niederlemu si libuje: „Přednášky jsou znamenité, lépe bych si pro

sebe nemohl vybrati. Lituji věru, že za měsíc už musím pryč“ a dále „Jagič má o folklóru a metodě příslušné náhledy znamenité a proniká věc tu tak, že jsem žasl.“^{38/}

Po téměř pravidelném hodnostním postupu byl jako skutečný amanuensis roku 1893 přidělen studijní knihovně v Olomouci. Následující rok zažádal o stipendium na studijní cestu do Paříže. Věci se na žádost A. Tilleho ujal Antonín Rezek a dopisem ze dne 19. 10. 1894 mu oznámil, že „návrh komise byl jednohlasný, aby syn dostal dovolenou a 600 zl. jako příspěvek na cestu.“^{39/} Do Paříže s sebou Václav Tille vezl doporučení od profesora Golla pro Luise Legéra, významného francouzského historika. Ten se ho skutečně velice přátelsky ujal, uvedl ho do historického kroužku a hlavně do univerzitní knihovny Bibliothèque de la Sorbonne, kde spolu vyhledávali jména Čechů, kteří ve středověku na Sorbonně studovali. Zval mladého vědce i k osobním návštěvám do svého domku v Passy. Celý semestr 1894/95 pak Tille poslouchal na Collège français nejen Legéra, ale také Emila Augusta Etienna Martina Deschanela, profesora moderní literatury francouzské, a Gastona Parise, významného romanistu, který přejal (od bonnského romanisty Dieze) a uvedl do Francie metodu srovnávacího studia a s obzvláštní přesností jí úspěšně užil ve svých jazykozpytných a literárněhistorických studiích. Intenzivní vědeckou práci Tille spojoval s neméně intenzivním poznáváním prostředí. Žil jako chudý student v Quartier Latin, stýkal se s bohémou, navštěvoval studentské kabarety i avantgardní divadla. Studoval a „ovědomoval si“ duši města, jež mu bylo blízké v dimenzích současnosti i historie. Byl to první z jeho 27 pobytů v Paříži a rozhodujícím způsobem zformoval jeho náhled na francouzskou literaturu. Pamětliv tohoto klíčového významu, zprostředkoval desítkám svých studentů příležitosti obdobné. V roce 1899 (od roku 1897 v hodnosti skriptora znovu v Praze)^{40/} podnikl tříměsíční studijní cestu po Belgii, Holandsku a Německu. K Belgii byl vždy přitahován již zmíněnými důvody osobními. Studoval Charlese de Costera, v jehož Ulenspiegelovi viděl ideál skutečně národního díla. „Ten tichý, plachý archivář, věčně ponořený do prachu starých listin, vycítil celým srdcem, plnou duší z těch suchých dat a mrtvých písmen všecek prudký a mohutný tok starého Nizozemí.“^{41/} Tady, v lutyšském Kosmově školení viděl i východisko českého kronikářství, Belgičan *Maurice Maeterlinck*

^{38/} ÚA ČSAV, fond L. Niederle, dopis Tilleho Niederlemu z 10. 5. 1889. Jagič důsledně zastával metodu srovnávací.

^{39/} LA PNP, fond V. Vostřebalová, dopis A. Rezka A. Tillemu z 19. 10. 1894.

^{40/} Z působení v Olomouci vytěžil Seznam českých rukopisů c. k. studijní knihovny v Olomouci. Praha, b. d., zvl. otisk Věstníku České akademie. Definitivního zproštění knihovni služby se Tille dočkal až v roce 1911. LA PNP, fond V. Tille, Korespondence korporací, dopis Univerzitní knihovny (podepsán R. Kukula) V. Tillemu ze dne 13. 11. 1911.

^{41/} Tilleův komentář k de Costerovu dílu, vydanému v českém překladu Františka Alberta v roce 1927.

^{34/} LA PNP, fond V. Tille, koncept dopisu F. Kocourkovi, datovaný 3. 4. 1928.

^{35/} LA PNP, fond V. Tille, Myšlenky.

^{36/} LA PNP, fond V. Vostřebalová, Pracovní materiály.

^{37/} O. Fischer vysvětluje Tilleův záporný vztah ke středoškolské profesuře tím, že nebýval u státních zkoušek. Zmiňuje se také o tom, že Tille při své knihovnické činnosti vyučoval také příležitostně na dívčím gymnáziu. Doklady pro tuto skutečnost však nemáme. Fischer, O.: Václav Tille. Nekrolog, 1938, str. 26—27.

byl jeho celoživotním průvodcem, s nímž souhlasil i vášnivě se přel. Na své cestě věnoval značnou pozornost knihovnám, z nichž zejména berlínská královská knihovna mu poskytla bohaté studijní materiály.

Závěr století přinesl Tillemu i na domácí půdě bohatou žeň činnosti, zejména v oblasti národopisné.^{42/} Byl zkušeným, úspěšným i uznávaným vědcem. V roce 1900 si nechal podle vlastního návrhu zhotovit ex libris: smrt v hermelínu a s královskou korunou otáčí zemským globem. Dole je nápis *Mors omnia vincit*.^{43/}

Na prahu nového století si Václav Tille v deníku zaznamenal čtyři hesla: rok 1900 — počátek práce se srovnávací literaturou, nesnesitelné poměry v knihovně, počátek studie o Tainovi, studie o Tainovi načisto.^{41/} Týž rok je i počátkem navázání kontaktů s J. Polívkou, který mu pomáhal při vydání pohádek z Moravského Valašska. Pravděpodobně z impulsu Polívkova podává 17. dubna 1902 univerzitnímu sboru žádost za soukromého docenta srovnávacích dějin literatury na filozofické fakultě. Tříčlenná komise, tvořená Fridou, Hostinským a Polívkou, se k žádosti vyslovila kladně. O přiložené studii Filosofie literatury u Taina a předchůdců^{45/} zdůraznila, že „nevšední jest sečtenost p. autora“. Knížku ohodnotila jako přínosnou i u vědomí toho, že v ní autor nevyslovil svůj vlastní názor. Pozornost upoutal i specifický sloh, „condensovaný, při tom vždy barvitý“. Kladně byly ohodnoceny i dosavadní práce na poli srovnávacím: „Hleděl uváděti tradice české v užší spojitost jak s literaturou knižnou, tak s ústními tradicemi všech národů, zvláště západoevropskými,“ ač „neobrací tu náležitý zřetel na staré písemnictví církevně-slovanské.“ Poslední postřeh je typicky polívkovský. Tille předložil návrh tří témat přednášek na zkoušku:

1. O ceně „theorie du milieu“ pro studium literární
2. O vývoji vizionářské literatury od Řehoře Velkého do Danta
3. O významu studia tradice lidové pro srovnávací literaturu.

Komise určila téma druhé a třetí.^{46/}

V témže roce vyšla studie o Tainovi i sbírka pohádek z Valašska. Tillemu konečně začali chápat jako skutečného vědce i ti, kteří ho — možná vzhledem k široké publikační činnosti v „nevědeckém“ tisku — podezí-

^{42/} V souvislosti s řadou krajinských výstav předcházejících Národopisné výstavě v Praze navštívil spolu se Subertem ve dnech 12.—15. 8. 1884 výstavu v Napajedlích na Moravě. Na obědě u jednoho z místních organizátorů, Otakara Auředníčka, byl tak dojat tím, že jeho dcera Julie obsluhovala u stolu v národním kroji, že ji požádal o ruku. 4. 8. 1897 se s ní oženil. LA PNP, fond V. Tille, Poznámky Julie Tilleové. Ať už byl tento romantický krok motivován čímkoliv, nebyl šťastný. Zopakoval jen tragédii duchovního osamění Antonína Tilleho.

^{43/} LA PNP, fond V. Tille, Úvahy o životě a smrti, strojopis vázaný, sestavený V. Vostržbalovou.

^{41/} LA PNP, fond V. Tille, Rodinná kronika z let 1897—1929.

^{45/} V roce 1901 nabízel studii Laichterovi, který ji odmítl. Tamtéž.

^{46/} AUK, Václav Tille, Personálie, žádost V. Tilleho za soukromého docenta srovnávací literatury na FF UK ze 17. 4. 1902 a přiložené vyjádření k ní.

rali z roztěkanosti a povrchnosti. Kvičala s ním vážně hovořil o členství v Akademii a dokonce nabídl svou pomoc.^{47/}

První přednáška soukromého docenta Václava Tilleho byla ohlášena na 6. dubna 1903. Byla dvouhodinová, hovořilo se v ní o předchůdcích Dantovy komedie a navštívilo ji 9 posluchačů.^{48/} Pak následovala témata:

ZB 1903/4	2	Principy literatury	22 posluchači
LB 1904	1	Přehled a roztřídění evropské literatury	41
ZB 1904/5	1	Studie o moderním románu	22
	1	Počátky národních literatur v Evropě ^{49/}	
LB 1905	1	Studie o moderním románu	44
ZB 1905/6	1	Studie o novém dramatu	35
LB 1906	2	Dějiny lidové literatury 19. století	26 ^{50/}

13. 3. 1906 podávají Frida, Kraus a Polívka podrobnou zprávu k svému návrhu soukromého docenta V. Tilleho za mimořádného profesora z 20. listopadu 1905. Tím lze vysvětlit i impuls Zubatého, který Tillemu radil, aby co nejrychleji dokončil knihu o Maeterlinckovi. Zubatý byl Tillemu příznivě nakloněn, což dokázal už v devadesátých letech svou vydatnou filologickou pomocí v problematice orientálních pramenů ke studiím o cestách na onen svět.^{51/} Přesto byl zřejmě přesvědčen, že k podložení univerzitní profesury bude literární monografie pádnějším argumentem než srovnávací podání lidové.^{52/} Návrat k Maeterlinckovi měl — kromě významu osobního — ještě jeden důsledek. Tille si uvědomil obrovské množství materiálu z francouzské literatury, které nashromáždil zejména v letech svých studijních pobytů v Paříži a které dosud leželo ladem. Proto na závěr letního semestru 1906 ohlásil děkanátu změnu přednášek v Soustavné dějiny francouzské literatury, kterým se v podstatě věnoval až do konce své univerzitní dráhy.

Titul mimořádného profesora mu byl přiznán ministerským dekretem 12. března 1908. Téhož roku suploval v semináři pro románskou filologii za J. U. Jarníka. Tématem semináře byla teorie o vzniku a složení Písně o Rolandovi. Odtud pramenila typicky tillovská reakce, jejímž výsledkem byla významná studie Roncesvalles, vydaná Českou akademií

^{47/} 4. 7. 1902 si Tille poznamenal reprodukci hovoru s Kvičalou: „Mohu vám říci, že jsem dříve neměl o vás takové mínění, nepokládal jsem vaši práci za dost vědeckou. Mluvíte upřímně. Ale teď jsem nahlédl do vašich prací a poznal jsem vskutku, že jsou to vědecké práce, že máte opravdu badatelského ducha.“ LA PNP, fond V. Tille, Zápisy z deníků a rodinné kroniky z let 1897—1929.

^{48/} LA PNP, fond V. Tille, Universita, přednášky 1903—1908.

^{49/} Ve svých zápisech Tille tuto přednášku neuvádí.

^{50/} AUK, FF, seznamy posluchačů. LA PNP, fond V. Tille, deníky.

^{51/} ÚA ČSAV, fond J. Zubatý, korespondence Tille Zubatému.

^{52/} L. Niederlemu píše: „Po rozmluvě se Zubatým odstavil jsem rozdělané povídky českého lidu, dal se do dokončení Francouze Maeterlincka a zítra ohlásím děkanátu změnu přednášek v Soustavné dějiny fr. lit. Mám doma ležet stohy podrobně prostudované renesance i klasické literatury francouzské a chodím po tři léta nic nevěda.“ ÚA ČSAV, fond L. Niederle, dopis Tilleho Niederlemu z 13. 7. 1906.

v roce 1912. „Když jsem v zimě 1908/9 studoval otázku o vzniku Chanson de Roland pro románský seminář, který mi byl na letní semestr svěřen, měl jsem již pochybnosti, že výsledky prací, potvrzujících věrohodnost předpokládané básnické tradice, ličeným událostem současné, jsou správné. Čtením Becherových a Bédierových prací pochybnosti ty jen vzrostly, a cizí studie, založené na místním zkoumání v Roncevaux, podněcovaly k námitkám. Nabyt jsem přesvědčení, že osobní znalost místa je k uspokojivé odpovědi nezbytná, že však na výsledky dosavadních návštěv v Roncevaux, víru v prvotní básnickou tradici potvrzujících, spoléhati nelze.“^{53/} Uvedená slova jsou důkazem Tilleho bezmezné víry v nezbytnost empirického poznání, které ve všech sférách své činnosti realizoval tak důsledně, jak nikdo z jeho vrstevníků.

V zimním semestru 1908/9 přenesl Maeterlincka na univerzitu a v praktických cvičeních rozebíral jeho dramata. Ověřoval si tím závěry svého studia k práci, jež byla vydána roku 1910. Dne 2. listopadu 1908 podal Polívka jako děkan návrh, aby Tillemu byly svěřeny přednášky z dějin moderních literatur za nemocného Emila Fridu. Souvisela s tím i dovolená z úřadu. Tille si byl dobře vědom všech pozitivních důsledků této perspektivy — široké možnosti působení na univerzitě, navíc zbavení se prostředí knihovny, které ho deptalo stále víc. Psal Polívkovi (a zároveň i Pekařovi, protože si nebyl jist, zda ještě trvá Polívkovo děkanské období): „J. M. profesor Král sděluje mi, že se ministerstvo táže, je-li substituce za p. profesora Fridu — vzhledem k tomu, že dodatečně oznámil přednášky, — nutná. Jedná se patrně o to, aby mi v případě, že fakulta by již o substituci nestála, dovolená, udělená od 1. října byla vzata. Prosím snažně, abyste ráčil svým vlivem působiti k tomu, aby dovolená nebyla mi odňata, a aby příkaz čísti čtyři hodiny soustavné dějiny francouzské literatury — pro posluchače tak nutné — zůstal v platnosti.“^{54/} Suplování zůstalo v platnosti. Tille v zimním semestru 1909/10 odpřednášel své systematické dějiny francouzské literatury poprvé v čtyřhodinových čteních. Na následující semestr Frida už přednášky neohlásil a na fakultu se už do své smrti roku 1912 nevrátil.

Návrh na řádnou profesuru podala komise ve složení A. V. Kraus, J. Polívka a J. U. Jarník. V žádosti z 26. 10. 1910 se podává přehled prací publikovaných od návrhu na mimořádnou profesuru, podrobně je analyzována především práce o Maeterlinckovi i Tillův přínos v oblasti výzkumu české lidové tradice. V závěru obsáhlé zprávy se připomínají i klady učitelské.^{55/} Titul a charakter řádného univerzitního profesora získal Tille ministerským dekretem ze 13. 7. 1911.^{56/} Jmenování řádným profesorem

Karlo-Ferdinandovy univerzity je datováno 28. 10. 1911.^{57/} Podstatný podíl na jmenování příslušel zřejmě J. Polívkovi, který také navrhl Tillovo jmenování dopisujícím členem Akademie, jímž se stal 3. 12. 1909.^{58/}

Od letního běhu 1911 přednášel Tille soustavné dějiny francouzské literatury v pěti hodinách denně kromě soboty. V zimním běhu 1914/15 rozšířil své přednášky o „zřetel k zemím sousedním“. Podle vlastních poznámek měl za období 1908-13 1 961 posluchačů. V letním běhu 1916 vykonal F. X. Šalda svou první přednášku Vybrané kapitoly z dějin moderního románu francouzského, v zimním běhu 1918/19 začal číst své Soustavné dějiny krásné literatury francouzské v XIX. století. Určitý souběh přednášek nikdy ani jeden z nich nepokládal za konkurenční záležitost. Naopak, měli k sobě blízko svými názory na literaturu, svým ústrojným intelektualismem, navíc i určitou shodou soukromých osudů.^{59/} V dopise z roku 1915 Šalda Tillemu napsal: „Těším se, že budu působiti na universitě vedle Vás, jehož osobnosti si vážím den po dni víc.“ A v roce 1932: „Jsem moc rád, že jsem se s Vámi setkal. — Neměl jsem těch radostí v životě mnoho. Ale tahleta dlouho hřeje. Hlavní věc: že si rozumíme a že se máme rádi.“^{60/} Šalda byl jedním z mála těch, kteří pochopili, že „Zájmy vědecké kryjí se mu se zájmy tvořivosti životní v harmonii,“ což bylo ostatně i Šaldovým cílem.^{61/}

Na studijní rok 1921/22 byl Václav Tille zvolen děkanem filozofické fakulty. Když byl profesor Haškovec jmenován na Masarykovu univerzitu v Brně, uvolnilo se ředitelství literárněhistorického oddělení při románském semináři. Ministerstvo školství a národní osvěty připsal ze 7. 10. 1921 svolání „na prozatímní vedení semináře.“^{62/} Tak byl v letním běhu 1922 zahájen seminář, který se v budoucnu se jménem Tille nejčastěji spojoval. Jeho náplní se stal rozbor literárněvědných teorií, metodická cvičení, později referáty a posudky písemných prací. Nechybělo ani posuzování nejnovější literatury francouzské provenience. Šlo o skutečné literární novinky, které Tille přivážel ze svých cest a jimiž poožil základ vzácně bohaté seminární knihovně. V poválečné době, která v Paříži dala podnět k rozproštění divadelního života, dostávalo se divadlo stále častěji do plánu Tillova semináře: v zimním běhu 1924/25 to byl

^{57/} LA PNP, fond V. Tille.

^{58/} Z dopisů Tilleho Polívkovi: „Za Váš úmysl, navrhnutí mne za dopisujícího člena třetí třídy jsem Vám rovněž zavázán hlubokým vděkem“ (29. 10. 1909). „Dostáváje oficiální vyřízení svého jmenování dopisujícím členem Akademie, prosím, abyste přijal můj upřímný dík za to, že jste mne navrhl a zároveň doporučil České pohádky k tisku“ (1. 1. 1910). „Děkuji upřímně za blahopřání a za všechnu blahovůli, kterou jste mi na křivolaké cestě k profesuře tak obětavě přispěli“ (27. 10. 1911). LA PNP, fond J. Polívka, dopisy Tilleho Polívkovi.

^{59/} LA PNP, fond V. Vostřebalová.

^{60/} LA PNP, fond V. Tille, dopisy Šaldy Tillemu, blíže nedatovaný z r. 1915 a z 9. 12. 1932.

^{61/} Šalda, F. X.: V. Tille. Kmen, č. 2, 22. 2. 1917.

^{62/} LA PNP, fond V. Tille, Korespondence — korporace, list z 13. 11. 1911.

^{53/} Úvod ke studii Roncesvalles. Praha 1912.

^{54/} LA PNP, fond J. Polívka, dopis Tilleho Polívkovi z 23. 10. 1909.

^{55/} AUK, V. Tille, Personálie, žádost o řádnou profesuru z 26. 10. 1910.

^{56/} AUK, V. Tille, Personálie.

rozbor současných dramát a spisů o divadle a přednáška Současné divadlo západoevropské, v zimním běhu 1925/26 vysvětloval nové spisy o divadle a ve dvou hodinách přednášel Dějiny literárních a divadelních látek, v letním běhu 1926 to byla přednáška Nové divadlo, seminář pak zpracovával knihy o divadle atd. Téma „nové divadlo“ a „moderní divadlo“ strhávalo v té době jeho pozornost do té míry, že v letním běhu 1930 otevřel při svém literárně srovnávacím semináři zvláštní oddělení pro srovnávací studium divadla. Tento seminář — „první naše vysoké divadelní učiliště“^{63/} — zformoval celou generaci divadelníků a vytyčil vlastně základy české teatrologie.

Divadlo bylo Tillemu — po filozofii a literatuře (včetně lidové slovesnosti) — třetí, ve dvacátých letech objevenou sférou, v níž se domníval nalézt další odpovědi na otázku smyslu lidské existence. Fascinovala ho schopnost bezprostředního a kolektivního působení divadla. „To kouzlo, jak naladit lidské duše, aby se dobrovolně daly ovládat a toužily po tom, být ovládány, je základem všeho soužití, vši lidské společnosti. Jím řídí se náboženství i věda, obchod i průmysl, lidská práce i lidské hry, jím ovládá umění lidské sny o štěstí, o dokonalém životě, o ráji na zemi, o ztělesněných ideálech. Tím kouzlem rozněcuje také divadlo v divácích rozkoš, která má tu úroveň, jakou má kultura současné společnosti.“^{64/} Nehmatatelné, a přesto skutečné spojení jeviště s hledištěm Tille považoval za důkaz existence všelidského jednotícího abstraktního principu. „Bylo to vždy jen pouhé kouzlo, které však není klam, jímž jednotlivci snaží se strhnout myšlení všech lidí svojí cestou, ale světlo, rozzařující se v lidské duši a rozněcující zážehy ve všech duších příbuzných, kouzlo, jehož síla spočívá v tom tajemném sdružování lidí stejným myšlením a stejným cítěním, jímž projevuje se příbuzenství z téhož hlubokého, skrytého pramene všeho Života.“^{65/}

Tille byl od roku 1898 literárním referentem Národních listů, od roku 1910 jejich referentem pro divadlo. Názory správy Národního divadla a mladočeské strany se s Tillovými postřehy často křížily, především proto, že odmítal estetická hlediska podřizovat tzv. národním zájmům. Spory vlekloucí se v letech 1912-15 vyvrcholily jeho odchodem z Národních listů a rozchodem se stranou i s Kramářem.^{66/} Satisfakce se mu do-

^{63/} Vodák, J.: Zemřel prof. dr. Václav Tille. České slovo 27. 6. 1937. Se zájmem o divadlo souvisí i Tillov zájem o film. Srovnej Linhart, L.: Vznik nezávislé filmové kritiky dvacátých a třicátých let. Přednáška na Václavkově Olomouci 29. 5. 1962. Linhart, L.: První český estetik filmu — Václav Tille. Sborník AMU, Praha 1966, s. 134.

^{64/} LA PNP, fond V. Tille, Nová kouzla, strojopisný článek, září 1923.

^{65/} Tamtéž. Velkou úlohu v tomto směru sehrál Tillov vztah k sovětské divadelní avantgardě. Srovnej Tille: Moskva v listopadu. Praha 1929.

^{66/} V konceptu dopisu správě Národních listů datovaném 23. 12. 1914 Tille píše: „že jsem pokládán za jedinou překážku dohody mezi mladočeským listem a mladočeským divadelním družstvem — a to od vlivných členů strany. Maje na zřeteli prospěch strany, chci odstraniti tuto překážku a vzdávám se divadelního referentství v Ná-

stať až v roce 1922, kdy byl přes opozici mladočechů zvolen děkanem filozofické fakulty a stal se divadelním referentem Prager Presse, kde v několika stovkách článků až do své smrti sledoval veškerý český divadelní život.“^{67/} Z impulsu Sboru pro zřízení druhého Národního divadla v Praze začal v roce 1932 nabývat tvářnosti projekt Dějin Národního divadla. O dějiny činohry se Tille dělil s Otokarem Fischerem.^{68/} V metodě zpracování svého úseku (1900—1918), stejně jako ve všech svých divadelních referátech, zůstával nejdůslednějším empirikem; svůj soud opíral výhradně o smyslový názor, bránil se jakémukoliv vstupu literárního média. Ve třicátých letech byl členem poradního sboru Národního divadla. Byl první, kdo důrazně požadoval zřízení divadelního muzea. S jeho řídicí úlohou se počítalo i v neuskutečněném projektu světových dějin avantgardního divadla.^{69/}

V letním běhu 1925 odjel na pozvání Carnegieovy nadace do Spojených států.^{70/} Když druhého září odplouval z New Yorku, zapsal si: „dívám se na ten mizivý svět přede mnou pod známými hvězdami, hledám dojem a není ho. Mohu jen pokojně sledovat sebe, jak vzpomínám na známé, na to, co jsem s nimi zažil, na dojmy, které jsem měl, ale není té vášnivosti, jakou jsem se dovedl loučit, třeba jen s horami ještě před 15ti léty. A jediný dojem, jenž vzniká ve mně bez mojí vůle jako cosi živelného, je náhlé vědomí, že jsem stár — že to není přemáhání dojmů pomocí rozumu, ale prostě nedostatek, fyziologický nedostatek mocnějšího vzrušení, nezávislý na mé vůli, stařecká lhostejnost proti bývalé

rodních listech, žádaje zdvořile, abych byl zproštěn závazku čtyřnedělní výpovědi, poněvadž způsob, jímž se o mně vyjadřují členové strany na listu podepsaní (šlo o dopis osočující Tilleho z osobní mstivosti, nevážnosti k českému scénickému umění atd. — D. B.), znemožňuje mi psát o divadle jimi vedeném v listu strany, ke které se hlásím.“ Referentství se po něm ujal O. Fischer, který mu 1. 1. 1915 napsal: „tolik pak smím o sobě říci, že povedu rubriku v duchu Scény, kde jsem se shodoval s Vámi, Zavřel jsem i Dvořákem, a že se vynasnažím uplatňovati onen chladný nezaújatý způsob vidění, jemuž jsem se učil ve Vaší přísné kritické škole.“ LA PNP, fond V. Tille, Konvolut dokladů „Jak jsem odešel z Národních“, uspořádala V. Vostřebalová.

^{67/} Způsob Tillova kritického vidění přesně charakterizoval K. H. Hilar: „Herec i režisér musí si vysoce ceniti takového způsobu rozboru, v němž proniká lapidárně idea a v němž není han ni pochval: v němž ideje se měří a konfrontují.“ LA PNP, fond V. Tille, dopisy Hilara Tillemu z 23. 12. 1914. Srovnej Čísar, J.: Václav Tille a činohra ND v letech 1906-14. Diplomová práce, 1955.

^{68/} Tille, V.: Činohra Národního divadla od roku 1900 do převratu. Praha, Sbor pro zřízení druhého Národního divadla v Praze, 1935. In: Dějiny Národního divadla. Sv. 5. Recenzoval je A. Grund v Českém časopise historickém, 1937, s. 594. O potřebě systematických dějin českého divadla mluvil Tille už v roce 1898 (Národní listy 20. 5.). Jako základní prameny už tehdy uvažoval především „živý“ materiál divadelních referátů a paměti současníků.

^{69/} Hlávčův návrh pocházel z roku 1935.

^{70/} Obsah jeho mise byl ve své době výjimečný. Byla to v podstatě první česká návštěva na úrovni vysokých škol (viz Smetánková žádost o dovolenou pro Tilleho — AUK, V. Tille, Personálie). Vyplynula z ní i rozsáhlá propagace české vědy i kultury — kontakt univerzit, knihoven, překlady, studijní pobyty. Podrobně in: LA PNP, fond V. Tille, Jak se jede do Ameriky, strojopisný esej, vytvořený na základě deníkových záznamů a korespondence s V. Vostřebalovou.

mladé rozcitlivělosti. A tak z celé cesty si odnáším jen jeden mocný a definitivní poznatek — jsem stár.^{71/}

O dva roky později, u příležitosti jeho šedesátých narozenin, vydala Národopisná společnost československá v Praze sborník prací Tillemu věnovaných. Vznikla tu skutečně unikátní mezinárodní sbírka jmen tak významných jako byl Bédier, Bolte, Krohn, Ljackij, Stoilov, Šišmanov, Tibal, Wilmotte a řada dalších. 16. února 1937 dovršil sedmdesát let a děkan Salač podal návrh na jeho pensionování. Letní běh byl již ve znamení záchvatů nemoci, jíž 26. června podlehl. Pohřeb se konal 30. června ve strašnickém krematoriu. „Těžko bylo nedávno se loučit s F. X. Šaldou. Těžko se nyní loučit s V. Tillem. A těžko se zbavit pocitu zhasínaných ohňů...“ napsal A. M. Piša v Právu lidu.^{72/} Smuteční shromáždění uspořádala filozofická fakulta spolu s Českou akademií věd a umění a Královskou českou společností nauk 18. listopadu 1937. Vzpomínkový projev pronesl prof. dr. Kopal.^{73/}

Dílo Václava Tilleho je rozlehlé. Začíná se vytvářet v polovině osmdesátých let minulého století a je neúnavně doplňováno po celé následující padesátiletí až do autorovy smrti. Budeme-li je chápat nejen jako úhrn prací odborných i beletristických, ale zároveň jako úhrn prací publikovaných i rukopisných, vystane před námi teprve jeho celistvá tvář, která dialekticky odráží duchovní směřování svého autora. V habilitačním spise o Tainovi teoreticky uzavřel svůj cílový filozofický poznatek: k tomu, aby člověk pochopil smysl své existence, musí důkladně poznat nejenom sebe, ale i duchovní svět minulých generací. Nejdokonalejším druhem poznání je poznání umělecké. Svědectvím mravního světa určité epochy lidstva je literatura. Jen literární studium je schopno „vědecky uměleckého vystižení dějin.“^{74/} Splynutí vědeckého a uměleckého podílu v originální a perspektivní metodu vidí však zatím pouze jako ideál, jehož čas dosud nenadešel.^{75/} Proto je zatím nutno jsoucí čas vyplnit neúnavným, přísně analytickým ohledáváním materiálu. Důslednou realizací této teze ve svých odborných pracích učinil zadosť závazku vůči české vědě, již reprezentoval. Z této teze, podmíněné pozitivistickou skeptikou, však zároveň vyrostla i dělicí hranice, jíž se od práce „jednovrstevnatého analytika“^{76/} vydělila a nekompromisně oddělila sféra svobody myšlenky a nespoutaného výrazu. Sem se zcela koncepčně přelévalo vše

71/ LA PNP, fond V. Tille, dopis V. Vostřebalové z 2. 9. 1925.

72/ Piša, A. M.: Smutné přivítání. Právo lidu, 29. 6. 1937.

73/ Vzpomínku na Šaldu pronesl Mukařovský. AUK, V. Tille, Personálie.

74/ Tille, V.: Filosofie literatury u Taina a předchůdců. Praha 1902, s. 150.

75/ Odtud polemická reakce Arne Nováka, který naopak věřil ve směle, byť předčasně, byť hypotetické syntézy. Viz Novák, A.: V. Tille: Filosofie literatury u Taina a předchůdců. Lumír, č. 1, 10. 10. 1902, s. 15.

76/ Tamtéž.

intuitivní, tušené, náhodné. Tady se realizoval tvořivý duch Tilleho prozaika a esejisty.^{77/}

První fází literárního studia, kterým mladý vědec vstupoval na svou odbornou dráhu, bylo studium lidového podání, v němž právě se domníval nalézt duchovní stopy pradávného mravního obrazu světa. Pracovní pobyt na Valašsku v roce 1888 ho jednou provždy zbavil romantické víry v bezděčné tvoření lidu. Vytěžená sbírka, která vyšla o čtrnáct let později,^{78/} představuje vzor první české pohádkové sbírky skutečně vědecky koncipované a vybavené základním doplňujícím komentářem. Zároveň je však také počátkem Tillova nazírání na lidové podání jako na součást literatury veškeré, podléhající stejným zákonitostem vzniku i působení, s právem oboustranné vazby. Dřív, než sbírka vyšla, měl možnost své závěry týkající se českého pohádkosloví vyslovit ve stati O studiu lidu a pohádek v roce 1895^{79/} a v Českých pohádkách z roku 1897, které uvedl jako „ukázkou ze systematicky spořádaného indexu látek prosaického podání českého lidu v Čechách a na Moravě.“^{80/} V témže duchu, s akcentovaným požadavkem aktualizace při zkoumání duchovní tvorby lidu, hovoří ve stati Úvodem z roku 1906.^{81/} V roce 1909 knižně vydané České pohádky do roku 1848 navíc shrnuly principy studie a systematiky. V roce 1925, vyprovokován vydáním Kubínovy sbírky pohádek, znovu v poněkud provokující zkratce opakuje svou zkušenost z Valašska podloženou téměř čtyřicetiletou prací s pohádkovými látkami v tezi o neexistenci samostatného nezávislého lidového podání.^{82/} Tento Tillov názor se stal předmětem kritiky následujících generací českých folkloristů.^{83/} Tille sám považoval zahrnutí lidového podání do vědeckých záměrů široce koncipované literární vědy za důležité nejenom pro celistvost poznání základních filozofických otázek, nýbrž i pro zvědečtění právě se konstituujícího národopisného studia.^{84/} Pomineme-li popularizaci této výrazné, na přelomu století celoevropsky aktuální tendence v hojných referátech a novinových článcích, zjistíme, že vědeckou práci zaplnil tři základní položky metodického přístupu ve folkloristice. Předložil vzor sbírky, vě-

77/ Většina Tillových esejů existuje jen v rukopisné podobě. Stovky deníkových zápisů umožňují sledovat hledání ozvuků „věčných“ témat, která vždy stála v popředí Tillových zájmů. Završením tohoto celoživotního úsilí měla být Kniha o životě a smrti, na jejíž realizaci mu však už nestačil čas. Viz LA PNP, fond V. Tille, deníky, poznámky, eseje, soubory esejů uspořádané V. Vostřebalovou.

78/ Povídky, jež sebral na Moravském Valašsku dr. V. Tille. Zvl. otisk z NSbČ, Praha 1902.

79/ Tille, V.: O studiu lidu a pohádek I—II. Český lid 3, 1893/94 a 4, 1895.

80/ Tille, V.: České pohádky. NSbČ 1, 1897, s. 14.

81/ Tille, V.: Úvodem. NVČ 1, 1906.

82/ Tille, V.: Kubínovy pohádky. Slavíka 4, 1925-26, s. 99—122 a 294—313.

83/ Srovnej např. Wollman, Horák, Horálek, Dvořák a další.

84/ V tomto smyslu nalézá souhlas u J. Polívky, který už v roce 1891 vyslovil požadavek, že „Literární historie zabíratí musí nejen poetickou literaturu, než veškerou,“ neboť její hlavní úkol spočívá „ve vylíčení duševního života národa“. Viz Polívka, J.: Drobné příspěvky. 1891.

noval se dílčím *studiím*^{85/} a usiloval o *soupis* českých pohádkových látek, který by byl národní reprezentací. Český Soupis českých pohádek je nejmonumentálnější Tillovým dílem, kterým chtěl vytvořit národní protějšek ke katalogu Aantti Aarna.^{86/}

Od prvního kontaktu s pohádkovými látkami Tille eliminoval okruh podnětů, které mu vědecká příslušnost nedovolila realizovat v některém z výše zmíněných typů práce. Pociťoval je však tak intenzívně, že k vypořádání se s nimi potřeboval větší plochu než deníkový záznam. Tak se zrodily první meditativní prózy pohádkového koloritu, které v uměleckém tvaru hledají protiváhu vědecké skepse. První tři byly zcela příznačně otištěny v beletristické příloze Času, neboť stejně jako tento literární časopis tvořil protějšek vědeckému Athenaeu, i ony doplnily vědeckou realizaci svého autora.^{87/} Postupně vznikaly další, jejich kompozice se jasnily; stovkami variací pohádkových motivů poučený Tille podřídil meditaci příběhu, naučil se impresionistickou kresbou oživovat kostry polozapomenutých látek a vytvořil osobitou dikci jedné z poloh soudobé české literatury.^{88/} Souběžně vytvořil desítky pohádek vědomě adresovaných dětem, kterým programově nabízel jak ryzí čistotu látek sebraných z celého světa, tak vybroušenou čistotu jazykovou. Pod pseudonymem Václav Říha se tak stal pokračovatelem Němcové i Erbeny.

Z hlediska tradičně chápané literární historie po sobě zanechal pouze dvě knižní díla. Studie o Maeterlinckovi vzniklá z univerzitních extenzí a vydaná v roce 1910 nepřekročila tvrzení A. Nováka o jednovrstevnatém analytikovi Tillem. Zato ve studii Božena Němcová došlo k ideálnímu souladu vědce a umělce, pečlivého sběratele faktů a autora velkorysého srdce.^{89/} Tille v ní nejenom „vyrovnal rozpor mezi oficiálním životopisem a ústní klepařskou tradicí“,“^{90/} ale především názorně ukázal, co znamená „vtělení tvůrčího ducha národního,“ jehož stopy ve vší své činnosti po celý život hledal a rekonstruoval.

Obdobnou polohu úspěšně nalézal i v univerzitních přednáškách z dějin francouzské literatury. Zde ho nespojovala závaznost písemné fixace

^{85/} Např.: O pouti rytíře Oweina do očiště sv. Patrika. LF 1891, s. 358—369. Literární studie I. Skupina lidových povídek o neznámém rekovi, jenž v závodech získal princeznu za choť. 1892. Das Märchen vom Schicksalskind. 1919 a řada dalších. Viz bibliografie: Šup, Josef: Soupis prací prof. dr. V. Tille. In: Fischer, O.: Václav Tille. Praha 1938. Především však listková bibliografie uspořádaná V. Vostřebalovou in: LA PNP, fond V. Tille, Bibliografie.

^{86/} Tille, V.: Soupis českých pohádek. Praha, I — 1929, II/1 — 1934, II/2 — 1937. Německá verze Verzeichnis der böhmischen Märchen von Václav Tille vyšla v Helsinkách v roce 1921.

^{87/} Jsou to Podzimní noci I. Na Zvíkově. Bel. příloha Času 1896. Tamtéž Podzimní noci II. Na Karlštejně. V roce 1897 tamtéž Podzimní stíny.

^{88/} S citem pro vzájemnou příbuznost těchto povídek uspořádala V. Vostřebalová jejich knižní výbor s názvem Barevné stíny, který vyšel v roce 1947.

^{89/} První vydání ve Zlatorohu v roce 1911. Před touto knihou kapitulovala veškerá odborná kritika.

^{90/} LA PNP, fond J. Polívka, dopis Tilleho Polívkovi z 30. 12. 1919.

myšlenek, tezí a závěrů. Zde jedině se mohl nechat inspirovat klíčovým principem dramatického umění, které jako jeho teoretik a kritik tak důvěrně poznal. Vědcova znalost vedena ctižádostí herecké sugesce nacházela výraz v umělcově dikci. Důkazem toho rozhodně nejsou jen vzpomínky někdejších posluchačů. Pečlivě připravené teze přednášek působí skutečně jako scénář respektující složku rozumovou, citovou i smyslovou a vytvářejí představu o koncepčnosti myšlení Tilleho vědce i o daru výrazu Tilleho umělce.^{91/}

DAGMAR BLÜMLOVÁ

Die Persönlichkeitsformierung von Václav Tille
— Anregungen und Inspirationen

ZUSAMMENFASSUNG

Der Universitätsprofessor Václav Tille (1867—1937) kann zweifellos zu den interessantesten Persönlichkeiten der tschechischen positivistischen Wissenschaft gezählt werden. Mehr als vierzig Jahre seiner fachlichen, gesellschaftlichen und kulturellen Aktivität trugen durch seinen individuellen Anteil zur Formierung des dynamischen Zeitbildes bei. Die Fachwerke Professor Tilles bildeten die Grundlage für die Hauptliteratur neu entstehender wissenschaftlicher Fächer, wie z. B. seine Werke als Romanist, als Folklorist und als Theatologe. Eine Betonung seiner einzelnen Verdienste als Begründer der oder jener Wissenschaft kann zwar durch einzelne Teilergebnisse neue Erkenntnisse bringen, bei Tille ist aber gerade der synthetische Blick auf sein Gesamtwerk von ausserordentlicher Wichtigkeit, da gerade für dieses Werk die Synthese charakteristisch ist. Die Breite der Interessen Tilles wird nicht nur durch den objektiv existierenden Imperativ der Zeit bestimmt sondern vor allem durch seine inneren Impulse, die diese Interessen logisch verband und harmonisierte.

Die erste Phase des Literaturstudiums des jungen Wissenschaftlers war den Volkserzählungen gewidmet, die er in die breit konzipierte Literaturwissenschaft aufnahm, um gleichzeitig damit in die sich konstituierenden folkloristischen Studium wissenschaftliche Methoden einzuführen. Er veröffentlichte eine vorbildliche Sammlung dieser Erzählungen, widmete ihnen detaillierte Studien und bemühte sich um die Zusammenstellung eines Verzeichnisses der böhmischen Märchenstoffe. Als langjähriger Literaturprofessor der Prager Universität konzentrierte er seine Aufmerksamkeit besonders auf die französische Literaturgeschichte, supplierte aber ebenfalls im Seminar für romanische Philologie (Rolandslied). Nach dem Ersten Weltkrieg kam Tille in seinen Seminaren der Problematik des westeuropäischen Theaters immer näher. Er wurde gleichzeitig zu einem der einflussreichsten Theaterkritiker und Historiker des neuen tschechischen Theaters.

^{91/} LA PNP, fond V. Tille, přednášky z Dějin francouzské literatury (11.—18. století). Možno konfrontovat se zápisy posluchače Františka Dvořáka, tamtéž.

Václav Tille hinterließ streng traditionell aufgefaßt nur zwei Bücherwerke. Eine aus den Universitätsextenzen entstandene Studie über Maeterlinck (1910) und eine Studie über die Schriftstellerin Božena Němcová, in welcher er den Wissenschaftler und Künstler, den Sammler von Tatsachen und den Autoren mit viel Verständnis für die nationale Auffassung der Fragen verband.

ORGANIZACE ČESKÝCH ZAHRANIČNÍCH STUDENTŮ V PRAZE V LETECH 1930 - 1940

(K 60. výročí založení spolku)

JOSEF HŮRSKÝ

Již v letech před první světovou válkou se uvažovalo — především v příslušné sekci České národní rady — že k záchraně národního rázu zahraničních menšin by se podstatně přispělo umožněním delšího pobytu příslušníků tamní inteligence ve staré vlasti, a to nejlépe *pobytem studijním*. Účelem mělo především být zdokonalení jazyka a zvýšení národního sebevědomí. Po mnoho let k tomu však docházelo jen zcela sporadicky. Propagátorem myšlenky vytvořit podmínky pro soustavné řešení otázky, tedy pro více nebo méně organizovaný nábor absolventů středních škol české a slovenské národnosti k úplnému studiu na našich univerzitách a jiných vysokých školách, byl horlivý šířitel znalostí o zahraničních Čechách a Slovácích Jan Auerhan. Realizace této myšlenky však narážela na nesčetné formální a materiální překážky. Konkrétní rysy mohly Auerhanovy záměry prakticky nabýt až po založení koordinálního ústředí péče pro zahraniční krajany, jež si dalo širě formulovaný název Československý ústav zahraniční (dále zkráceně ČÚZ).

Záhy po založení ústavu se jevilo účelné umožnit našim studentům ze zahraničí, jejichž počet koncem dvacátých let vzrůstal, aby se účastnili řešení svých záležitostí. Jejich mladistvý elán vedl po zhruba půldruhém roce pod patronací Auerhanovou k ustavení samostatné organizační jednotky. Ve výroční zprávě ústavu za rok 1931^{1/} se praví: „Za účasti ústavu byl založen Československý klub zahraničních akademiků, který sdružuje krajanské studenty z ciziny, zdržující se v Československu. Klub má za cíl vypomáhat svým členům, informovat domácí veřejnost o poměrech v zahraničí a o svých potřebách a přispívat k navazování kulturních a hospodářských styků mezi vlastní a zahraničními krajany. Za účasti zástupců ČÚZ uspořádal několik zdařilých debatních večírků o krajanských otázkách v Jugoslávii.“^{2/}

^{1/} Ročenka Československého ústavu zahraničního 1931. Praha 1931, s. 30.

^{2/} Přímé pramenné podklady o činnosti Klubu (zápisy ze schůzí, zvláště výročních,

Název spolku se z dnešního pohledu — zvláště s ohledem na změnu (zúžení) pojmu „akademik“ — jeví nadnesený. Záhy se musel ostatně název upravit do správnější formy, neboť z jeho původního tvaru nebylo jednoznačně srozumitelné, že jde výlučně o zahraniční studenty českého a slovenského původu. Z výroční zprávy ČÚZ 1933 se dovídáme, že jedním z prvních, kdo z členů Klubu získal od ústavu finanční podporu na úhradu zkušebních tax, byl Miroslav Dvořák z Daruvaru. Byl i v dalších letech výraznou postavou spolku, a to jak svým uhlazeným a obratným společenským vystupováním, tak i pečlivým zevnějškem. Dvakrát, ne-li třikrát, byl předsedou Klubu a svou společenskou zkušeností byl nedostižný v získávání přízně směřodatných osob, zvláště společensky angažovaných žen pro přípravu večírků.

V téže výroční zprávě ústavu lze číst, že „členové Klubu používali zařízení ústavu pro své spolkové účely, dožadující se přitom podpory ústavu v různých svých potřebách“. Ve skutečnosti však byl Klub v mnohém směru tehdy již organizací značně svépomocnou a jeho nezávislost na ústavu se postupně, především založením vlastního finančního fondu a samostatnými styky, zvyšovala. Morální podpory v tomto úsilí o autonomii se spolku dostalo na prvním sjezdu zahraničních Čechů a Slováků v r. 1932. V kapitole o věcech studentských sjezdové rezoluce je Klub „považován za ústřední organizaci“. Také se tam vyslovuje přání, aby „v budoucnu ČÚZ a Národní rada v Bratislavě, jakož i její ústředí v Praze, měly v evidenci život zahraničních studentů Čechů a Slováků, a získaný materiál o tom aby dávaly k dispozici domácím studentským organizacím, které byly dříve uvedeny“, ^{3/} tj. na prvním místě Klubu.

V některých letech byla pro studenty, kteří se, především z finančních důvodů, nemohli rozjet na vánoce k rodičům, uspořádána péčí ústavu štedrovečerní večeře. Na společenských večerech vyslechli členové Klubu občas na úvod od některého z vyšších pracovníků ministerstva „o úkolech zahraničních studentů po návratu do nových vlastí“ (výroční zpráva ústavu, 1935, s. 5) a pak přednášku např. z dějin české literatury (od prof. A. Pražáka aj.). Dále se tam praví, že „ústav zval zástupce Klubu k některým svým poradám a akcím, zejména k II. Dni československého zahraničí“. Jako vzpruha pro členy spolku mělo vyznít toto konstatování: „Vzájemné společenské styky zahraničních studentů i styky s představiteli československé veřejnosti bude arcíř možno pěstovat soustavně teprv tehdy, až »Domovina zahraničních Čechů a Slováků« bude s to zří-

itineráře exkurzí ap.), dochované od r. 1935, jimiž se doplňuje autorovo osobní svědectví, jsou uloženy ve Všestudentském archivu v Archivu Univerzity Karlovy. Je možné, že se při zpracování rozsáhlého „Fondu ČÚZ“, deponovaného ve Státním ústředním archivu, naleznou stopy o činnosti Klubu před r. 1935.

^{3/} Citováno ze slovenského znění. Publikována byla rezoluce v knize S. Broučka, Krajané a domov, nástin dějin československého ústavu zahraničního (1928—1939). Praha 1985, s. 135.

dit pro ten účel ve své budově zvláštní spolkové a studijní místnosti.“ Domovina však po dostavění nového domu ve Vyšehradské ulici ani jednu místnost Klubu neposkytla a ve svém ubytovacím zařízení žádnému z členů Klubu ani v kritické situaci noclehem nevypomohla. Cena podnájmu byla neúměrně vysoká a žádosti o slevu byly odmítány z rozpočtových důvodů. Šlo v podstatě o živnost, a proto tam bylo jen zřídka možno slyšet češtinu nebo slovenštinu. Ještě méně pochopitelné bylo zdráhání uvolnit pro studenty omezenou částku z miliónového fondu získaného sbírkami v rámci Dnů československého zahraničí.

Stále citelnější vlivy světové hospodářské krize nutily Klub k svépomocným akcím, především ke zvyšování tzv. záůjčkového fondu, z něhož se poskytovaly půjčky členům, když se octli bez vlastní viny v kritické situaci (horní hranice byla 300 Kč, jen výjimečně šlo o částku 400 Kč). Zintenzivněny byly i akce zprostředkování kondic. Pořádání společenských akcí bylo stále nesnadnější, zvláště takových, na nichž hrál taneční orchestr a byl umělecký pořad (na nejzdařilejším z nich, uspořádaném v r. 1937, recitovala Eva Vrchlická, její dcera tančila, uplatnil se i sólový zpěv a hudba). Protože výtěžky zdaleka nestačily, rozesílal Klub žádosti o finanční příspěví pro nemajetné členy různým institucím i dobře situovaným jednotlivcům. Optimalistické návrhy jako vydání klubového sborníku nebo uspořádání řečnického kurzu se ovšem uskutečnit nemohly. Podařilo se však zorganizovat v r. 1937 desetidenní exkurzi na Ostrovsko, východní Slovensko a Podkarpatskou Ukrajinu, které se zúčastnili členové z pěti států. Snad je vhodné uvést i to, že někteří studenti z Vídně podnikli v nejvyšších třídách tamních českých středních škol agitační a informační akce ve věci studia na vysokých školách v Praze a v Brně. Hovoří se o tom také v článku autora tohoto příspěvku „Českovídeňský student“, uveřejněném v revui „Dunaj“ v červnu 1937, s. 142 až 148, a dotkla se jí v témže roce i jeho rozhlasová přednáška „Jak studují zahraniční Čechoslováci.“

Velmi cenná byla podpora, kterou Klubu skýtal ČÚZ po stránce morální. Byla to hlavně písemná doporučení, aby jeho členové byli zrovnoprávněni s tuzemskými studenty ve věci školních poplatků (včetně zkušebních tax), ^{4/} které byly pro cizí státní příslušníky dvojnásobné. Jednání byla v tom směru v prvních letech tak vleklá, že se někdy i zmeškal zápisový termín. Autor tohoto příspěvku nebyl jistě mezi zahraničními Čechy sám, kdo musel po dva roky zvýšené poplatky (tzv. cizineckou taxu) platit. Zapisoval v důsledku toho minimálně přípustný počet hodin (za hodinu a semestr to bylo 16 Kč, což tehdy odpovídalo pěti studentským obědům). Obdobná, podrobně zdůvodněná doporučení byla občas

^{4/} Rezoluce z krajanského sjezdu v r. 1932 (citovaná v pozn. 1) požadovala navíc, aby se zrovnoprávnění vztahovalo i na praktická cvičení na klinikách, v ústavech a seminářích, a na prázdninovou praxi.

nutná i pro přijetí do menzy, a zvláště k získání studentské slevy na železnici. Trpce členové Klubu ovšem nesli, když se dovídali, že někteří skuteční cizinci toho dosáhli snadněji na základě osobních intervencí (např. souvěrců ap.). Situace se však postupně lepšila v druhé polovině třicátých let, kdy nemajetní členové Klubu docilovali dokonce osvobození od školného. Obtížné však zůstávalo zrovnoprávnění, pokud se týkalo poplatků za rigorózní zkoušky. Stávalo se však, že examinátoři doktorandovi dodatečně po zkoušce osobně cizinecký příplatek vraceli (bylo tomu tak i v autorově případě).

Protože ve Vídni byly dvě české střední školy, kdežto v Jugoslávii jen jedna (převážně slovenská),^{5/} zvyšoval se postupně podíl českovídeňských členů v Klubu, až podíl členů z Jugoslávie přesáhl.^{6/} Celkový počet členů Klubu vrcholil patrně v r. 1937, kdy jich bylo 76. Studenti z ostatních zemí (především z Bulharska a Polska) netvořili zpravidla ani pětinu. Studenti z USA se navíc jen výjimečně jako stipendisté zdržovali na studiích v Praze déle než jeden rok. Někteří z nich byli členy Klubu a účastnili se jeho akcí včetně exkurzí.

Léta 1937 a 1938 se vyvíjela pro Klub příznivě. Jeho vedení se rozhodlo pořídit nové čtyřstránkové *legitimace*, jež byly i graficky dobře řešeny a platily na delší dobu nežli jen na tři roky jako dosavadní, jakož i klubovní *odznak* (ukázky obojího, jakož i dopisních záhlaví, razítek aj. jsou rovněž, tj. s ostatními doklady, uloženy v kartonu č. 24 Věstnického archivu v AUK]. S převažujícím vlivem vídeňských Čechů se v Klubu uplatňoval střídavější styl činnosti a byl kladen větší důraz na sociální záležitosti. Vyšší cílevědomost se projevila i v uskutečnění dvou více než týdenních *exkurzí* po Československu. V intencích protektora Klubu, předsedy Čs. zahraničního ústavu doc. Auerhana, byly plánovány i referáty členů Klubu o zemích, v nichž se narodili a vyrůstali. Uskutečnil se však jen jeden.^{7/}

Obsazení pohraničních oblastí Hitlerovou armádou na podzim 1938 mělo ovšem i na činnost Klubu značný vliv. Výbor pocítoval povinnost být nápomocen i studentům, kteří byli se svými rodiči z pohraničí vyhoštěni, a dal proto vyvěsit v budovách vysokých škol letáky „Kolegům z ob-

^{5/} Podíl členů slovenské národnosti se rychle snížil, když došlo k jejich orientaci na studium v Bratislavě. Na vytvoření organizační jednotky jejich počet tam však patrně nestačil. Pokud se autor příspěvku pamatuje, byli v Klubu v r. 1935 již jen dva nebo tři.

^{6/} Na brněnské vysoké školy odcházelo z Vídně podstatně méně studentů než na pražské, přibližně jen asi čtvrtina. Více bylo však těch, kteří navštěvovali v Brně jednoletou státní pedagogickou akademii. Několik mělo možnost absolvovat obdobné učiliště v Bratislavě.

^{7/} Bylo to líčení dojmů autora tohoto příspěvku z cesty k Čechům na dolnorakousko-moravském pomezí jižně od Břeclavi, na Cáhnovsku, něm. Hohenau, zvláště pak do obce Ranšpurk (Rabensburg) — Výroční zpráva ČÚZ 1937, s. 127. Referát otiskl jednak orgán ČÚZ „Krajan“, jednak (nikoliv shodně) „Věstník Komenský“ (roč. XI), obojí v roce 1936.

sazeného pohraničí“ obsahující výzvu, aby se v případě potřeby v určených hodinách u zástupce Klubu v místnosti ČÚZ hlásili. Dříve nežli se však ČÚZ — přejmenovaný ostatně na „Zahraněční ústav“ — a spolu s ním i Klub, mohly poměrům v Druhé republice náležitě přizpůsobit, došlo ke vpádu nacistického vojska a k obsazení okleštěného státního území. Ústav i Klub musely podnikat další „přizpůsobení“, ovšem se snahou omezit je na toliko formální kroky. Nový název ústavu byl „Domovina zahraničních krajanů“ (první slovo převzato od organizace, jež se s ústavem sloučila). Při úřední směrnicí podstatně redukovat počet spolků by u Klubu změna názvu nestačila. Ještě před prázdninami bylo třeba svolat mimořádnou valnou schůzi, jež měla o existenci Klubu jako oficiálně samostatného spolku rozhodnout.

Možnosti dané příslušným vládním výnosem, doporučujícím zjednodušení organizační agendy sloučením menších spolků, projednala výborová schůze Klubu 11. května 1939 a v zásadě schválila, aby vstoupil jako organizační složka do *Domoviny*. Nebylo pochyb, že se samospráva Klubu prakticky zachová, nicméně byly příslušné modalities formulovány jako návrh rezoluce pro definitivní schválení valnou schůzí. Ta se konala 11. června 1939 a účastnilo se jí, kromě J. Auerhana, několik dalších oficiálních zástupců. Rektor Karlovy univerzity, školský spolek Komenský, organizace České srdce aj. poslaly pozdravné přípisy. Předseda Klubu^{8/} v zahajovacím projevu — jehož text se dochoval — zmínil okolnost, že nejde o reakci na ultimativní výzvu a že Domovina přislíbila vyjít Klubu krajně vstříc. To se skutečně stalo, dokonce se v běžném provozu nadále užíval jeho původní název.^{9/} Většina členů nepochybovala tehdy o tom, že k válce nutně dojde, že o ní definitivně rozhodl 15. březen. Byli však přesvědčeni, že po osvobození bude Klub opět i oficiálně samostatnou organizací. Sotva někdo tušil, že 23. červen 1939, kdy usnesení nabylo úřední platnosti,^{10/} je posledním dnem jeho skutečné samostatnosti.

Již několik týdnů po okupaci byla část členů Klubu zapojena do hnutí odporu. Spolu s několika posluchači geografie na Karlově univerzitě vytvořili skupinu, jež si dala název Studentské odbojové hnutí, zkr. SOH.^{11/} Dokladem toho, jaké důvěry se Klub v Domovinu těšil, svědčí skutečnost, že se v jejích místnostech psaly a rozmnožovaly (nikoliv však skladova-

^{8/} Předsedou Klubu byl tehdy (od ledna 1938) autor příspěvku. Jeho předchůdci byli 1935 a 1938 dipl. soc. pol. M. Dvořák, 1936 JUC R. Příbil, 1937 JUC K. Nádvořník.

^{9/} „Vysokoškolská studenti soustředili se v akademickém odboru Domoviny, v Klubu zahraničních akademiků, který má za úkol poskytnout členstvu znalosti potřebné k osvětové a kulturní práci kulturního pracovníka“ (Výroční zpráva Domoviny zahraničních krajanů 1939, s. 13–14).

^{10/} Oznámení o tom bylo uveřejněno v Úředním listě č. 168 z 27. 7. 1939.

^{11/} Ke kritické situaci došlo v den obsazení budovy přírodovědecké fakulty na Albertově. „Odvážná uklízečka M. Zajíčková po okupaci budovy pohotově zničila matrice letáků, které tu tiskla studentská skupina hnutí odboje a odnesla i jiný kompromitující materiál.“ (V. Häufner, Dějiny geografie na Univerzitě Karlově. Praha 1967, s. 171).

ly) letáky SOH. Nejzávažnější dopad měl patrně šestý, jenž byl i posledním. Byl pořízen již po uzavření vysokých škol a jeho úkolem bylo naléhavě odrazovat české studenty od dokončení studia na vysokých školách v Německu. Leták snad přispěl i k tomu, že široce založený nábor neměl zdaleka tak velký úspěch, jak okupanti očekávali (svědčilo pro to velké množství zbylých přihlašovacích formulářů). K nulovým ztrátám samotné skupiny (nikoliv již spojek) — přesto, že její vedoucí byl již v květnu 1939 navštíven v bytu agentem Gestapa — přispěly nepochybně zkušenosti získané z Vídně, jež byla okupována o rok dříve.^{12/} Přes všechnu složitost té doby podařilo se v roce 1939 uskutečnit jedenáctidenní *studijní exkurzi* do východních Čech a na severní i jižní Moravu.

Po osvobození Československa na jaře 1945 se zprvu uvažovalo o *obnovení Klubu* v podobě, jakou měl před sloučením s Domovinou, a po nějaký čas se i používalo původních legitimací a odznaku. Poslední předválečný předseda byl novou volbou potvrzen i na období 1945-46. K zrušení úředního výnosu o zániku Klubu jako samostatného spolku však nedošlo a tak existoval v podobě odboru Čs. zahraničního ústavu (jeho původní název se uváděl za novým v závorkách).^{13/} V r. 1946 náležala skupinka repatriovaných členů *Akademického spolku ve Vídni*^{14/} na sloučení s Klubem, a to s předpokladem, že by používala na společné spolkové průkazce i svého vlastního razítka. Ekonomické zřetele vedly pak k tomu, že se použilo předválečných jednotných „legitimací spolků zahraničních krajanů“, jež měly knížkovou formu v tuhých deskách. V květnu 1946 připravil Klub ve spolupráci s vídeňským ČsÚV *kulturní večer* pod heslem „Hlas vděčnosti, česká Vídeň vlasti.“ O dobrou úroveň akce, uspořádané pod záštitou prof. Zdeňka Nejedlého v aule filozofické fakulty, se zasloužily především Marie Tauberová a Pražské kvarteto. Byla to poslední veřejná akce spolku, který — zvláště za prezenční služby svého předsedy — se stal stále více závislý na „Společenském klubu ČÚZ.“ Nesplnily se tak naděje vyjádřené předsedou ještě v rozhlasové přednášce „Čeští studenti ze zahraničí“ v prosinci 1945. Tak po deseti letech ztratily samostatnosti de jure, *zanikla* organizace 1948 i de facto, když ztratila možnost kontaktu se studentskými sdruženími ve Vídni a Daruvaru, případně i s jednotlivci, především se svými někdejšími členy, kteří se do zahraničních menšin vrátili.

^{12/} Činnosti skupiny se dostalo záslužné medaile s přípisem podepsaným prezidentem republiky. Stalo se tak v rámci oslav 20. výročí osvobození, tj. 9. 5. 1965. Vyznamenání převzal, a to i jménem zmíněné skupiny geografů, autor příspěvku z titulu někdejšího předsedy Klubu.

^{13/} „Obnovený Československý ústav zahraničí. Rok činnosti, 15. 5. 1945 — 31. 5. 1946.“ Praha 1946, s. 14.

^{14/} Akademický spolek ve Vídni vznikl již před více než 120 lety. O jeho vzniku a raném vývoji byl na stránkách tohoto časopisu uveřejněn článek autora tohoto příspěvku (HUCP 28/2, 1988, s. 9—30).

JOSEF HÜRSKÝ

Die Organisation der tschechischen ausländischen Studenten in Prag in den Jahren 1930—1940

ZUSAMMENFASSUNG

Bereits vor dem ersten Weltkriege wurden — bes. im sog. Tschechischen Nationalrat — Massnahmen zur Förderung des Hochschulstudiums junger Auslands-tschechen in der Heimat ihrer Eltern, bzw. Grosseltern erwogen, jahrelang handelte es sich jedoch nur um Einzelpersonen. Nach der Gründung der Tschechoslowakei kamen immer mehr Tschechen aus dem Ausland an die Universität und an die Prager Hochschulen. Da diese Studenten als Ausländer benachteiligt waren, trat bald das Bedürfnis auf, eine Organisation zu bilden. Praktische Voraussetzungen zur Gründung eines Vereins ergaben sich jedoch erst nach der Errichtung einer zentralen Kontaktstelle zu den tschechischen und slowakischen Minderheiten im Ausland, des sog. Tschechoslowakischen Auslandsinstituts, im Jahre 1929. Wenige Monate später konstituierte sich der „Klub der tschechoslowakischen ausländischen Akademiker“, der 1930 bis 1940, und de jure auch noch 1945 bis 1947, existierte. Zuerst überwogen in diesem Verein die Tschechen und Slowaken aus Jugoslawien, später die Tschechen aus Österreich, da in Wien ein tschechisches Gymnasium und eine tschechische Realschule existierten, deren Absolventen sich etwa nur zu einem Fünftel an den Wiener Hochschulen inskribierten. Im Klub war ebenfalls eine kleinere Anzahl bulgarischer und polnischer Staatsbürger, sowie mehrere Stipendisten aus den USA organisiert. Der Klub war seinen Mitgliedern in verschiedenen Hinsichten behilflich, hauptsächlich in Richtung einer Gleichberechtigung mit inländischen Studenten, aber auch durch seinen Sozialfond. Er organisierte Vorträge, Tanzabende und mehrtägige Exkursionen auch in entlegene Regionen. Infolge der nazistischen Okkupation 1940 aufgelöst, wurde der Klub zwar nach dem Kriege erneuert, die Zahl seiner Mitglieder verminderte sich jedoch rasch, besonders infolge der Repatriation der Tschechen aus Wien. Schliesslich ging er in der Gesellschaftssektion des Auslandsinstituts auf.

RECENZE

Paul Uiblein, *Mittelalterliches Studium an der Wiener Artistenfakultät*.
Kommentar zu den Acta facultatis artium universitatis Vindobonensis 1385
—1416. Wien, Wiener Universitätsverlag 1987 (Schriftenreihe des Univer-
sitätsarchivs 4), 105 s.

Roku 1968 vydaná nejstarší akta artistické fakulty vídeňské univerzity ne-
našla dosud náležité zhodnocení, i když bylo původně připraveno k vlastní edici. Te-
prve nyní, díky nově vzniklé publikační řadě vídeňského univerzitního archivu (o ní
souhrnně M. Kunštát v AUC—HUCP 29/1, 1989, s. 140—144) se editorovi dostalo příle-
žitosti shrnout a interpretovat informace jednoho z nejvýznamnějších pramenů stře-
dověkých dějin vídeňského obecného učení.

S akribií a minuciézností, vlastní všem Uibleinovým pracem, podal autor své názory
na založení vídeňské univerzity a její artistické fakulty, analyzoval úřední knihy, na
jejichž základě pak shrnul údaje o jednotlivých fakultních úřadech a průběhu studia.
Zároveň připojil i opravy k edici artistických akt a náležitý kritický aparát, který je
doplňen obrazovou přílohou, zachycující vlastnoruční zápisy významných děkanů artis-
tické fakulty.

Uibleinovy názory na první fázi vídeňské vysoké školy lze stručně shrnout do kon-
statování, že spíše než potřebě vzdělaného úřednictva nebo touze po vědě, vděčí
Videň za vznik své univerzity mocenským aspiracím rakouských vévodů a jejich sou-
peření s českými Lucemburky a uherskými Anjouovci. Výchozím bodem Rudolfova za-
ložení byla jistě vysoká úroveň městské školy u sv. Štěpána, i když nelze přehlédnout
ani význam řádových škol, které ovlivnily především dodatečný vznik teologické fa-
kulty v roce 1384.

Vídeňská univerzita má rozhodně daleko větší štěstí s dochováním svých nejstar-
ších pramenů než Praha. Zachovány jsou téměř v naprosté úplnosti nejen původní
matriky, univerzitní a částečně fakultní statuta, ale i úřední zápisy rektorů a děkanů
artistické, lékařské a teologické fakulty (tzv. akta). Na základě prvního svazku děkan-
ské úřední knihy studia sedmerna svobodných umění mohl tak Uiblein rekonstruovat in-
stitucionální podobu fakulty, chod jednotlivých úřadů a konkrétní průběh studia. Pro-
tože Videň stejně jako ostatní středoevropské univerzity byla určena převahou filozo-
fického studia, měl úřad děkana této fakulty podstatný vliv v životě celé univerzity.
Také ostatní volení fakultní hodnostáři (výběrčí peněz, děkanova rada a fakultní shro-
máždění) jsou názorným svědectvím korporativního charakteru středověké vysoké ško-
ly, která si vydobyla právo řídit a upravovat si svůj vnitřní chod vlastními silami.

Organizace studia na vídeňské artistické fakultě se v ničem nelišila od ostatních univerzit křesťanské Evropy. Rovněž zde byl značný nepoměr mezi počty studentů a graduovaných. Za prvních třicet let promovalo ve Vídni okolo jednoho tisíce bakalářů a o něco více jak 250 mistrů svobodných umění, z nichž však část přišla z okolních univerzit (Prahy, Kolína, Heidelbergu, Erfurtu a Krakova). Pokud jde o regionální původ, téměř 45 procent vídeňských mistrů-artistů pocházelo z rýnského univerzitního národa, více jak třetina (90) z rakouského, 15 procent připadalo na magistry uherského národa a nejmenší podíl vykazuje saský univerzitní národ (8 procent). Varujícím činitelem jakéhokoli sériového výzkumu (včetně sociální struktury) je Uibleinovo zjištění, že „značná část“ ve Vídni promováných nebo přijatých absolventů nebyla vůbec zapsána do univerzitní matriky, přestože to bylo předepsáno. Že kolísalo jak psaní „vlastních“ jmen, tak jejich podoba, je dostatečně známo. Alarmující je ale fakt, že studenti byli do matrik a dalších univerzitních knih zapisováni nejen podle místa rodiště nebo bydliště, ale mnohdy spíše podle místa nižší školy, kterou absolvovali, či dokonce podle nejbližší významnější lokality, ležící poblíž místa jejich původu. Ukazuje se tak stále více, že v předstatistickém období pouhé sčítání dochovaných údajů má i pro univerzitní dějepisectví hodnotu jen relativní, pokud mu nepředchází ověření dat z ostatních pramenů.

Celým Uibleinovým textem se jako červená nit nese neustálé přímé nebo bezděčné srovnávání s pražskými univerzitními poměry. Využijme příležitosti a povězme na základě shromážděných údajů, jak se nám jeví, viděna pražským prismatem, vídeňská artistická fakulta. Předně je nutno říci, že původní rudolfovska fundace z roku 1365, hledající svůj vzor v Paříži, byla při albertinském obnovení a rozšíření v roce 1385 změněna zjevně pod vlivem z Prahy příslých profesorů ve prospěch „středoevropského modelu“. Převaha artistů dala vzniknout nejen nové funkci děkana artistické fakulty, jímž byl doposud podle pařížských zvyklostí univerzitní rektor, ale určila mu podobné, ne-li stejné kompetence, jako tomu bylo v Praze. Významnou roli, podobně jako na naší univerzitě, sehrál systém profesorských kolejí, které ve všech ohledech zajišťovaly výuku na fakultách. Uiblein upozornil na další neméně závažnou skutečnost, která výrazně ovlivnila podobu juristického studia. Ve Vídni stejně jako v Praze byl děkanem fakulty zásadně negraduovaný právník (student či bakalář), i když vídeňské poměry nedošly tak daleko, jako tomu bylo v předhusitské Praze, kde se právnícké studium zcela osamostatnilo.

O počtech promováných, příslých z Prahy, jsme měli možnost se již zmínit. Daleko větší procento peregrinujících bylo ovšem z řad studentů, kteří stejně jako jejich učitelé odcházeli zpravidla na bližší univerzitu. Podobný pohyb můžeme pozorovat i opačně, ale v podstatně menší míře, protože po roce 1385 přišlo z Vídne do Prahy daleko menší množství uchazečů o studium nebo o profesorské působení. Význam tohoto jevu se zdá být podle mého soudu jednoznačný. Přes proklamovaný universalistický charakter si obě univerzity vytvářejí spádovou oblast ve svém blízkém okolí, která se nutně nemusí krýt se zemskými hranicemi a mnohdy ani s rozsahem církevních diecézí. Výjimečnost Vídne a zvláště Prahy prvotního období spočívá v tom, že přitahovaly studenty i z těch oblastí střední, východní a částečně i severní Evropy, kde doposud univerzity neexistovaly. Počínaje 15. stoletím se však uzavírají do úzkého zemského rámce a peregrinace je vyhrazena prakticky jen těm nemnohým, kteří usilují o získání akademických titulů.

Michal Svatoš

Jubiläum Ferdinanda Seibta

K šedesátým narozeninám jednoho z nejvýznamnějších zahraničních bohemistů — historiků připravili jeho kolegové a spolupracovníci dva obsáhlé sborníky. Oba jsou, poněkud nezvykle, sestaveny pouze z příspěvků jubilanta a zahrnují prakticky celou šíři Seibtova odborného zájmu. V centru jsou pochopitelně starší české dějiny, ale dostalo se i na oslavencovy práce přehlížejíci dějinné osudy našich zemí v celkovém pohledu a na studie obecného charakteru o jednotlivých problémech evropských dějin (fenomén revoluce, utopie apod.). I když také v těchto dílech poučený čtenář pozná, že bezprostředním podnětem teoretických úvah a srovnávacích prací byla zpravidla střední Evropa s jeho „srdcem“.

První z jubilejních sborníků je tematicky vymezen již svým názvem (*F. Seibt, Hussitenstudien. Personen, Ereignisse, Ideen einer frühen Revolution*. München 1987, R. Oldenbourg Verlag, 271 s.), zasvěceném husitství, které se stalo oslavenci nejen základním badatelským polem, ale i velkou „životní láskou“. Počínaje jeho habilitačním spisem „Hussitica“, jenž svého času výrazně přispěl ke studiu husitského hnutí a otevřel i cestu k porozumění československého a německého dějepisectví, až po práce o husitské tradici, se celým Seibtovým dílem nese neustálý zájem o klíčovou epochu starších českých dějin (díky připojené bibliografii, má čtenář možnost sledovat postup jubilantova badatelského úsilí).

Ve sborníku jsou bez nadsázky shromážděny všechny nejdůležitější Seibtovy články o husitství, napsané v rozmezí let 1957 až 1986. Jsou věnovány jednotlivým osobnostem Čech 14. a 15. století (Hus, Chelčický, Konrád z Vechty), dílčím problémům husitologie (polemickým spisům a manifestům, úloze Prahy a Tábora, roli univerzity a jejích absolventů) a také, což je podle našeho soudu jednou z nejvýznamnějších devíz Seibtových výzkumů, určení charakteru celé epochy, neustálému srovnávání českých poměrů s okolními zeměmi, zasazení husitského hnutí do širšího středoevropského kontextu a stanovení jeho místa a významu v evropských dějinách vůbec.

První okruh je reprezentován nejstarší jubilantovou husitologickou studií o podílu Jana Husa na odchodu německých studentů a profesorů z Prahy v roce 1409. Letité kontroverzní téma českého a německého dějepisectví je podáno na základě důkladného pramenného studia, z něhož Hus vychází jako jeden z protagonistů univerzitního sporu, jehož skutečným „vůdcem“ byli vlastně všichni mistři artistické fakulty českého univerzitního národa. Ještě předtím než se pustil do další klíčové otázky (Hus v Kostnici), připravil si půdu rozbořením dosavadní literatury, příznačně nazvaném „Kostnická pře v soudu dějin“. V obou případech vyzdvihuje pronikavý úsudek otce německého historického pozitivismu L. von Rankeho, který v nadsázce („teprve, když byl Hus mrtev, staly se vlastně jeho myšlenky živé“) vystihl morální apel Husova neústupného stanoviska ve sporu s církevní hierarchií, jímž zapůsobil na své současníky a následovníky doma i v cizině. Studii o Petru Chelčickém se Seibt vyrovnává s druhou linií husitského myšlení a zařazuje jeho dílo do okruhu „utopistů“, hledajících svůj podíl na reformním hnutí tehdejších Čech. Poslední z velkých osobností, jíž Seibt věnoval pozornost, je rodem vestfálský měšťan Konrád z Vechty, jenž spojil své životní působení s osudy českých zemí. Téměř typická kariéra pražského univerzitního absolventa, která mu umožnila zaujetí nejvyšších dignit v pražské církevní organizaci, učinila Konráda věrným Praze i ve změnách politických a konfesionálních poměrech, v nichž přebírá nezáviděníhodné postavení prostředníka mezi papežskou stolicí, královským dvorem a umírněnými husity.

Detailed analysis of propagandistic literature from the beginning of the Hussite movement (spis „Slyšte nebesa“, listy z roku 1420 anebo traktáty Jakoubka ze Stříbra o přijímání pod obojí) byly Seibtovy popudem ke zkoumání postojů jednotlivých stran reformního hnu-

tí, zvláště Pražanů a Táboritů, a jejich politické úloze v jednotlivých fázích husitství. Seibt se tu pokouší vyrovnat se zásadní otázkou poměru „revoluce a jejích institucí“ ke stávající stavovské společnosti a dochází k přesvědčení, které doposud zastávala pouze levicově orientovaná část české historiografie (J. Slavík, K. Konrád), že husitství je pokusem o sociální integraci a zrovnoprávnění měšťanstva.

České dějiny 15. století, viděné z evropského pohledu jsou třetím tematickým okruhem Seibtových husitologických prací. Již v prvním článku tohoto druhu o husitství jako kulturní epoše přes vymezení základních pojmů v příspěvku „Husitská revoluce“, v němž odmítá pojem husitství jako příliš vágní a nahrazuje ho termínem programově postaveným do názvu studie, až po komparativní pojednání o německé selské válce a husitství se snaží postihnout a objasnit význam první české reformace jako legitimního předchůdce jak německé reformace tak všech velkých evropských revolucí. A jako vždy u Seibtových prací není to pohled jednostranný, ale vyvážené vědomí jednotlivých proudů celého hnutí, jeho společenských podmínek a pozitivních i negativních důsledků válečných událostí, které sebou přináší každý radikální pokus o nové společenské uspořádání. Stejně tak nemůže nikdo přehlédnout skutečnost, že Seibtovy sympatie jsou beze vší pochyby na straně husitských reformátorů a jejich snah o nápravu společnosti.

Druhou knihou která vyšla při příležitosti Seibtových šedesátin je sborník sestavený z devatenácti Seibtových článků z let 1959–1984. Články, které by bylo jinak třeba hledat po různých časopisech a sbornících, nalezne čtenář pohromadě v knize F. Seibt, *Mittelalter und Gegenwart. Ausgewählte Aufsätze*, (Sigmaringen 1987, Jan Thorbecke, 399 s.), kterou uspořádali Winfried Eberhard a Heinz-Dieter Heimann. Je rozdělena do tří částí: 1. dějiny a utopie, 2. dynamika ve středověku a 3. Německo a Češi.

První studie zkoumá čas a časovost a její měnící se chápání v myslích evropských vzdělanců v druhém tisíciletí křesťanské éry (Die Zeit als Kategorie der Geschichte und als Kondition des historischen Sinns, s. 3–46). V prvním údobí do 13. století bylo vládnoucím náboženským pojetím zaměřené na ambivalentnost mezi časem a věčností, aniž by mu zcela chybělo vědomí tradice. Zvrat, k němuž ve 13. století v pohledu na časovost dochází je podmíněn vznikem městské společnosti, v níž se střed života posouvá z kostela na tržiště, jak to pregnantně vyjádřil Jacques le Goff. Čas není jen plynutí, čas musí člověk znát, aby jej mohl využít, což se projevilo v potřebě hodin, které jej měří. Zaměřenost k určitému cíli pokládá Seibt za charakteristickou již pro první fázi druhého údobí, i když renesance častěji a pregnantněji vyjádřila myšlenku, že ten, kdo neztrácí čas, může udělat skoro všechno. Epocha nového chápání časovosti, která začala 1300, byla ovšem poznamenána krizemi, z nichž nejtěžší byly ty, které vedly k hlubokým zásahům do demografické struktury evropské společnosti, jako byla mezi polovinou 14. a 15. století černá smrt a později pro střední Evropu třicetiletá válka. Idea pokroku ovládá svět až kolem poloviny 18. století. U jeho kolébky stála Vicova myšlenka o nadcházející humánní epoše lidských dějin. Optimismus 19. století je však od roku 1945 poznamenán vědomím, že apokalyptický konec lidstva může být vyvolán lidskou rukou. Na tuto studii navazuje pod názvem Universalgeschichte und Nationalgeschichte Seibtův příspěvek na schůzi polsko-německé komise pro studium učebnic z roku 1984 (s. 47–60). Polemizuje s obvyklou kritikou europocentrismu ve výkladu světových dějin a poukazuje na to, že spojení světadílů bylo konec konců výsledkem iniciativy Evropanů. Důkladně se pak zamýšlí nad možností univerzálních dějin lidstva. Přejímá kritický postoj lipského historika Wernera Bertholda, který napsal: „Buďto napíše jeden autor světové dějiny a výsledkem je nevědecká jednotlivosť, nebo se práce chopí více historiků a výsledkem je nejednotlivosť vědeckosť.“ Ukazuje na možnosti jednotlivosť dějin světové techniky — či světové hudby a konec konců i hospodářských

dějin světa a na náběhy, které v tomto směru učinili nezávislí marxisté navazující na dílo Kautského. Zejména však Max Weber a jeho následovníci přinesli mnoho podnětů pro rozvoj historické sociologie vzdor podezíravosti cechovních historiků.

Tři následující stati se obracejí k problematice jedné z nejzávažnějších Seibtových monografií, k problematice utopií. V sevřené formě shrnul své myšlenky na dvaceti pěti stranách s bohatými odkazy na literaturu ve stati o místě utopie v západoevropském myšlenkovém světě (Utopie als Funktion abendländischen Denkens, s. 61–86), kde chápe pojem utopie značně široce od pracovního a životního plánování středověkého měšťana přes myšlenky 15. století o tom, že člověk se může zdokonalovat a svět přetvářet až po kritický pohled na klasické utopie, zejména Morovu, v níž upozorňuje zejména na její intelektualismus, který se projevuje v tom, že vzdělanci mají být vyňati ze všeobecné pracovní povinnosti. Podobně i v ostatních evropských utopiích je pojem pracovního ethosu pojmem neznámým. Místo utopismu v tradici evropského racionalismu je osvětleno ve stati o Tomáši Akvinském a utopistech (s. 87–104). V roce 1970, kdy se také vzpomínalo výročí Komenského, vyšla stať Comenius als Utopist (s. 105–114), která na základě pražského vydání jeho díla De rerum humanarum emendatione consultatio catholica z roku 1966 a s použitím prací českých komeniologů, zvláště Jana Patočky, staví Komenského na významné místo mezi evropskými utopisty.

Ve druhém oddíle sborníku, nazvaném „Dynamika ve středověku“, najdeme až na jedinou výjimku studie z posledních patnácti let, věnované dvěma nejstarším fázím vývoje střední Evropy. Úvodní příspěvek „České dějiny v evropském srovnání“, který byl dost nepochopitelně zařazen mezi jubilanťovy mediivistické práce, je pokusem o vložení evropských souvislostí českých dějin, jimiž je historie našich zemí, ať to zní sebevíc banálně, určena jako středoevropská jak v geografickopolitickém tak kulturním smyslu.

Mez středověku přesahuje také další z příspěvků o německém osídlení na Východě, o kolonizaci Čech, Sedmihradska, Slezska, Spiše či východního Pruska, máme-li jmenovat alespoň ta nejvýznamnější území, kam od 13. století proudili tisíce příchodců od Mosely a Rýna, ze Švábska či Saska. Seibt zdůrazňuje, opíraje se přitom o výstižnou charakteristiku J. Kejře, že ono novum, které sebou přinášeli noví kolonisté bylo především vyspělá právní vědomí, podmiňující velkorysý zakládání svobodných měst a hospodářský rozvoj. Městská civilizace, spojená s „německým právem“, pak urychlila vývoj a pomohla k tomu, že se začalo vyronávat zpoždění, s nímž tyto země vstupovaly do dějin křesťanské Evropy.

Obraz Čechů v rakouském kronikářství 14. století byl pochopitelně určen oním základním momentem, jímž byla vláda Přemysla Otakara II. v alpských zemích. Seibt, jenž podrobil zkoumání na osmnáct kronikářských děl, našel nejen vyjádření negativního vztahu k Čechům a jejich panovníkovi, ale v některých klášterních análech neočekávaně také sympatizující notu, dokonce i u autora štyrské rýmované kroniky (tady by však výzkum musel být daleko hlubší, aby mohl rozlišit, co jsou dobová topoi, a co je vyjádřením kolektivního nebo individuálního mínění doby a jejích změn). Platný je jistě Seibtův postřeh, že averze vůči Čechům (a ještě více proti Uhrům) rostla úměrně s dobou uplynulou od bitvy na Moravském poli, především díky rozšíření Otakarovy štyrské kroniky.

Dnes již slavná studie „Od Prahy po Rostock“ se zabývá univerzitními fundacemi ve střední Evropě. Autorovi náleží bezpochyby priorita v tom, že ve vlně nových středoevropských univerzit, začínající v Praze roku 1348 a končící založením rostocké univerzity v roce 1419, rozpoznal počátky nového vývoje pozdněstředověkých univerzit, jejichž specifiku vidí (v protikladu k anachronistické představě 19. století) v závislosti na zemském suverénovi, na jehož území působila. Pražské univerzitě pak určil vůdčí místo v tomto vývoji.

Často diskutovaný problém „krize pozdního středověku“ studoval Seibt nejdříve v jeho sémantické a chronologické rovině, aby se poté věnoval i jeho „obsahu“ na přelomu 14. a 15. století. Vymezený pojem krize se pokusil aplikovat na konkrétním výzkumu středověké religiozity ve dvojznačně nazvaném článku „Krise zbožnosti — zbožnost z krize“, který jakoby relativizoval naznačenou úměru mezi krizí a jejími důsledky. Seibt si je totiž až přespříliš dobře vědom toho, že cestu k reformaci nepřipravilo jen papežské schisma, fiskalismus církve nebo nové devoční hnutí, ale stejně tak „individualizace“ víry, osobní vyjádření křesťanova vztahu ke světu, v němž se již silně ozývá to, co výrazně charakterizuje novověké myšlení.

Kdyby beze zbytku platilo známé přísloví: „čím hůře, tím lépe“, bylo by od krize k revoluci tak blízko, že by snad ani nestálo zato dějiny studovat. Protože však „aritmika“ dějin nefungovala nikdy tak přímočaře, můžeme se spolu s jubilantem zabývat několika z aspektů raných revolucí, které vymezil jako „právo odporu a causa fidel“. Zkoumání raných revolucí (husitství, německá reformace, nizozemské a české stavovské povstání) ukázalo, že právo stavovského odporu, ohajoba spravedlivé války nebo aktivní rezistence proti nespravedlivé vládě (panovníkovi) nebyly zdaleka tím jediným důvodem revolučních událostí. Stejně důležitou příčinou českých a nizozemských válek bylo to, co nazval „konfesionalizací“, tedy onen náboženský, konfesionalní rozměr společenských sporů, který stál v pozadí velké politiky stejně jako každodenních střetů, jež se nám z dnešního pohledu jeví jako hospodářské, sociální nebo osobní konflikty.

Jestliže válka nebo jakýkoliv společenský konflikt se může v obecné rovině jevit jako projev intolerance, je pak zvláště pozoruhodné, že právě české dějiny mezi první a druhou pražskou defenestrací zažily období relativně dlouhé snášenlivosti. A je už jedno, zda to byla tolerance z nutnosti nebo reflektovaná, vědomá snášenlivost z křesťanského přesvědčení. „Problém tolerance ve starém českém státě“ hledá Seibt již v husitství, i když oproti R. Kalivodovi se nedomnívá, že by to byl jeden z hlavních přínosů první české reformace. Naproti tomu ho zřetelně rozpoznal v dlouhé epoše mezi kutnohorským sněmem (1485) a Rudolfovým majestátem z počátku 17. století. Jeho letitá tradice, zakořeněnost v domácí společnosti vedly prý v protireformační době, která přinesla nucenou konverzi, ke státní a národní katastrofě.

Evropa roku 1475 je posledním mediévistickým tématem, prezentovaným v recenzovaném sborníku. Již svým podtitulem se hlásí k okruhu prací o krizích evropské společnosti, i když zde Seibt spíše uvažuje o jejich důsledcích. Krize pozdněstředověkých státních systémů je mu jednoznačně projevem sociální disfunkce, jejíž překonání bylo závislé na mnoha dnes již těžko postižitelných faktorech, mezi nimiž hrálo svou roli vzájemné poznávání, společné kulturní a civilizační tradice stejně jako sňatková politika nebo mocenské aspirace vládnoucích dynastií.

Oddíl nazvaný „Německo a Češi“ přináší na prvním místě studii Národnostní zápas v zrcadle sudetoněmeckého dějepisce 1848–1938 (s. 297–317). Tato studie vyšla již v roce 1959 a vzbudila již tehdy svým klidným a důsledně kritickým pohledem na dějepisce Němců z českých zemí velkou pozornost mezi těmi českými historiky, kteří se s ní mohli seznámit. Vždyť i pro nás byly překvapením Seibtem snesené citáty z prací Ludwiga Schlesingera o nezadržitelném procesu germanizace českých zemí i Bretholzovy výroky o blahodárnosti českých porážek na Moravském poli a Bílé hoře, které zamezily odloučení Čech od říše. Po vysokém ocenění díla Lippertova, Czuczкова a dvou tehdy ještě žijících historiků Eugena Lemberga a Eduarda Wintera ukázal Seibt, jak Pfitzner přizpůsobil své názory kariéře nacisty. Tímto článkem otevřel Ferdinand Seibt cestu k důslednému kritickému překonání německonacionálního pohledu na českou minulost.

Snaha o věcný, kritický pohled a otevřenou diskusi s českými historiky na základě

důkladného poznání a konfrontace výsledků bádání poznamenává veškerou jeho další práci na poli českých dějin. Musíme zde připomenout alespoň jeho přehled historické literatury k českým dějinám z let 1945–1970 (Historische Zeitschrift, Sonderheft 4, Bohemica, Probleme und Literatur seit 1945. München 1970, 355 s.). V recenzovaném sborníku je historiografické problematice věnována stať o Němcích v české historiografii 1945–1965 (s. 318–336). Ukazuje v ní, jak odezněla v šedesátých a místy i dříve vlna protiněmeckého nacionalismu v hodnocení kolonizace 13. století — velkého uznání se tu dostává knihám Fialovým za jejich objektivitu — a jak již od padesátých let v pracích Kočího, Kořalky, Šolleho byla německá účast v selských povstáních či v dělnickém hnutí plně integrována do dějin Československa. O sociální strukturu první ČSR (s. 337–351) psal již v roce 1967 s využitím statistik, bohaté německé literatury (zvláště prací Oberschallových) a také prací českých marxistických historiků. Soudí, že hospodářství Československa bylo poznamenáno velkými rozdíly nejen mezi historickými zeměmi a Slovenskem, ale i uvnitř Čech a Moravy. Pokrok v průmyslu byl omezen na Moravu a Slezsko a vnitrozemí Čech. Postavení Prahy jako jediného velkoměsta pokládá za zcela výjimečné a soudí, že pro české země byla charakteristická velká úloha malých měst v průmyslové výrobě. Na závěr uvažuje o tlaku na odnárodnění, na který si sěžovali představitelé německé menšiny a soudí, že nikde nedosáhlo překlánění k české národnosti rozhodujícího významu a boj proti počestřování byl, podobně jako dříve proti poněmčování v pohraničí, spíše jen nezbytnou rekvizitou ideologického zápasu. T. G. Masaryk und Edvard Beneš: Die „Burgherren“ im politischen Profil (s. 352–371) je název Seibtova základního referátu na konferenci o Hradu jako politické síle v první republice, která se konala v roce 1972. Skicuje zde snad více lidské, možná i vědecké profily obou než profily politické; k tomu se mi zdá být příliš malý objem Masarykovy politické činnosti i Benešových vědeckých děl, k nimž přihlédl a zejména je odhlédnuto od rozdílnosti situace let 1914–1918 od let druhé války. Nicméně výsledek je jistě přijatelný: Masaryk — filozof společnosti, Beneš — mistr klasické kabinetní politiky. Poslední stať Tschechen und Deutsche. Der lange Weg in die Katastrophe (s. 372–386) sleduje konfliktní soužití českých i německých obyvatel v posledních dvou stoletích až po rozchod po roce 1945, přičemž si všímá i postupně střízlivějšího oceňování vzájemného vztahu historiky na obou stranách v posledních dvou desetiletích.

Knihla přináší průřez Seibtovým dílem, mnohdy články, které jsou zde otištěny, zastupují obsáhlé monografie. Čtenář s velikou úctou sleduje šíři Seibtova historického rozhledu stejně jako hloubku jeho badatelského záberu v oblasti husitské, která mu leží na srdci nejvíce. Seibt však vždy vidí dílo historiků také jako odpověď na otázky doby, ve které žijí. Jeho zásluhou zůstane, že mezi prvními přispěl k novému pohledu na dějiny Čech a husitství zvláště.

Přehlížíme-li Seibtovo dosavadní badatelské úsilí, stěží můžeme doplnit něco podstatného k tomu, co snesli vydavatelé obou jubilejních sborníků. Rozhodně můžeme konstatovat, že vystihují celý profil Seibtova odborného i „citového“ zájmu s jeho těžištěm ve dvou klíčových epochách českých dějin — husitství a moderní době. Co bychom chtěli zvláště vyzdvihnout je ono poctivé a neustálé hledání pravdivého obrazu studovaných dějů a jejich postižení v širších středoevropských poměrech, které zařadilo Ferdinanda Seibta mezi nejvýznamnější dějepisce našich zemí 20. století.

Jan Havránek — Michal Svatoš

Německo-české zasedání o dějinách humanismu v českých zemích, konané r. 1985 ve Walberbergu u Brühlu, první česko-německá historická konference vůbec, zpřístupňuje své výsledky širší vědecké obci úhledným sborníkem. Soubor 27 referátů zahájil F. Seibt promyšlenou studií, zpochybňující existenci českého raného humanismu ve 14. a 15. stol. V polemice s pracemi K. Burdacha a E. Wintra Seibt odmítl považovat za humanismus dlouhodobé procesy sekularisace a pronikání racionalismu do kultury vrcholného středověku. Za humanismus je třeba pokládat nové směry duchovního a společenského vývoje, které vědomě čerpaly z dědictví klasiky, především „novou“ latinu, tvořící v souvislosti se strukturou dobové intelektuality jazykový a myšlenkový základ humanismu. K těmto rysům autor připojil antischolastický optimismus víry v pozitivní účinky vzdělání a vytváření intelektuálních skupin kolem výrazných osobností. Na základě tohoto pojetí odmítl Seibt hledat humanismus v Čechách doby Karlovy, v období devotio moderna i v husitských desetiletích, snad s výjimkou projevů Jeronýma Pražského.

V poněkud příliš vyabstrahované úvaze o centrech humanismu v Čechách a na Moravě definoval H. B. Harder humanismus jako nové vzdělanostní hnutí v rámci renesanční kultury, které se v českých zemích uchytilo v druhé polovině 15. stol. v souvislosti s působením Eneáše Silvia.

P. Wörster se v příspěvku o olomouckém humanistickém okruhu za Stanislava Thurza zaměřil především na skladby Taurinovy a Sibutovy věnované Olomouci a tištěné ve Vídni 1519 a 1528. Pro nás je však svým způsobem zajímavější autorovo konstatování, že v Olomouci vedle humanistického kroužku biskupského dvora existovala již v první třetině 16. stol. humanisticky orientovaná skupina městské inteligence, soustředěná v městské radě, městské správě a škole. Ve Vídni vystudovavší humanisté stáli též v čele městské knihovny. Sibutovi byl věnován i článek F. Machilka.

J. Minárik předložil poněkud učebnicový přehled vývoje směrů a žánrů ve slovenské literatuře epochy renesance a humanismu (1500–1650). Konstatoval, že v období největšího rozkvětu (1540–1620) patří nejčelnější místo náboženské i světské poesii.

Brilantní studie F. Šmahela Poggio a Jeroným Pražský: k otázce husitského humanismu, rezonuje s názory Seibtovými. Komplexní analýza Jeronýmova díla ukázala, že jeho vztah k antice byl spíše účelový v duchu pražské univerzitní rétoriky. Též jeho platonismus, vycházející z viklefovského realismu, byl „jen učenou koketérií bez hlubších podnětů a znalostí“. Šmahel důrazně odlišil literárně-filologický humanismus italských vzdělanců od křesťanského humanismu českých reformátorů. Utrakvismus dokázal plně akceptovat humanismus až v průběhu 16. stol.

V závažné stati K hermeneutické problematice disputací o víře v husitství, se A. Molnár zaměřil na rozbor geneze „chebského soudce“, aby ukázal, jak byl formulován hermeneutický klíč závazné interpretace Písma pro husitsko-katolická jednání. Molnár dokumentoval odlišnost tohoto modu disputandi jak od tradičního pojetí katolického, tak od přístupu humanistického.

Zajímavá rozprava H. G. Rolojffa o Husovi v reformační polemice ukázala účelovost odvolávání se na Husa v Lutherových a luteránských disputacích od r. 1519. Motiv Husa byl tu pevně svázán s problémem konciliarismu. Luther kladl důraz na emocionální prvky Husova sporu s koncilím, tj. na motivy polemické, zatímco Husova teologie zůstávala tu v pozadí. Ohromný zájem luteránů 20. a 30. let o Husovo dílo a husovskou

literaturu se odrazil ve všech literárních žánrech. Mladoňovicova kostnická relace našla např. ohlas ve zdařilém divadelním ztvárnění Johanna Agricoly r. 1537.

Příspěvek A. Měšťana o činnosti humanisty Jana Horáka (Horatia) v Německu sledoval osudy katolického intelektuála ve službách Ferdinanda I. Stať zatížená neznalostí základní literatury i dějin 16. stol. nabízí mj. hypotézu, že profesor lipské univerzity a vychovatel Ferdinandových synů Horák se nikdy nenaučil pořádně německy — protože publikoval jen latinsky (s. 132). Z relace Modrzewského o Hosiově návštěvě v Praze r. 1549 pak Měšťan vyčetl, že tou dobou měly Čechy dva biskupy (s. 137).

Pozoruhodná studie H. Rothe o Eneáši Silviovi a Čechách ukazuje Silviov spis Historia Bohemica, první moderní a čtivou humanistickou zemskou historií, v kontextu spisovatelova celoživotního literárního díla. V návaznosti na Pekaře autor zdůraznil dobově aktuální politicko-náboženské momenty Historie a její těsnou vazbu na Silviovu Historii Friderici z r. 1452. Historia Bohemica je dílo výslovně orientované proti lumberské dynastii (s. 149). Právě v tomto kontextu mohl Silvius přiznat husitským vůdcům jejich historickou — byť povážlivou — velikost: i heretikové mohou naplňovat boží vůli. Dílo zrcadlí postavení svého tvůrce mezi středověkým pojetím úlohy církevního hodnostáře a humanistickým viděním úkolů politika.

Ve článku Dva traktáty Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic na téma De re publica ve formě listů králi Vladislavu II. a Petrovi z Rožmberka z let 1497–99, naznačil J. Bujnoch, že za výzvami k restituci náboženských poměrů do stavu před r. 1421 stálo Bohuslavovo úsilí získat stolec pražského arcibiskupa, poté co opakovaně ztratil své šance v Olomouci. Traktáty, opřené o Cicerona a další humanistické autority, staly se pak podle Bujnocha duchovním původcem královských opatření proti jednotě bratrské z roku 1503.

W. Schamschula studoval postavení Hájkovy Kroniky české a jejího německého překladu v literatuře raně novověkých Čech. Knize, jejímž starším partii byl vzorem Livius, Tacitus a další antičtí autoři, dominuje do té míry zemské chápání Čech, že byla přijatelná i pro jazykové Němce českého pohraničí a pro císaře Rudolfa II., který snad dal k vydání překladu impuls.

M. Svatoš shrnul v článku Humanismus na pražské univerzitě v 15.–16. stol., výsledky pětadvaceti let českého bádání o univerzitě jako zemském centru české protestantské vzdělanosti měšťanstva. Nástup humanismu tu byl až do poloviny 16. stol. brzděn z důvodů konfesionálních i konzervativně pekuniárních. Až v padesátiletí před Bílou horou se univerzita stala hlavní základnou školského humanismu v zemi.

V. Bok vyšel při hodnocení německého knihtisku v českých zemích v 16. stol. z bibliografického soupisu 173 tisků z Čech a 44 z Moravy. Německých tisků tu byla vydána desetina za patnáctina počtu českých titulů. Nejvíce německých knih vyšlo v Praze, kde je v hlavních tiskárnách kontinuita německých edic patrna od 70. let 16. stol. Soustavněji byly německé knihy tištěny též v Chebu a Mikulově. Řada titulů patřila ovšem zejména v Praze vícejazyčným publikacím nebo dílům, která vycházela ve více jazykových variantách.

V populárně psané stati Daniel Adam z Veleslavína: Ke vzájemným vztahům mezi českou a latinskou literaturou poslední čtvrtiny 16. století, se J. Hejnic pokusil přesvědčit čtenáře, že Veleslavín úmyslně rezignoval na velkorysou nakladatelskou aktivitu v podnikatelském stylu Melantrichovy nebo Nigrinovy tiskárny, aby se věnoval službě národu formou popularizace významných literárních děl.

Zasvěcená studie Z. Horského o evropském významu české tradice „nových věd“ 16. stol. zdůraznila, že rozkvět vědeckého centra při dvoře císaře Rudolfa II. nebyl záležitostí historicky náhodného importu do sídla významného mecenáše, nýbrž se opíral o tradici přírodních a technických věd, které v Čechách vzkvétaly v souvislosti s rozvinutým hornictvím a rybníkářstvím. Práce zkušených praktiků, stojících — tak jako

i v jiných zemích Evropy — mimo akademickou půdu, se opíraly o rozvinuté české odborné názvosloví a o kvalitní pražský knihtisk s vyspělými vědeckými ilustracemi.

J. Martínek rozčlenil latinskou humanistickou prózu na etapy, začínaje dobou jagellonskou, a zdůraznil, že postupně stoupal počet humanistů, kteří publikovali česky a hájili v latině český jazyk. H. Keipert důkladně analyzoval Píseckého Spis Izokrata k Demonikovi a sledoval, do jaké míry se překladateli skutečně podařilo vystihnout obsah i formu řeckého textu. Obdobně soustavně analyzoval L. Udolph výskyt řeckých prvků v díle B. Balbína, zvl. ve sbírce epigramů Examen melissaeum. Udolph stanovil i okruh řeckých autorů, které Balbín užíval, často ovšem v latinských překladech.

E. Petrů vystoupil s tezí, že minimální výskyt beletrie v české literatuře 16. stol. ve srovnání s velkými evropskými literaturami je nepodstatný, protože tváří v tvář informační explozi oné doby a renesančnímu akcentování poznávací složky literatury plnila nauková díla roli dnešní literatury faktu.

Pojednání E. Skály o německé a české odborné próze v Čechách epochy humanismu obsahuje bohatě komentovaný přehled nejdůležitějších pramenů k celé šíři dobové kultury.

J. Kolár se zamyslel nad typologií české historické prózy epochy humanismu. Konstatoval, že jde o rozsáhlý a vnitřně diferencovaný komplex děl, jejichž zaměření osciluje mezi zábavnou literaturou a politicko-naukovými spisy. Vliv humanismu se projevoval nepřímo, spíše byl zprostředkováván rozvinutým školstvím a dobovou mentalitou než přímými literárními příklady.

M. Kopecký věnoval pozornost drobné epice českého humanismu, zvláště podal rozbor prostějovského vydání Esopova života z r. 1557.

G. Friedhof usoudil na základě srovnávání německého, latinského a českého vydání Münsterovy Kosmografie, že české zpracování mělo pro rozvoj humanismu v Čechách jen periferní význam a díky jedinému vydání nedosáhlo většího rozšíření, ostatně úroveň překladu byla průměrná, stejně jako ilustrace knihy.

K nejzávažnějším příspěvkům sborníku se řadí syntetizující studie M. Cesnakové o divadle jako vzdělávacím prostředku na humanistických školách. Poselství humanistů 15. a počátku 16. stol. o významu Terentia či Plauta pro zvládnutí latiny, osvojení duchovního světa antiky i zdokonalení mluvního stylu důrazně podpořil a teoreticky zdůvodnil Luther i Melancton. V Čechách byly antické komedie oblíbené zejména v 1. pol. 16. stol. Později je z valné části vytlačila dramata biblická, často nizozemská, později též domácí proveniencí. Rozkvět školského humanistického dramatu měl velký vliv i na divadelní formu — poznamenal přesun důrazu z gesta a mimiky na mluvený projev a slovní obsah.

Na Cesnakovou navazoval příspěvek W. Barlmeyera o biblickém dramatu Ruth Jiřího Tesáka Mošovského a rozbor didaktických záměrů v Komenského hře Diogenes cynicus redivivus, který podal W. Baumann.

Obsáhlý sborník předložil bilanci dlouholetých zkoumání klíčových témat problematiky humanismu, shrnul širokou oblast dílčích výzkumů a přinesl řadu zajímavých zjištění i podnětných hypotéz. Ukázal ovšem i závažné rozdíly v pojmání humanismu a jeho časovém vymezení, autoři se samozřejmě značně lišili způsobem pojetí látky a — kupodivu — kvalitou jejího zpracování. Je nutno litovat, že sborník nepřináší význam bohaté diskuse, která řadu otázek aktuálně objasnila. Takto zůstala např. otázka existence českého protohumanismu 15. stol. do značné míry otevřena. Ukazuje se, že o intelektuálním životě doby jagellonské toho dosud víme velmi málo a jsme pak na základě několika jednotlivin ochotni dávat celým epochám generalizující nálepky. Pro 16. stol. pokládám pak za důležité, aby zejména historici literatury více přihlíželi k historické realitě či dokonce fakticitě doby, věnovali větší pozornost též recepci jednotlivých děl a jejich společenskému ohlasu. Sborník referátů z Walberbergu je pro tyto otázky bohatým zdrojem impulzů.

Jiří Pešek

Balbínovské jubileum

V souvislosti s výročním úmrtím Bohuslava Balbína, vzpomínaným r. 1988, jsem vícekrát psala o tom, jakým mezníkem se stalo toto třisetleté jubileum pro naše bádání o baroku. Doufám, že už je konec nekritického odsuzování doby „temna“, definitivní konec rozpačitého přešlapování kolem tabuizovaných témat. Zdá se, že snad i historická věda splatí svůj dluh^{1/} a zařadí se po bok disciplínám uměnovědným, jež už po řadu let zodpovědně, bez jakéhokoli apriorního despektu, zkoumají pobělohorskou éru. A předpokládám také, že to nebude jen Balbín, kdo nalezne milosti v očích dějepisců, ale že se pozornost více zaměří i na další osobnosti a události.

Nakladatelství Odeon vydalo v r. 1988 nový překlad jednoho z nejproslavenějších Balbínových spisů, ono nevelké dílko, jehož prvním editorem se stal v r. 1775 F. M. Felcl, který mu také dal titul Dissertatio apologetica pro lingua slavonica praecipue bohémica — Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého. Pod tímto názvem, nebo stručněji jen jako Obrana je také tato práce pátera Bohuslava všeobecně známa. Nynější překladatel, Milan Kopecký, však určil titul odlišný: Rozprava krátká, ale pravdivá^{2/}. Naprosto chybí např. podtitul, který by upřesňoval, že jde skutečně o slavnou Obranu. Kopecký v ediční poznámce zdůvodňuje svůj úmysl odvrátit se od tradičního názvu, jehož se svorně přidržovaly i oba starší kompletní překlady, Tonnerův z r. 1869 a Dostálův z r. 1923^{3/}. A tak náš editor sáhl ke znění Balbínovy dedikace Tomáši Pešinovi z Čechorodu, ale ne proto, aby ocitoval dosti povědomý a výstižný úvod dedikace: „O šťastném někdy, nyní však přežalostném stavu království českého...“, ale zvolil slova závěrečná: „... rozprava krátká, ale pravdivá“, která prý „rozpravu žánrově charakterizují“^{3a/}.

Nemohu se ubránit dojmu, že tento titul povede čtenáře k omylům, jak se ostatně už stalo, o čemž vydávající svědectví stránky literárního týdeníku Kmen. Nechci se zde nadále zabývat články v populárně zaměřených časopisech, jichž se při vzpomínce na Balbína objevilo hned několik, ale v tomto případě musím učinit výjimku. Noticka M. Zelenky informující v Kmeni o Kopeckého edici je podle mého symptomatická. Cituji: „...nevelké dílo barokního spisovatele a vlasteneckého kněze Bohuslava Balbína Rozprava krátká, ale pravdivá. Stejně jako ve známější Obraně Balbín zde vystupuje z pozic vášnivého zastánce české státnosti...“^{4/}. Tedy menší zmatek! O několik týdnů později se opět v Kmeni Zelenka ospravedlňuje, že tato chybná formulace vznikla nepřesným krácením původního textu, jenž měl znít: „Balbín ve své Rozpravě, známější pod jménem Obrana...“^{5/}. Inu nevím, zda nepřesnost vznikla z neznalosti autora anotace, či redaktora Kmene, ale domnívám se, že nový název zmátl nebo znejistil mnoho z těch, kteří si drobnou knížku kupovali.

Necítím se oprávněna odborně posuzovat současný překlad. Je určen širší čtenářské obci, může být jistě i volnější, ale takto bylo zaměřeno už vydání J. Dostála z r. 1923.^{6/}

^{1/} Již v r. 1983 vyšla kniha J. P. Kučery a J. Raka, Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře, jejíž vydání se však neobešlo bez značných obtíží.

^{2/} B. Balbín, Rozprava krátká, ale pravdivá, s přihlédnutím k vydání z roku 1869 a 1923 přeložil, vysvětlivky, doslov a ediční poznámku napsal M. Kopecký, Praha 1988, 213 s.

^{3/} Bohuslava Balbína Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého, ed. a přel. E. Tonner, Praha 1869, dtto, J. Dostál, Praha 1923.

^{3a/} Kopecký, s. 213.

^{4/} M. Zelenka, Balbínova Rozprava, Kmen č. 5, 2. 2. 1989, s. 11.

^{5/} ...došlo poštou, Kmen č. 11, 16. 3. 1989, s. 2.

^{6/} Na to poukazuje i recenzent J. Pekař (zkr. J. P.) v ČČH 29, 1923, s. 558: „Letošní vydání nechce být publikací vědeckou, nýbrž spíš (hladším překladem a skrovností učených poznámek) usnadnit četbu čtenářstvu co nejširšímu.“

Zarazil mne však převod jedné z vět závěrečné, nad jiné proslulé, pasáže: „Ty, 6 nejváženější a největší z patronů české země, Václave! Buď Vratislavem a svým Čechám navrať starou slávu! ... Zanikneme-li, v Tobě zanikneme...“^{7/}. Přitom žádný ze starších překladů neužívá pro převedení latinského spojení: „Tibi si pereamus, perimus“ předložkové vazby, ale i v obecném povědomí je fixováno znění: „Zahyneme-li, Tobě zahyneme.“ Možná, že se jedná jen o korekturní opomenutí.

Kopeckého doslov není příliš obsáhlý, ovšem předpokládám, že se autor v tomto ohledu musel podřítit diktátu nakladatelství. Nepřilíší přesně je ale Kopeckého hodnocení Balbínova působení v jezuitském řádu. Hned na počátku autor vyzdvihuje Balbínovu činnost historiografickou a dodává: „A právě poslední specializace způsobila, že byl poslán z pražského Klementina do místa, kde nebude moci škodit, aspoň ne tak jako v politickém a kulturním centru.“^{8/}. Ano, Balbín pobýval v mimopražských kolejích, tak jako mnozí jiní (termín „internace“ je ovšem zavádějící), byl nejen v Klatovech, ale po r. 1672 i v Opavě a Jičíně, pracoval na dějinách řádových kolejí. Od r. 1679 až do své smrti 29. 11. 1688 trávil svůj čas už v Klementinu, kde, jak posléze sám Kopecký uvádí, věnoval se především práci historické^{9/}. Řadoví představení pátera Bohuslava hleděli spíše ukrýt do ústraní, aby nebyl na očích člověku, jehož si sám vyvolil jako symbol všeho zla a největšího škůdce českého národa — totiž nejvyššímu purkrabímu Bernardu Ignáci z Martinic. Ostatně v pražském Klementinu, kde bylo i sídlo univerzity, žili po delší čas nepřetržitě jen vyhlášení profesori, hlavně teologie. A Balbín nebyl dobrým učitelem a vychovatelem mládeže. Byl vynikajícím učením, historikem a navzdory nepříteli i ústkům, které sám až příliš těžce procitoval, se mohl téměř nerušeně věnovat dějepisné činnosti po deset posledních let života přímo v centru království a české provincie Tovaryšstva. Obrovská literární pozůstalost pátera Bohuslava je nejen svědectvím jeho pile, ale i důkazem, že se mu pro práci, k níž byl předurčen, dostávalo i prostoru.

K doslovu mám ještě jednu konkrétní výhradu. Kopecký v českém textu hovoří o „divách“ — staroboleslavské, vartenské...^{10/}. To snad opravdu nelze! Latinský výraz diva se překládá z klasické latiny jako bohyně, v baroku pak jako svatá, tedy zde Panna Maria. Tak tomu také dosud bylo zvykem, pokud nebyl ponecháván přímo latinský název „Divae“. Nemohu se ubránit dojmu, že slovní spojení „diva staroboleslavská“ evokuje více starší výraz pro divadelní či filmovou hvězdu.

Pokud bych chtěla ještě psát o nevelkém rozsahu vysvětlivek, měla bych se autorovi asi omluvit, neboť tato výtka padá opět více na vrub nakladatelství. Mám však zato, že pokud kupř. edice Tonnerova z r. 1869 přináší 373 výkladových poznámek, bylo by jich nyní zapotřebí snad ještě větší počet a to tím spíše, že kupř. antické reálie, nebo problémy vztahující se ke katolické věrouce etc., jsou dnešnímu čtenáři mnohem vzdálenější, než vzdělaným lidem minulého století.

Jakýmsi dovětkem ke zmíněnému odeonskému vydání Obrany — Rozpravy je Kopeckého separátní stať o literatuře citované v Balbínově díku.^{11/} Skutečnost, že byla otištěna zvlášť, odpovídá mému zjištění, že autor nemohl v poznámkovém aparátu ke své edici zužitkovat veškeré poznatky získané při přípravných pracích. Jedná se o vyčerpávající, byť suše faktograficky popisný přehled autorů a spisů, na něž se Balbín odvolává; cenné je, že se Kopecký snaží přihlížet i k širším komparativním souvislos-

tem. Tento příspěvek je možno pokládat za doplněk ke knize J. Pelikána o Balbínových pomůckách a pramenech^{12/}.

Přilíší mne netěší, že se v následujících řádkách postavím po bok recenzentům, kteří více místa věnují pracím, které kritizují, než k těm, které chválí. Takový osud tedy nyní stihne i výborný ediční počín nakladatelství Vyšehrad — synoptické vydání Balbínova Pamětního nápisu — satiry na Bernarda Ignáce z Martinic, jež připravil Josef Hejnic^{13/}. Hejnic je nejen editorem, překladatelem, ale i objevitelem věky zasutého Balbínova pamfletu. Učenou obec se svým objevem seznámil už před několika lety,^{14/} nyní zpřístupnil tuto, podotýkám, velmi osobně zaujatou jezuitovu práci, široké veřejnosti.

Balbín si v tomto spisku, jenž za jeho života zůstal, a není divu, pouze v rukopise, vyřizuje účty s nejvyšším purkrabím Bernardem Ignácem z Martinic, jehož představuje jako původce všeho utrpení Českého království. Se synem Jaroslava Bořity z Martinic se vypořádal ve čtyřech fiktivních náhrobních nápisích, kde proti Bernardu Ignácovi postupně promlouvají zástupci všech tří českých stavů podle Obnoveného zřízení zemského, k nimž pak pater Bohuslav přiřazuje ještě stav čtvrtý — vzdělance, jejichž ústy se vyjadřuje nejostřeji.

Balbín nešetří Martinice snad v ničem, vyčítá mu už samo datum narození ve znamení Siria, Psí hvězdy, kárá jeho rodinný život, ale nejvíce se zabývá jeho „nekalou“ činností veřejnou, již zostudil nejen sebe, ale i celou zemi. A Balbínovi leží na srdci především prosperita jeho milované otčiny, v té době už dobře katolické, již poškozují především kořistnické manýry takových mužů, jako je Martinic. Vedle jiného dává Balbín Bernardu Ignácovi za vinu i odírání poddaného lidu, ale tento aspekt lze pokládat více za obecné topos. Po formální stránce se pater Bohuslav mohl v těchto fingovaných epitafech blýsknout i jako výborný znalec klasické literatury.

J. Hejnic opatřil své vydání nejen precizními edičními a výkladovými poznámkami, výstižným doslovem, kde se velmi seriózně zabývá osudy B. Balbína i okolnostmi vzniku pamfletu, ale vedle překladů dopisů vztahujících se k cenzurním potížím při vydávání díla Diva Turzanensis záslužně publikuje i část závěti samotného Bernarda Ignáce z Martinic z r. 1685. Tu se zdá, že se vydavatel vcítil do duše barokního člověka, když po zveřejnění Balbínových ostrých útoků předkládá čtenáři kajicná slova hříšníkovy: „Dále mají titíž (manželka a dědicové) dát prosit za mne na všech kazatelkách za odpuštění veškeré hněvivosti, vydírání, jehož jsem se dopustil, nedbalosti, zpučnosti, netrpělivosti, pomstychtivosti, pronásledování, zármutku chudých i jiných hrubých poklesků, jichž jsem se dopustil při kontribucích, řízení zemského místodržitelství, obecných zemských sněmů i při jiných funkcích, které mi byly svěřeny. To se nesnažím omlouvat, nýbrž chci prosit za odpuštění.“^{15/} Zdůrazňuji — zde se Hejnicovi podařilo neobyčejně šťastně postihnout rozpětí barokního rozměru: na jedné straně nevybíravé výtky předpojatého kritika, na druhé straně sebetřýznivé pokání člověka před odchodem na věčnost. Parabola, jejíž výchozí a konečný bod skýtají podobná stanoviska.

Bernarda Ignáce z Martinic však historik nemůže posuzovat jen podle Balbínova posměšného veršování, ani na základě kajicné závěti, leč především studiem dalších soudobých zpráv. K tomu nabádá sám Hejnic — tento úkol stojí do budoucna před odborníky.

^{12/} J. Pelikán, Balbínovy pomůcky a prameny, Praha 1936.

^{13/} Pamětní nápis. Satira na Bernarda Ignáce z Martinic, kterou jménem čtyř stavů Království českého roku 1672 napsal Bohuslav Balbín, k vyd. připravil, přeložil a poznámkami opatřil J. Hejnic, Praha 1988. 144 s.

^{14/} J. Hejnic, Balbínova cesta za antikou, Listy filologické 97, 1974, s. 217—234.

^{15/} Pamětní nápis, s. 120.

^{7/} Kopecký, s. 157—8.

^{8/} Kopecký, s. 189.

^{9/} Kopecký, s. 207.

^{10/} Kopecký, s. 192.

^{11/} M. Kopecký, Literatura v Balbínově Rozpravě krátké, ale pravdivé. K 300. výročí smrti Bohuslava Balbína, Studia Comeniana et historica 35/XVIII, 1988, s. 44—63.

Na závěr jen připomínám. že Hejnicova kniha je i perfektní ukázkou práce s prameny. *Josef Válka*, který v posledních letech jako jeden z mála předložil vlastní koncepci pobělohorských dějin, obrátil svou pozornost i k Balbínovu dílu. V rozsahem nevelké, ale myšlenkově závažné, studii se snaží dobrat podstaty politického smyslu Balbínovy historiografie.^{16/} Hned úvodem klade velice nosnou otázku, zda pokračovat v tradičních polemikách o Balbínovi, nebo poznovu pročíst jeho spisy? Plně se s Válkou shodnu v tom, že platnější je jistě varianta druhá, o to je však náročnější a nevděčná^{17/}. Kdo si totiž troufne a dokáže pečlivě prostudovat ony tisíce stran literárního odkazu otce Bohuslava? Pak může docházet k tomu, že badatelé píšící zasvěcené o jezuitových pracích, ovšem především vedení starší literaturou, ale obsah jeho spisů zná už málokdo. Stejný problém vyvstává do popředí (v souvislosti s blížícím se výročím) i s obsáhlým dílem jiného našeho velikána 17. věku — Jana Amose Komenského. Jeho spisy důvěrně poznali málokterí, zato mnozí o nich pronášejí hlubokomyslné úvahy.

Válka říká, a v tom jsem s ním znovu zajedno, že by bylo třeba vydávat edice, či překlady jiných Balbínových prací a ne se stále vracet k tomu, co je již známé (viz *Obrana — Rozprava*)^{18/}.

J. Válka usiluje vyloučit Balbínovu osobnost v kontextu „katolické učenosti“ 17. století, vysvětluje východiska barokní religiozity a pak se soustřeďuje na jeho historiografické úsilí zapadající do rodícího se proudu novodobého dějepisného bádání (neúnavná heuristika, ale také, byť dobově podmíněná, erudovaná kritika pramenů). Na základě rozboru komentářů k 7. svazku 1. dekády *Miscellaneí* hledá autor principy Balbínových politických názorů. Zejména ho zaujala moderní vědou akcentovaná dichotomie mezi vládou stavovskou a absolutistickou. Zjišťuje, že pro Balbína nebyl konflikt mezi panovníkem a stavy rozporem „rozdílných státních forem a politických struktur“^{19/}.

Potom se Válka dotýká složitého problému Balbínova výkladu českých dějin „kacířského“ období, v němž jezuita, jak známo, dává přednost svému vlastenectví nad odsuzováním hereze za každou cenu. Proto mu Jiří z Poděbrad plně zapadá do řady slavných českých panovníků a u Maxmiliána II. a Rudolfa II. oceňuje jejich „toleranci v náboženských záležitostech“. Přitom Balbín neustále zdůrazňuje katolickou podstatu českého národa, což Válka považuje za „pia fraus“^{20/}. Já naopak si tento Balbínův postoj vykládám jako jeho bytostné a niterné přesvědčení.

Před závěrem Válka ještě stručně řeší „druhý život“ Balbínových spisů zvláště ve vztahu k zemskému patriotismu české šlechty. Osobně se nedomnívám, že by tento patriotismus byl u „odnárodnělé“ pobělohorské šlechty natolik řídkým jevem, ale vím, že tato spleť problematika si vyžádá ještě podrobný výzkum. Stejně tak zodpovědné porovnání díla Balbínova a Komenského, které Válka nakonec naznačuje, by mělo být tématem příštího pečlivého zkoumání.

Závažné podněty, které Válka v nevelké stati místy jen nadhodil, sám hlouběji rozpracoval kupř. v příspěvku na jubilejní konferenci pořádané u příležitosti výročí jezuitova úmrtí a myslím, že se sám ještě k této zajímavé tematice vrátí. Nemohu si ale

odpustit jednu polemickou připomínku k Válkově hodnotné studii. Autor hovoří o tom, že Balbín „měl dostatek odvahy k tomu, aby se jeho dílo nestalo jen barokním „klamem“, ale vyznělo jako nezastřený protest“^{21/}. Pokud Válka perfektně odhalil, že náš současný pohled na konflikt mezi stavovským a absolutistickým principem byl spisovatel 17. století cizí, neměl by uvažovat, že pro *téhož* může být jeho dílo „klamem“. Válka již dříve z mnoha aspektů rozpracoval motiv barokního „klamu“, předstírání, kupř. zbožnosti, předstírání, které je samou podstatou bytí^{22/}. Své výhrady k tomuto výkladu jsem vyjádřila i jinde,^{23/} zde se můj pohled na mentalitu barokního člověka rozchází s Válkovým pojetím a soudím, že shora vzpomínatá tvrzení vyplývají z odlišného uchopení veleznámého Calderonova dramatu *Život je sen*.

Státní knihovna ČR záslužně vydala materiálový příspěvek *Aleny Richterové* Soupis autografů Bohuslava Balbína z fondů téže bibliotéky^{24/}. Jestliže se v poslední době množí kritické hlasy ke službám poskytovaným touto naší největší knihovnou, pak netřeba kárat práci jednotlivých zaměstnanců, zejména jejich vlastní odbornou produkci. To platí také o A. Richterové, jejíž práci skutečně není třeba kárat, ale chválit. Richterová vytvořila nadmíru akribovaný přehled veškerých Balbínových rukopisů uvedený zasvěcenou předmluvou. Prokázala, že si plně osvojila veškeré zásady kodikologie. Odbornou veřejnost postupně seznamuje se všemi autografy, vedle závazných údajů: incipit — explicit, rozpis foliace, resp. paginace, připojuje podrobné poznámky a přehled edic a literatury vztahující se k danému rukopisu. Jen zasvěcený specialista může plně docenit, kolik námahy vtělila autorka do knížky, jež bude nedocenitelnou pomůckou pro generace badatelů. Tak kupř. o *Obraně — Rozpravě* se dozvíme na šesti stránkách mnohem více, než z jiných prací^{25/}.

Dílko A. Richterové rozhodně není „čtením na dobrou noc“. O to více si zaslouží pozornost vědecké veřejnosti a to tím spíše, že autorka patří k mladší generaci kodikologů — paleografů, jež u nás rozhodně není příliš početná.

Nebyly to jen knižní tituly, jimiž byl v r. 1988 připomenut pater Balbín. Základní knihovna ČSAV připravuje kompletní soupis Balbínových tisků a byly uspořádány významné *mezioborové konference*. Jednu svolala agilní Společnost pro starou hudbu, druhá byla iniciována Památkem národního písemnictví. Organizátoři posledně zmíněného symposia koncipovali setkání odborníků vskutku velkoryse. V průběhu zasedání, konaného v posledních listopadových dnech 1988, zaznělo 37 zajímavých referátů a četná diskusní vystoupení. Svůj podíl zde měli badatelé z mnoha společenských disciplín: historikové, dějepisci výtvarného umění, filozofové, literární vědci i jazykovědci, muzikologové ad. Program časově přísně limitované konference byl vyčerpávající.

Z obsahu strahovského balbínovského shromáždění zde vybírám jen několik postřehů^{26/}. E. Maur ve vstupním referátu prokazatelně doložil, že časté Balbínovy výpady proti šlechtě, jež vykořisťuje své poddané, lze spíše vykládat jako „loci communes“, ovlivněné jezuitovou závislostí na antických autorech. Pozoruhodný a posud ojedinělý výklad Balbínových „*Divae*“ podal J. Vít, zatímco J. Royt se zabýval typologií barok-

^{16/} J. Válka, Politický smysl Balbínovy historiografie, Česká literatura 36/5, 1988, s. 385—399.

^{17/} Válka, s. 385.

^{18/} Proto jsou zvláště cenné překlady úryvků z Balbínových spisů připojené ke knize J. P. Kučery a J. Raka (viz pozn. č. 1), přel. Martin Svatoš a kniha Krásy a bohatství české země, úvod a výběr ukázek Z. Tichá, Praha 1986, přel. H. Businská. Překlady H. Businské obsahuje i veřejnosti méně známé vydání pořizené Památkem národního písemnictví a Spolkem českých bibliofilů, Krásy české země, Praha 1970.

^{19/} Válka, s. 394.

^{20/} Válka, s. 395.

^{21/} Válka, s. 388.

^{22/} Srv. J. Válka, Manýrismus a baroko v české kultuře 17. a 1. poloviny 18. století. Studia Comeniana et historica 19/VIII, 1978, s. 155—213/ též, O interpretaci kultury barokowej w Czechach i na Morawach, Kwartalnik historyczny 90/4, 1983, s. 825—837, zvl. s. 834.

^{23/} I. Čornejová, Pražské univerzitní slavnosti v 17. století, Documenta Pragensia (v tisku), referát přednesený na konferenci Pražské festivity, konané ve dnech 3.—4. října 1989.

^{24/} A. Richterová, Soupis autografů Bohuslava Balbína z fondů Státní knihovny ČR, Praha 1988, 222 s.

^{25/} Richterová, s. 64—65.

^{26/} Odkazuji zde na sborník, který připravuje Památník národního písemnictví.

ních poutních kostelů a akcentoval citlivé zasazení architektury do reliéfů krajiny. *I. Kořán* nalézal paralely mezi středověkou a barokní úctou k mariánským obrazům. *J. Hejnic* hledal motivické Balbínovy zdroje v dílech Justa Lipsia a Erasma Rotterdamského, zatímco filozofové *J. Polívka* a *S. Sousedík* se soustředili na učení A. Arriagy a J. Hirnheima.

Nechci a ani nemohu pro tento časopis předložit vyčerpávající přehled o této ob-
jevné konferenci^{27/}. Chci ještě vyzdvihnout přínosy diskuse. Ano — i v doslova nabitém
programu se našlo místo pro plodnou a zasvěcenou diskusi! Hovořilo se o tom, že je
nezbytné, aby byl odstraněn tradiční schematismus v hodnocení barokního období, že
není třeba mluvit o „temnu“, že je nutné rozšířit okruh zpracovávaných témat atp.
Bylo by jistě velmi vítané, kdyby si závažnost podobných soudů uvědomili plně i např.
tvůrci školních učebnic a popularizátoři vědy, aby se nové poznatky dostaly i do his-
torického vědomí (či povědomí?) národa.

Epilogem za Balbínovým výročím byla krásná *expozice* uspořádaná v Zrcadlové kapli
pražského Klementina Státní knihovnou ČSR ve dnech 15. 3. — 17. 4. 1989. Epilog to
byl nadmíru důstojný. Autorům — J. Vítovi a výtvarníkovi Z. Weinfurterovi — se po-
vedlo na malém prostoru prezentovat v téměř ideální symbióze doklady o životě a díle
B. Balbína i duchovním ovzduší jeho doby. Zastoupeny byly originály Balbínových pra-
cí, ilustrativní fotokopie, originály i fotografie výtvarných děl korespondujících s da-
nou tematikou. Lituji jen, že ze mně blíže nepochopitelných příčin nebyl vystaven
i originál Obrany — Rozpravy, jenž je v majetku Státní knihovny (od r. 1990 přejme-
nované na Národní knihovnu).

Místo katalogu byla vydána sličná publikace, jejíž autor je shodný s libretistou ex-
pozice^{28/}. *J. Vít* v tomto pěkně vypraveném sešitku seznamuje se záměry a obsahem
výstavy, shrnuje přínosy jiných pracovišť k Balbínovu výročí a pak vypráví o Balbí-
novi a jeho spisování. Autorovi se tu na několika málo stránkách podařilo oživit čes-
kou historickou esej, žánr, jenž v posledních letech upadl téměř do naprostého za-
pomenutí.

Jak už jsem naznačila, bylo v r. 1988 výročí úmrtí pátera Bohuslava Balbína zpří-
tomněno až v nezvykle velkém a širokém záběru. Odborná veřejnost byla obohacena
podnětnými poznatky, populární periodika věnovala jezuitovi poměrně hojně prostoru
v četných, vesměs solidně koncipovaných článcích. Je proto třeba skutečně jen dou-
fat, že v budoucnu už to nebude jen Balbín, jediná „bílá vrána“ temného období, je-
diný „učený a vlastenecký“ jezuita, kdo bude obecněji znám z pobělohorského období,
že nebude nutné pronášet apologie na obranu nepominutelné skutečnosti, že je pří-
nosné studovat a kriticky zpracovávat i české dějiny 17. a 18. století.

Ivana Čornejová

I. Hlaváček (ed.), Josef Emler (1836—1899). Příspěvky k jeho učitelské,
vědecké a organizátorské činnosti, Univerzita Karlova, Praha 1989, 300 s.

Sborník příspěvků, shromážděných u příležitosti 150. výročí narození J. Em-
lera, prvního ordináře pomocných věd historických na české filozofické fakultě a v jis-
tém smyslu zakladatelské osobnosti oboru u nás, přináší šest statí. V návaznosti na

^{27/} Podrobný referát o konferenci jsem napsala pro časopis Česká literatura (v tisku).

^{28/} Bohuslav Balbín, významná osobnost Klementina. Výstava březen — duben 1989,
autor výstavy a katalogu J. Vít, výtvarné zprac. plakátu, katalogu, pozvánky a výstavy
Z. Weinfurter, Praha 1989.

Památník Josefa Emlera z r. 1936 usilovali autoři ukázat Emlera nejen jako izolova-
nou vědeckou osobnost, nýbrž jako člověka stojícího v centru vědeckého, kulturního
a do značné míry i společenského dění své doby.

Usilování o komplexní pojetí Emlerovy osobnosti je vlastní zejména rozsáhlé úvodní
studii *I. Hlaváčka*, Josef Emler a jeho postavení v české historické vědě 2. pol. 19. stol.
Autor tu podal přehled pramenů k Emlerovu životu a dílu, nastínil jeho života běh
a popsal ohromnou šíři pedagogických, vědeckých, organizátorských i správních akti-
vit, které naplnily Emlerův život. Hlaváček ho sleduje od studií na vídeňské univer-
zitě a právě založeném IÖG přes dělnou epizodu v Zemském archivu až do pražského
městského archivu, který se stal Emlerovou základnou pro celý zbytek života. Praco-
vitý a skromný vědec se „záhy uplatnil vlastně ve všech jen trochu významnějších
kulturních institucích českých“, a to vždy jako síla výkonná.

Jeho pedagogická činnost začala na pražské filozofické fakultě r. 1871, kdy Emler
využil práva členů KČSN přednášet, r. 1879 se stal mř. profesorem a r. 1887 ordinářem.
Hlaváček tu připomíná, že se zdánlivě apolitický Emler od r. 1872 činně zapojil do
boje za českou univerzitu. Po tři a půl desetiletí vedl pak výuku PVH a středověkých
dějin. Hlaváček, opíraje se o písemnosti Emlerovy pozůstalosti, přibližuje jednotlivé
obory, které přednášel. Zdůrazňuje, že byl vždy především praktik s „nechutí k teore-
tizování a vůbec formulování vlastních soustavných názorů“, který kladl důraz na cvi-
čení s prameny. Při výkladech vycházel z rámcového pojetí přednášek na IÖG, vždy
nahlížel prameny z celorakouského a nikoliv jen úzce českého zřetele. Důsledkem by-
lo však jistě opomíjení českého domácího vývoje — k jehož soustavnému zvládnutí
ovšem většinou chyběly přípravné studie. Je pozoruhodné, že přes soustavnou učitel-
skou i neformálně poradcovskou aktivitu se Emlerova osobnost minimálně uplatnila při
zadávání témat disertací. Hlaváček soudí, že tato skutečnost souvisela s vývojem oboru
i s Emlerovými pochybami o možnosti aplikace moderních diplomatických metod na
český materiál.

Od činnosti pedagogické přechází výklad k monumentální Emlerově aktivitě editor-
ské — opřené ovšem většinou o dobře vybudovanou síť kvalitních kopistů. Teprve na
pozadí chabé výkonnosti týmové práce dnešních ústavů vyvstává plně závažnost Emle-
rova editorského výkonu. Dobré realizační a publikační podmínky, které měl v důsled-
ku svého klíčového postavení v řadě institucí, se tu šťastně setkávaly s jeho organi-
začním umem a olbřímí výkonností. Emler byl ovšem po léta též redaktorem PA a ze-
jména ČČM, kde se zasloužil o bohaté rozšíření a zkvalitnění recenzní rubriky, do níž
sám napsal desítky recenzí. Muzejník zároveň otevíral jako kritickou tribunu též ba-
datelům mladší generace (Goll). Psal ovšem i do denního tisku a do encyklopedických
slovníků RSN a OSN.

Hlaváček zdůrazňuje význam Emlerových odborných i společenských styků. Byl me-
zinárodně uznávaným odborníkem s trvale dobrým vztahem k představitelům IÖG (Sic-
kel, Mühlbacher), ale i k celé plejádě historiků dalších zemí, závažné byly i jeho
dobré vztahy s českými Němci. Svých konexí dovedl Emler využívat ve prospěch čes-
kého vědeckého a kulturního života. Patřil ke staročeské skupině okolo Palackého,
rozuměl si však i s mladší společností přátel A. Rezka.

Přílohu Hlaváčkovy studie tvoří revidovaná Emlerova bibliografie o 494 položkách.

Mnohomluvná studie A. Šlechtové, Mládí a studia Josefa Emlera, je cenná zvláště
podrobným vyličením Emlerových let na IÖG a hledání definitivního místa na počát-
ku 60. let. Zajímavé je líčení způsobů, jak P. Chlumecký prosazoval V. Brandla na
místo moravského zemského archiváře a likvidoval šance jeho konkurentů — včetně
Emlera. Šlechtová též popisuje výzkumné cesty po českých archivech, které Emler
konal v letech 1863-64 jako Gindelyho pomocník. Stručný příspěvek F. Holce, Josef
Emler — archivář královského hlavního města Prahy, si všímá rozsahu archivářových

povinností a sleduje dělbu práce mezi K. J. Erbenem, později J. Čelakovským a Emle-rem. Příloha Holcova článku obsahuje Emle-rovu zprávu o činnosti městského archivu z r. 1880 a zprávu o rozdělení prací mezi archiváře a adjunkta z téhož roku.

Závažný a zajímavý je příspěvek M. Běličové, Josef Emler a Národní muzeum v Pra-ze. Emler byl v aktivním kontaktu s Muzeem od r. 1862, kdy se, krátce po příchodu do Prahy, stal jednatelem Archeologického sboru. Od r. 1874 byl jeho předsedou. Klí-čovou osobností celého Muzea se Emler stal r. 1877, kdy byl po Tomkově zvolen jed-natel muzejní Společnosti. V této funkci Emler Muzeum po dvě desetiletí fakticky řídil ve výkonném slova smyslu. Staral se o muzejní knihovnu, pečoval o sbírky, archiv a diplomatář, stal se jednatelem výboru pro stavbu nové budovy Muzea, řídil přesuny a ukládání sbírek. Emler vedl od poloviny 70. let celou písemnou agendu Matice české a jako člen muzejní rozpočtové komise po léta bojoval se zoufalou finanční situací. Jak výše připomenul již Hlaváček, byl Emler v letech 1870-90 také výkonným — v pl-ném rozsahu slova — redaktorem ČČM. Na základě písemností Archivu NM dokládá Běličová, že všechny přijaté funkce naplňoval Emler intenzivní a zodpovědnou prací v takovém rozsahu, který by sloužil ke cti celému družstvu činovníků. Emle-rov přis- tup k muzejní práci i jeho problémy dokládá autorka v příloze článku třemi dopisy A. Rybičkově.

J. Beran sledoval členství a působení Josefa Emle- ra v Královské české společnosti nauk a v České akademii věd a umění. Za mimořádného člena KČSN byl Emler zvol- en v 35 letech, tj. 1867. Beran podrobně ukazuje, jak probíhaly licitace o nové členy společnosti mezi německou a českou frakcí a zároveň mezi přírodovědci a humanitní- mi odborníky. Jako vše, chápal Emler i své členství v KČSN neformálně, účastnil se pracovních schůzí, jako řádný člen (od r. 1871) připravil na 60 návrhů na volbu no- vých členů společnosti a usiloval formou udílení přespolního členství KČSN udržovat styky české a světové historické vědy. Jestliže všechny ostatní příspěvky sborníku jsou nesené tónem uznání, ne-li obdivu k výkonům vzpomínaného vědce, Beranův článek se vyznačuje podivuhodnou rozpolceností názoru. Všeobecné velebení Emle- ra je tu — zejména v souvislosti s rukopisným bojem — proloženo superkritickými výpady. Beran soudí, že Emler byl zatížen konzervativní nacionální ideologií, bál se, že roztržka se zastánci Rukopisů „by byla způsobila jeho ústup ze slávy“, táhl za jeden provaz s ma- joritou členstva KČSN v tažení proti Gebauerovi, lpěl na idejích, odrážejících společen- skou skutečnost v její ustrnuté, konzervativní podobě atd. Autor ovšem neuvádí, že Emler žádal o zřízení komise pro paleografické posouzení Rukopisů a že poskytl J. Gol- lovi na stránkách ČČM prostor pro otištění jeho názorů (srovnej příspěvky Hlaváčkův a Běličové). Obdobně — bez podstatné argumentace — kritizuje Beran bezmála šede- sátiletého Emle- ra za oportunismus a neschopnost k novátorským podnětům v době, kdy v letech 1890-96 působil jako hlavní tajemník KČSN. Stejně charakterizuje i Emle- rovo členství v ČAVU. Závěr Beranových odsudků je formulován pregnančně: „velké tříštění sil, způsobované zejména přílišnou kumulací náročných funkcí, stále více zvý- razňovalo nedostatečnou tvořivost Emle- rovy vědy“ („... tvořivost ve vědě [zahrnující jak imaginativní, tak kritickou a technickou fázi] vede zhrsta jen k otevření problé- mového prostoru, který je pak nutno zaplňovat léty rutinního, kolektivního a nepříliš názorného úsilí“ podotýká k této problematice M. Holub in: Maxwellův démon čili o tvořivosti, Praha 1988, s. 14).

V příspěvku Emle- rova Rukověť chronologie v kontextu své doby ukázala M. Bláhová, že s chronologií se Emler důkladně seznámil již na IÖG, znal rozsáhlou světovou li- teraturu a předmět přednášel na fakultě. Východiskem pro práci, k níž byl podněcen Palackým, se mu stal Grotefendův Handbuch der historischen Chronologie z r. 1872, ve své době nejlepší systematická příručka. Emle- rov přínos spočívá v začlenění bo- hemikálních datovacích zvyklostí do obecného výkladu, dále v adaptaci tabulek pro

české poměry a v připojení soupisů českých hodnostíářů. Praxi vhodně přizpůsobená pomůcka z r. 1876 slouží dodnes.

Cenný sborník studií o muži, který se ve službách české vědě doslova upracoval k smrti, o člověku účinně laskavém a až příliš nezištně výkonném, připomněl jednu ze skvělých osobností naší historiografie a aktualizoval nutnost zkoumání organizace dějepisné práce, jejího finančního, materiálního i personálního zajištění, produktivity a mezinárodních souvislostí. Bude nutno objasnit též skutečnost, do jaké míry bylo české dějepisectví snad až hluboko do 20. stol. opřeno spíše o vynikající a odolné osobnosti než o bezpečné institucionální zázemí a jaké klady a záporů z toho pro vědu plynuly. Recenzovaný sborník bude v tomto bádání významnou oporou.

Jiří Pešek

Práce z dějin slavistiky

Sv. 5. Pořadatel svazku Luboš Řeháček. Praha 1988, 153 str. Sv. 11. Slavis- tický odkaz F. L. Čelakovského. Vědečtí redaktori Jan Petr a Zdeněk Urban. Praha 1988, 263 str. Sv. 12. 40 let vědecké a kulturní spolupráce ČSSR a BLR. Vědečtí redaktori Jan Petr a Ivan Popjordanov. Praha 1988, 133 str. Sv. 13. K 100. založení Sofijské univerzity. Vědečtí redaktori Jan Petr a Zde- něk Urban. Praha 1989, 255 str.

Katedra slavistiky filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze vydala v mimořádně krátkém čase čtyři svazky série sborníku, který začal vycházet v r. 1970 a představuje v Československu publikační orgán, který je programově otevřen studiím z dějin slavistiky. Se značným zpožděním vydaný 5. svazek, v němž jsou otištěny pří- spěvky ze 3. symposia o dějinách slavistiky, které se konalo v Praze v r. 1975 (nikoli v r. 1976, jak je uvedeno v úvodní poznámce), dokládá úzké sepětí s činností Meziná- rodní komise pro dějiny slavistiky. Navazuje na 1. a 2. sympozium o dějinách slo- vanské filologie, z nichž byly vydány první dva svazky Prací z dějin slavistiky; část příspěvků z 3. symposia byla otištěna již v r. 1982 v 6. svazku sborníku. Tradice me- zinárodních sympozií se ve sborníku projevuje příspěvky programovými a metodolo- gickými. Taková témata volili sovětští účastníci. D. F. Markov formuloval úkoly Mezi- národní komise o dějinách slavistiky; lze konstatovat, že tato komise pod Markovovým vedením se cílevědomě orientovala na úkoly, které tu byly vytyčeny a úspěšně je plní vydáváním sborníků k dějinám světové slavistiky. Z podnětu J. Hamma byl úkol roz- šířen za hranice slovanského světa. Nad problémy periodizace dějin světové slavistiky se zamýšlí v referátě A. S. Mylnikov. V. A. Djakov hovořil o interpretaci idejí slovan- ské vzájemnosti v oblasti politické a o jejím vlivu na další rozvoj slavistiky. K tomuto okruhu otázek se vyjádřil rovněž J. Hamm v referátě o slavistice v neslovanských ze- mích a jejím významu pro dějiny světové slavistiky. Na některé metodologické otázky kritického vydání děl J. Dobrovského soustředil pozornost M. Krbec. J. Strnadel struč- ně upozornil na místo, které náleží v dějinách slavistiky snahám o zřizování fondů slovanských literatur v knihovnách v 2. polovině 19. stol. Jednotliví autoři se k tema- tice vrátili, rozšířili ji nebo prohloubili a předložili ji veřejnosti při jiné příležitosti. Nepřímou tím prokázali podnětnost pražského jednání Mezinárodní komise pro dějiny slavistiky. Svědčí o tom ostatně i skutečnost, že výsledky práce po deseti letech re- kapitulovalo a úkoly aktualizovalo sympozium ve Smolenicích v r. 1985. Z jednání sympozia byl vydán péčí Ústavu historických věd SAV sborník Aktuálne problémy dějin slavistiky (Bratislava 1986); také tato konference souvisela se zasedáním Mezi-

národní komise pro dějiny slavistiky. Druhý okruh referátů přednesených na 3. sympoziu byl soustředěn na otázky vývoje slavistiky v období pozitivismu. O společenských předpokladech rozvoje české slavistiky na sklonku 19. stol. a počátkem 20. stol. uvažovali v kolektivním referátu M. Kudělka, Z. Šimeček a Vl. Šťastný. Nástin slavistických studií v Německu na konci 19. stol. podal H. Pohrt. Dílu českého sorabisty, bulharisty a významného organizátora a popularizátora slavistiky Josefa Páty, profesora Karlovy univerzity, věnoval pozornost J. Petr. V. Kiparskij seznámil přítomné se základními údaji o životě a díle finského slavisty I. I. Mikkoly. B. Belák v příspěvku sledoval ohlas díla Josefa Zubatého v slovenské jazykovědě; autor objektivně referoval o podílu Zubatého na činnosti Místního odboru Matice slovenské v Praze.

Zvyšující se podíl spolupracovníků katedry slavistiky na obsahu Prací z dějin slavistiky dokumentují ostatní citované svazky sborníku. Pořadatel sborníku Jan Petr se rozhodl poté, co odezněla přímá spolupráce s Mezinárodní komisí pro dějiny slavistiky, spojit sborník bezprostředně s činností katedry a opřít ji alespoň zčásti o vědeckovýzkumnou činnost členů katedry. Do popředí se tím dostalo studium slavistických oborů na filozofické fakultě Karlovy univerzity a jejich úloha v rozvoji národní vědy; stranou nezůstala také mezinárodní spolupráce učitelů pražské univerzity a přitažlivosti učení ve světě, zejména slovanském.

Námětem 11. svazku sborníku je slavistický odkaz profesora slovanské filologie ve Vratislavi a později v Praze F. L. Čelakovského. V příspěvcích je podáno komplexní hodnocení slavistického působení Čelakovského, jež zcela postrádáme v nedávno vydané monografii A. Závodského. Zdůrazněn je význam Čelakovského pro poznání folklóru slovanských národů. Sběratelskou a překladatelskou činnost opíral o dobrou znalost slovanských jazyků a národních literatur. Sborník uvádí stať J. Petra, který zkoumá vztah Čelakovského k slovanské jazykovědě. Autor využil rukopisnou pozůstalost a dospěl k názoru, že Čelakovský rozvinul značnou shromažďovací činnost a uplatnil jazykovědné poznatky, avšak zůstal vzdálen soudobé indoevropské lingvistiky. O vztahu Čelakovského k východním Slovanům pojednal Z. Urban. Analyzoval Čelakovského rusofilství i jeho postoje k carismu. Především však rozbořem ruského písňového folklóru a příslušnictví rehabilitoval Čelakovského Vseslovanské počáteční člení. Obdobně vymezená témata Z. Urban připravil rovněž o vztahu Čelakovského k lidové slovesnosti ukrajinské a bulharské. Látky jihoslovanské sleduje M. Kvapil, zatímco J. Vitoň se soustředil na prostředí polské, a tu zejména na působení ve Vratislavi. Sorabistika a vztahy k Lužickým Srbům byly předmětem statí J. Petra. Závěrečná studie L. Řeháčka rozebírá Čelakovského poznatky o folklóru, jazyce a literatuře baltských národů. Badatelský přínos příspěvků dokumentují odkazy na Čelakovského pozůstalost. Nadále dluhují historikové slavistiky celkovou analýzu působení Čelakovského na pražské univerzitě a také jeho účast na práci v Král. české společnosti nauk a v Muzeu.

Ve svém 12. svazku obsahují Práce z dějin slavistiky referáty přednesené na pražském sympoziu, jež bylo uspořádáno u příležitosti 40. výročí podepsání kulturní dohody československo-bulharské. Předmětem zájmu byly otázky česko-bulharské spolupráce na úseku vědy a kultury. Obdobná tematika byla na programu konference, která se k téže příležitosti konala na sofijské univerzitě. Úvodní stať Č. Amorta charakterizuje obsah dohody a upozorňuje na okolnosti, za nichž byla uzavřena. Autoři odborných referátů podali přehled české bulharistiky jazykovědné (J. Petr), literárněvědné a folkloristické (Z. Urban) a českého historického bádání o bulharských dějinách (J. Haubelt). Statí, která informuje o stycích mezi institucemi a jednotlivci v oblasti etnografie a folkloristiky, doplnil údaje o česko-bulharské vědecké a kulturní spolupráci po r. 1945 A. Robek. Informativní ráz mají rovněž příspěvky o překladech z bulharštiny do češtiny (Z. Kufnerová), o jazykovědné tematice v kulturním časopise bulharského velvyslanectví v Praze od r. 1952 (K. Vačkovcová a H. Gulová), o vydaných

antologiích české a slovenské literatury v Bulharsku (Ch. Balabanovová), o bohemistických přednáškách na univerzitě v Sofii (M. Mladenovová a T. Igazovová), o zájmu bulharských nebohémistů o českou literární vědu (V. Todorov) a o česko-bulharských stycích ve scénografii (V. Dinovová-Rusevová). Přednesené referáty vyjadřují požadavky současnosti, rekapitulují styky v oblasti vědecké a kulturní a představují je veřejnosti jako projev mnohostranného zájmu. Postrádáme zařazení této spolupráce do obrazu rozvoje české kultury a kontaktů, které si v období po r. 1945 vytvořila. S tím souvisí, že se dovíme velice málo o recepci a jejích problémech a vůbec se nezjišťují odlišnosti českého a bulharského prostředí v této oblasti. Sborník také nevypovídá o otevřených otázkách a problémech spolupráce, jak se jeví historikovi. Není naznačena kontinuita vědeckých a kulturních vztahů s obdobím předchozím, zejména s koncem 30. let.

Snahu po komplexním pohledu na vybranou tematiku lze zjistit také ve 13. svazku Prací z dějin slavistiky. V první části obsahuje referáty českých a bulharských badatelů na pražské konferenci k 100. výročí založení Univerzity Klimenta Ochridského v Sofii. Činnost a dílo bulharských jazykovědců, kteří studovali v Praze, zhodnotil J. Petr. V obdobném vymezení sledoval problematiku u literárních vědců a folkloristů Z. Urban. K badatelským výsledkům bulharské etnografie se soustředil A. Robek; spolupráce českých etnografů se sofijskou univerzitou je zmíněna stručně. Rozvojem bohemistiky na Sofijské univerzitě se zabýval J. Báčvarov a I. Pavlov přinesl zajímavé a v literatuře často nepřesně tradované údaje o českých učitelích sofijské univerzity. V druhé části sborníku jsou otištěny dílčí badatelské příspěvky s tematikou česko-bulharskou i jiné slavistické příspěvky. O jazykovědné terminologii A. Teodorova-Balana pojednaly H. Gulová a K. Vačkovcová, zvýšený zájem o bulharský jazyk v českých zemích po osvobození Bulharů sledoval J. Petr. K Vrazově charakteristice nové bulharštiny z r. 1847 zaujala stanovisko K. Vačkovcová. Do oblasti sorabistiky náleží většinou obsahu stať o korespondenci L. Kuby s J. Z. Raušarem, o níž píše Z. Urban. Cennými příspěvky k hodnocení slavistického díla F. L. Čelakovského jsou dva příspěvky P. Kuchynky; první je věnován literárněvědné bohemistice v Čelakovského práci a druhý sleduje místo, které náleží jeho názorům na slovenský jazyk a literaturu. Sborník uzavírá článek V. Petráčekové, který naznačuje význam českého předobrozenského mluvnictví a slovníkárství.

Recenzované svazky Prací z dějin slavistiky obsahují různorodé příspěvky a také prezentace je rozdílná. Převažuje-li tematicky zájem o dějiny česko-bulharských vztahů v oblasti slavistiky, jde zajisté spíše o projev aktivity představitelů české bulharistiky a o výsledky úspěšné spolupráce s bulharskými partnery, než o to, prokazovat, že bulharistika zaujímá v české slavistice první místo. Literární produkce na téma česko-bulharské vědecké a kulturní spolupráce je vskutku mimořádně bohatá. Kromě Prací z dějin slavistiky (sv. 8, 9, 12, 13) náleží jmenovat sborník ze sympozia Průkopníci novodobé české bulharistiky na přelomu 19. a 20. století (AUC — Slavica Pragensia, sv. 28, Praha 1988, k vydání jsou připraveny referáty etnografické) a sborník z konference, kterou uspořádal v r. 1989 v Brně Ústav slavistiky ČSAV (v tisku). Na nové poznatky o svém rozvoji čekají však i jiné slavistické specializace. Lze vyslovit přání, aby i jim byla v sérii Práce z dějin slavistiky věnována náležitá pozornost.

Zdeněk Šimeček

REFERÁTY A ZPRÁVY

Karel Pletzer, Knihovna M. Havla Gelasta Vodňanského, Městské muzeum a galerie ve Vodňanech, Vodňany 1987, 77 s. + 8 obr.

Výzkum soukromých knihoven našich renesančních intelektuálů, najmě pak univerzitních profesorů předběláohorského období, nepatří zatím mezi nejpokročilejší proudy bádání na poli kulturních dějin. Spolehlivé zpřístupnění librářů a jejich rozbor je přitom vynikající cestou k poznání zájmů, rozhledu a snad i duševního světa zkoumaných osobností. O to více si musíme cenit drobné knížky K. Pletzera. Po úvodu, který shrnuje základní známá fakta o profesoru pražské univerzity Havlu Gelastovi, svárlivém kolegiátovi a bouřlivě protireformačním hodnostáři utrakvistické konsistoře, je v knize otištěn katalog 13 rukopisů, 42 prvotisků a 43 tisků 16. stol. (na s. 24 tvrdí autor, že knihovna obsahuje 13 rkp., 35 svazků prvotisků s 10 přínavky a 35 tisků se 12 přínavky). Následuje koncordance signatur a fotografické přílohy.

Pletzerův zájem se zaměřil především na osobu tvůrce knihovny, ambiciózního exponenta protireformace mezi profesory a utrakvistickým klérem. V návaznosti na starší literaturu líčí autor Gelastův život a nábožensko-politické zápas, jeho vztah k rodnému městu i vzácný odkaz bohaté knihovny, který

Gelastus učinil r. 1556 ve prospěch vodňanské školy (Gelastovu závěť z r. 1556 otiskl Mostecký r. 1946 a druhou závěť z r. 1577, stvrzující starší donaci, publikoval Chaloupecký r. 1925). Havel Gelastus tehdy odkázal škole, na níž začal svoji studijní dráhu, přes sto svazků knih, z nichž se dnes zachovalo celkem 83 jednotek, tj. asi dvě třetiny. Pletzer se podrobně zabývá osudy Gelastovy knihovny až do dneška a popisuje dosavadní pokusy o její katalogizaci. Konstatuje, že jen u části svazků je vlastnickou poznámkou bezpečně prokázáno, že byly součástí Gelastova libráře. U některých knih Pletzer dokonce přímo upozorňuje, že pravděpodobně nesouvisely s tímto celkem — své pochyby však blíže nezduvodňuje. I přes naznačené výhrady skýtá katalog skvělou možnost seznámit se s Gelastovými zájmy. Pletzer to, bohužel, neučinil a spokojil se s obecným konstatováním, že Gelastus měl „zájem o knihy nejen náboženské, ale i z oboru lékařství, astronomie, matematiky, antické historie a práva.“

V anotaci není na důkladný obsahový rozbor knihovny místo, podotkneme pouze, že kvality Gelastova souboru byly nesporně mimořádné. Výše zmiňované obory, k nimž patří doplnit ještě filozofii, nebyly zastoupeny pouhými jednotlivinami, nýbrž většími knižními celky. Pěkná je zejména kolekce lékařské literatury,

z děl astronomických zmiňme alespoň Koperníkův spis *De lateribus et angulis triangulorum*. Gelastův zájem o přírodní vědy byl intenzivní a trvalý. Dalo by se dokonce říci, že časem sílil. Gelastova knihovna obsahuje 85 tisků, vydaných v letech 1471–1562. Připomeňme, že z 12 titulů, vydaných v období 1551–1562 byla polovina prací lékařských, dále jedna Eukleidova geometrie, Vitelliův spis o optice a Firmicových Sedm knih o astronomii.

Nejstarší tisk Gelastovy sbírky bylo štrasburské vydání Plútarchových Životů z r. 1471. Ze 70. let pochází celkem 7 tisků, z následujícího desetiletí 14 exemplářů a vrcholem je poslední dekáda 15. stol. s 20 tisky. Po začátku 16. stol. počty titulů klesají: na 11 v první dekádě, 6 v druhé, poté 5, 4, 5 a až v 50. letech bylo vytištěno 10 Gelastových knih a dvě na počátku let šedesátých. Nejvíce prvotisků pocházelo z Benátek (14), na dalším místě byly kusy kolínského a basilejského (po 7), norimberského a štrasburského (po 4). V 16. stol. se původ Gelastových knih koncentruje do Basileje a Norimberka (po 14), další pozici obsadily Benátky se 6 exempláři. Vedle středoevropských tisků objevily se v librării i dva pařížské. Zatímco Gelastova sbírka rukopisů obsahovala produkty českého prostředí 14. a 15. stol., mezi jeho tisky nalezneme bohemikum ani jedno — obsahem ani původem. Produkce místních oficií patrně nesouzněla s jeho zájmy. Zřejmě však bylo v Praze, nejvýše při letmých výjezdech do nejbližší ciziny, možno již od 40. let zakoupit či objednat bohatý sortiment evropské literární i odborné produkce. Víme totiž o jediné Gelastově velké cestě — mladý mistr se v polovině 40. let vydal pro svěcení do Benátek.

Plutzerův katalog znamená význačný přínos pro poznání intelektuální úrovně pražské univerzity v polovině 16. stol., bez ceny není ani obohacení intelektuálního portrétu jednoho z čelných exponentů katolizující protiluteránské opozice v utrakvistické konzistoři. Kéž by se

tato knížka stala impulsem k obdobným výzkumům — za pokus by stálo např. nově rekonstruovat alespoň torzo knihovny Karlovy koleje, roztroušené dnes mezi starými klementinskými tisky.

Jiří Pešek

Jaroslav Pánek, Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551–1552. Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV 1987 [Monographia historica bohemia 2], 304 s.

Dnes již v zahraničí značně propracovaná tematika cestování a cestovatelské literatury našla i v naší odborné produkci své místo. Nejnovější práce J. Pánka ji přivádí na zcela nový, vyšší stupeň bádání, protože se místo obvyklých edicí cestopisů, komentovaných úryvků o cestování nebo soupisů zpráv o zahraničních cestách vydala daleko těžší cestou. Autor zvolil jednu jedinou výpravu české šlechty, jedoucí vstříc českému králi Maxmiliánovi II. do severní Itálie, aby na ní ukázal, co informaci lze získat z různých typů pramenů o jejich účastnících, poslání a v neposlední řadě o politických, ekonomických a kulturních důsledcích několikaměsíčního putování jedné z nejpočetnějších výprav české aristokracie do vzdálených zemí.

Výprava, která postupně prošla Tridentem, Benátskem, Mantovou, Cremonou přes Milán a Pavii do Janova, kde slavnostně uvítala panovnický pár, poznala snad nejvyspělejší kulturní prostředí tehdejší Evropy. Protože o cestě nebyla pořízena žádná bezprostřední zpráva, musel Pánek sáhnout k doposud prakticky nevytěženým pramenům rodinných šlechtických archivů (zvl. Rožmberků), z nichž mohl rekonstruovat nejen postup cesty, kontakty v zahraničí, ale také společenskou a finanční stránku celého podniku. Z účtů rožmberského pána V. Kernicha a korespondence českokrumlovské vladařky Anny Rožmberské se synem Vilémem a hofmistrem M. Stolinským z Kopist sestavil plastický

obraz o největší části českého poselstva (rožmberskou účast odhadl asi na 20 osob, celkově se výpravy zúčastnilo 53 českých pánů a rytířů s doprovodem). I když Kenrichovy účty nekryjí celé osmiměsíční putování a nezachycují zjevně celkové finanční náklady, přeci jen dostačují k tomu, abychom získali představu o tom, že nejpodstatnější položkou byly výdaje na stravu, ubytování, ošacení a obecně na reprezentaci. Jen zanedbatelnou částku vydával rožmberský vladař na zábavu a kulturu, především za hudebníky (za zmínku stojí, že ani jednou není uveden např. nákup knih!).

Pánek se rovněž věnoval sociální, politické a konfesionální skladbě české šlechtické reprezentace v Itálii (výsledky shrnul do samostatné přílohy), aby konstatoval, že převážnou většinu výpravy tvořili mladí šlechtici, odcházející zjevně na jednu z prvních velkých zahraničněpolitických cest, při níž měli získat zkušenosti pro budoucí kariéru. Rozhodně není náhodným jevem, že příslušníci šlechtických rodů, kteří se zúčastnili italského putování, se v pozdějších letech stali významnými zemskými a dvorskými úředníky.

Šlechtický ráz jízdy byl dán jejím účelem, jímž byl slavnostní doprovod českého krále, do něhož obě strany šlechtické obce vkládaly své politické naděje. Přesto je překvapující, že se k výpravě nepřipojil, pokud je známo, žádný ze studentů italských univerzit. V samotné výpravě nebyla intelligence téměř zastoupena. Víme pouze o rožmberském „cestovním“ písaři Kernichovi a šlechticích Š. Leskovcovi a J. Kurcpachovi, kteří byli asi vybráni pro znalost jazyků a italského prostředí, a o synu známého právníka Rendla z Oušavy. Kontakty s italským vzdělaneckým světem, k nimž bylo za cesty severní Itálií nespočet příležitostí, jsou zachyceny pouze za pavilského pobytu zmínkou o setkání a daru pro tamnější studenty. Něco jiného ovšem zjistíme, podíváme-li se na složení výpravy ze zorného úhlu účasti jed-

notlivých rodů na univerzitním studiu v Itálii. Jen v několika málo případech navštívili čeští šlechtici italské vysoké školy ještě před polovinou 16. století (např. Pernštejnové, Plavenští). Po tomto datu se ale návštěva zahraničních univerzit stala obvyklou nejen pro vyšší nobilitu (Lobkovicové, Trčkové, Žerotínové ad.), ale i pro rytířstvo a čerstvě nobilitované měšťany. Výprava tak byla důležitá nejen pro politické a osobní styky, pro kulturní mecenát a užší sepětí české šlechtické obce, jak zdůrazňuje Pánek, ale rovněž pro cesty domácí šlechty za vzděláním. O charakteru takového zahraničního „studia“ však nemůže být pochyb. Jednalo se o nový způsob poznávání, o cestu na zkušenou „za všestranným vzděláním“, při níž univerzitní imatrikulace, zaručující právní ochranu ve městě, byla jen prostředkem ke společenským a politickým kontaktům v zicích zemích, které nezadatelně patřily k obrazu šlechtice druhé poloviny 16. století.

Michal Svatoš

Česká touha cestovatelská

Komerčně vhodně zvolený název publikace nakladatelství Odeon uvádí čtenáře mezi muže, kteří se v 17. století vydávali z nejrůznějších důvodů za hranice Českého království a o svém putování zanechali zajímavá písemná svědectví.^{1/} Výbor z cestovatelských zápisků nás zve do tehdejší Evropy, ale i vzdálených končin Asie, Ameriky či Oceánie. Zastoupení jsou poutníci katolického i nekatolického vyznání, synové z předních šlechtických rodů, kteří měli na kavalírských cestách získat zkušenosti pro pozdější politickou a vojenskou službu, poznání dychtiví studenti, řemeslní-

^{1/} Česká touha cestovatelská. Cestopisy, demýky a listy ze 17. století. Výběr S. Binková a J. Polišenský, úvod J. Polišenský, přel. J. Bohník, S. Binková, V. Matějček, J. Polišenský, L. Urbánková, Praha 1989, 493 s.

ci a kupci, kněží... Je záslužné, že editoři nespolehali jen na starší vydání, jichž ostatně pro 17. století není mnoho, ale obrátili se k rukopisných fondům archivů a knihoven, a tak i širokou čtenářskou veřejnost seznámili s posud neznámými prameny. Za velký přínos knihy pokládám i skutečnost, že chronologicky řazené ukázky, dávají možnost sledovat proměny mentality a rozdílnost motivace jedinců, podnikajících mnohdy i značně dobrodružné výpravy.

Ze zasvěcené předmluvy J. Polišenské-*ho* je patrné, že autor sám strávil více cestovatelům z řad staré české šlechty, že jsou mu bližší cestovatelé víry evangelické, z nichž mnozí se po Bílé hoře stali poutníky nedobrovolnými. V zájmu historické objektivy je náležitá pozornost věnována i zprávám jezuitských misionářů. Vždyť to byli právě oni, kdo pronikli do nejdleňších končin světa. Své výhrady ke katolickému pojetí cestovatelských přínosů římské církve Polišenský vyjádřil v polemice se Z. Kalistou.^{2/}

Nahlédneme nyní do jednotlivých cestopisů: se Z. Brtnickým z Valdštejna zavítáme do Anglie, s B. z. Donína do Itálie, D. Vettera vedly cesty k Islandu, Lva V. z Kounic do Itálie a Španělska, J. F. Körning dospěl do severského Laponska, bratři ze Sternberka byli v Nizozemí a Anglii, H. Černín z Chudenic putoval s poselstvem za tureckým sultánem, J. K. Kreybich obchodoval se sklem v Rusku, Prusku, Polsku i Anglii a katolické misionáře zavedlo jejich poslání do Mexika, povodí Amazonky či na Mariánské ostrovy. Tolik jen torzovitá informace o zveřejněných cestopisech (celkem jich je 22). Pozoruhodné je zjištění, kolik místa věnovali naši svědkové popisu univerzit a akademií v navštívených evropských městech. Učené instituce bývaly klenoty a pamětihodnostmi prvního řádu, a tak není divu, že se

^{2/} Česká touha cestovatelská, s. 11 až 13. Polišenský se zejména zabývá Kalistovou antologií *Cesty ve znamení kříže*, Praha 1941, 2. vyd. Praha 1947.

jejich prohlídce věnovali i ti, kteří nehodlali studovat.

Odeonská antologie je kolektivním dílem, jako taková obráží všechny klady i záporů práce několika autorů. Pozitiva jsou patrná především v širší záběru, negativa hlavně v nejednotnosti přístupu k pramenům. Překlady lze zodpovědně posuzovat pouze v komparaci s originálem, ale u staročeských textů zarazí na první pohled různorodost přístupu k materiálu. Neujasněnost edičních zásad vystává do popředí zejména u „Heřmana Černína z Chudenic poselství k tureckému sultánu“ z r. 1644, což je na škodu věci, protože se týká jedné z nejzajímavějších ukázek. Rovněž k vysvětlivkám přistupovali autoři odlišně, některé jsou podrobné a plně postačují, jindy výkladové poznámky jsou nepřehledné a nechají čtenáře, zejména laické, tápat. A vysoký náklad publikace — 43 000 výtisků — dosvědčuje, že dílo je určeno hlavně široké veřejnosti.

Obsáhlá, zajímavá a jistě i hojně čtená kniha je doplněna vhodně vybraným a bohatým obrazovým doprovodem (dobové ilustrace připravil J. Royt). Pěkným obrázkům však uškodila nevalná kvalita tisku, která se bohužel stává téměř běžným problémem naší polygrafie.

Ivana Čornejová

Dvě publikace k dějinám klinik české lékařské fakulty v Praze

Po rozdělení pražské univerzity na českou a německou připadl české lékařské fakultě nelehký úkol vybudovat svou klinickou základnu téměř z ničeho. Na českou fakultu přešly pouze tři ze stávajících klinik, kromě lékařské (tj. interní) a porodnické i chirurgická prof. V. Weisse. Od této chirurgické kliniky odvozuje svoji tradici i dnešní I. chirurgická klinika 1. LF UK. Z iniciativy jejích pracovníků vznikla i anotovaná publikace *Století I. chirurgické kliniky FVL UK*, která byla sestavena kolektivem pod vedením F. Choce, J. Lichtenberga a M. Peškové.

Sborník vyšel poprvé jako účelový tisk kliniky v roce 1982, druhé vydání v edici UK je datováno rokem 1988 a označeno jako doplněné. Mezi 1. a 2. vydáním sborníku však většina jeho příspěvků vycházela během roku 1983 (až na nepatrné výjimky v nezměněné podobě) v medicínských časopisech *Rozhledy v chirurgii*, *Praktický lékař* a *Časopis lékařů českých*.

Sborník, v obou vydáních bohatě doprovázen dokumentačním i ilustračním obrazovým materiálem, je po kratičkém úvodu tehdejšího přednosty kliniky prof. V. Balaše zahájen jeho článkem I. chirurgická klinika a její vliv na rozvoj chirurgie v Československu (s. 7—41 ve 2. vydání). Po stručném nástinu vývoje pražské chirurgie sleduje minulost kliniky od roku 1882 především po linii vědecké a pedagogické činnosti jejích přednostů i významnějších docentů a asistentů až po éru pátého přednosty prof. Pavrovského. Zejména k působení prvních čtyř přednostů se vrací i J. Vlček v článku K historii trvání I. české chirurgické kliniky (s. 43—58). Významem a přínosem I. chirurgické kliniky pro vojenské zdravotnictví a válečnou chirurgii se ve stejnojmenném příspěvku zabývá J. Lichtenberg (s. 59—63). Na užší období je zaměřen článek J. Knoblocha Hrst vzpomínek na I. chirurgickou kliniku v době Jiráskově (s. 65 až 77). Na vzpomínkách je založen i jeho další příspěvek o prof. Jiráskovi (s. 83 až 86) a úryvek z pamětí B. Niederle st. o prof. Maydlovi (s. 79—82). Novějším obdobím existence kliniky jsou věnovány články M. Peška o jejích osudech v době okupace (s. 87—97) a J. Lichtenberga o její přítomnosti (s. 99—104), založené opět především na vzpomínkách autorů. Jako příloha jsou uvedeny přehledy školských pracovníků kliniky v letech 1882—1982 a seznam všech zaměstnanců k 15. 3. 1982. Úplnost, respektive mezery, prvního seznamu jsou dány charakterem použitého pramene — univerzitních seznamů osob a ústavů, které vycházely do roku 1939 každoročně a po

válce jen příležitostně a ne vždy odrážely skutečný stav. Celé publikaci citelně chybí odkazy na použité prameny a literaturu, které nejsou uvedeny ani formou seznamu.

Jestliže chirurgická klinika s osobou svého přednosty přešla na nově vzniklou českou lékařskou fakultu, musela být psychiatrická (vedle řady jiných) vybudována od základu. Okolnosti jejího vzniku, úlohu jejích předchůdců i následující století vývoj slibuje objasnit publikace *Eugena Vencovského, 100 let české psychiatrické kliniky v Praze 1886 až 1986*, která vyšla v univerzitní edici datována 1987.

První část publikace (s. 7—52) je ve čtyřech kapitolách věnována dějinám pražské psychiatrie před vznikem české kliniky od zřízení ústavu pro duševně choré při pražské všeobecné nemocnici v roce 1790 přes jeho osamostatnění až do rozdělení univerzity. Všimá si přitom průběžně i klinické funkce ústavu při výuce psychiatrie na dosud nerozdělené lékařské fakultě. Ve druhé části, uvozené nepřesně nazvanou kapitolou o rozdělení univerzity (s. 53—55) a pokračující kapitolami Zřízení české psychiatrické kliniky v Praze (s. 57—63) a Význam prof. MUDr. K. Kuffnera pro českou klinickou a vědeckou psychiatrii (s. 62 až 82), spočívá těžiště knihy. Obě části se skládají převážně z pasáží již dříve autorem několikrát publikovaných. Některé nové poznatky (zčásti na základě dokumentů z Archivu UK) přinášejí až kapitoly o zřízení kliniky a Kuffnerovi a ve větší míře třetí část, rozsahem tvořící více než polovinu svazku. Ta je složena z biografických medailonků žáků habilitovaných prof. Kuffnerem a jeho nástupci (s. 83—194). Bohužel i do nich se vloudila řada nepřesností a omylů. Oproti výše zmiňovanému sborníku je Vencovského práce doplněna i stručným seznamem literatury, věcným a jmenným rejstříkem a trojjazyčným souhrnem. Její součástí je i bohatý obrazový materiál, cenný zejména jako doprovod medailonků mladších psychiatrů.

Závěrem je možné říci, že jde o formálně i obsahově ještě nevyrovnanější publikaci než v případě sborníku k dějinám chirurgické kliniky. I když cílem této anotace je podat obraz toho, co publikace obsahují, lze jen litovat, že v obou případech nebyla v souvislosti s významnými jubilei klinik lépe využita příležitost podat serióznější přehledy jejich stoletých dějin.

Petr Svobodný

Nové práce k dějinám exaktních věd

Ivo Schneider (vyd.), *Die Entwicklung der Wahrscheinlichkeitstheorie von den Anfängen bis 1933*. Einführungen und Texte. Berlin, Akademie — Verlag 1989, 529 s.

Kniha je věnována vývoji počtu pravděpodobnosti od 13. století do třicátých let tohoto století (hazardní hry, pojem pravděpodobnosti, počátky teorie, zákon pravdě čísel a centrální limitní věta, úmrtnost, teorie chyb, axiomatizace, Markovské procesy, slavné problémy).

Vydavatel I. Schneider, profesor Institutu pro dějiny přírodních věd na univerzitě v Mnichově, přiřadil tuto knihu k nemnoha publikacím, které soustřeďují nejzávažnější prameny ke studiu historie matematiky či jejich jednotlivých disciplín (tzv. chrestomatie). V jedenácti kapitolách je vždy po krátkém úvodu popisujícím vznik a vývoj dané problematiky uvedeno několik ukázek ze stěžejních prací klasiků. V celé knize je těchto ukázek celkem 72 (v němčině 65, v angličtině 7). Jsou bohatě komentovány a opatřeny bibliografickými údaji. Kniha obsahuje jmenný rejstřík a 18 stran krátkých biografii 115 matematiků (autorů ukázek a vědců, kteří podstatně přispěli k vývoji počtu pravděpodobnosti).

Włodzimierz Krysiński (red.), *Poczet wielkich matematyków*. Warszawa, Nasza księgarnia 1989, 343 s.

Knižka, kterou sepsal kolektiv dvaceti autorů, obsahuje 122 biografii vědců

celého světa a všech dob, kteří se zabývali matematikou; každému jsou věnovány asi dvě až čtyři strany textu. V chronologickém pořadí je nejstarším Thalés Milétský a nejmladším J. Szarski (1921—1980). Větší pozornost je věnována matematikům 19. a 20. století a matematikům polským. Biografie jsou doplněny podobiznami (M. Kwacz), kresbami (W. Dankowski), abecedním a chronologickým seznamem (podle roku úmrtí). Biografický slovník světových matematiků všech dob bychom potřebovali i u nás.

Vladimír I. Arnol'd, *Gjujgens i Barrou, N'juton i Guk*. Moskva, Nauka 1989, 96 s., 41 obr.

Knižka je prvním svazkem nově založené edice „Sovremennaja matematika dlja studentov“, jejímž hlavním redaktorem je akademik S. P. Novikov a která je vydávána pod patronací výboru Moskevské matematické společnosti. Základem nově založené edice se mají stát přednášky cyklu „Studentčeskie čteníja“ organizované právě Moskevskou matematickou společností.

Útlá knížka V. I. Arnol'da byla napsána na základě přednášek věnovaných třicátému výročí vydání Newtonových Principií (*Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*, 1687). V pěti kapitolách (Zákon všeobecné gravitace, Matematická analýza, Od evolvent ke kvazikrystalům, Nebeská mechanika, Druhý Keplerův zákon a topologie Abelových integrálů) se autor zabývá budováním základů matematické analýzy a teoretické fyziky v poslední čtvrtině 17. století v pracích I. Barrowa, C. Huygense, R. Hooke a I. Newtona a dalším vývojem některých jejich myšlenek. Ukazuje, jak snahy o vysvětlení a popsání pohybu tělesa v gravitačním poli vedly k sepsání Newtonových Principií, charakterizuje z velké části toto dílo i problematiku, kterou řešilo, a popisuje, jak se rodily základní pojmy matematické analýzy. V textu najdeme i biografické pasáže a zajímavé informace týkající se osobních vztahů Newtona a dalších věd-

ců (Hooke, Halley, Barrow, Leibniz).

V první příloze je pomocí Žukovského funkcí dokázáno, že oběžné dráhy v obyčejném gravitačním poli jsou kuželosečky, jejichž ohnisko je v gravitačním centru. Ve druhé je reprodukován Newtonův topologický důkaz transcendentnosti Abelových integrálů. Knižka poukazuje i na některé souvislosti „starých“ myšlenek Newtona a Huygense a fyzikálně astronomické problematiky dnešní doby (rezonanční jevy v rozložení planetek a prstenců planet, chaotický pohyb atd.).

Knižka je určena vysokoškolským studentům, vyučujícím matematiky a fyziky na vysokých i středních školách a všem zájemcům o matematiku a fyziku a historii těchto věd. Je napsána čtivě a svěžím způsobem; na některých místech máme pocit živé přednášky. Stálo by za to uvažovat o překladu, který by bylo možno ještě doplnit řadou poznámek.

Jindřich Bečvář

Hillel J. Kieval, *The Making of Czech Jewry*. National Conflict and Jewish Society in Bohemia 1870—1918. New York — Oxford, Oxford University Press 1988, 279 s.

Kniha, jejíž autor působí na University of Washington v Seattlu, si klade za úkol doplnit mezi historiky převládající obraz pražské židovské společnosti jako jazykově německé a politicky orientované liberálně. Ukazuje na dvě složky, které hledaly cíl své kulturní i politické aktivity jinde. Na prvním místě ho zajímá českožidovské hnutí, na druhém místě zkoumá kořeny a první kroky sionismu v pražském prostředí.

Překvapivě hluboko pronikl autor do problematiky pražského života na základě důkladného rozboru židovského společenství v souvislosti s pražskou společností. První kapitola po uvedení základních demografických dat, opřených jak o práce Heřmanovy a Cohenovy, tak i o vlastní studium dobových statistických publikací, se věnuje prvním kro-

kům Spolku českých akademiků-židů, který byl založen roku 1876, kdy měl 82 členů, 1890 již čítal 241 členů, z toho 53 studentů, poněkud více odchovanců gymnázií z českých venkovských měst. Citlivý portrét hlavních protagonistů první a druhé generace českožidovského hnutí je podán ve výstižném zarámování českého kulturního života a zejména české politiky. I když Kieval si všímá významu českého antisemitismu, je jeho hodnocení zcela věcné, nepřeceňuje jeho váhu tak, jak to udělal Christopher Stözl v „Kafkas böses Böhmen“. Podrobné studium všech spolkových publikací — kalendářů, časopisů, vzpomínkových knih — mu umožnilo proniknout hluboko k motivaci mladých vzdělavců, kteří spojovali dvojí identitu, židovskou a českou. České střední školy a pražská univerzita jsou ve středu jeho pozornosti. Z nich vyšli dva mluvčí tohoto hnutí, Eduard Lederer a Viktor Vohryzek, jejichž citlivě vypsané portréty svědčí o hloubce autorova proniknutí do mentality českožidovských intelektuálů. Kieval ukazuje, že tito lidé, kteří vyšli z českých venkovských měst a také se tam vrátili, byli většinou hlouběji zasaženi tradiční religiozitou svých domovů než k německé kultuře tendující pražská liberální židovská inteligence. Na mnoha místech si autor všímá úlohy českého realismu a osobně Masaryka při úsilí o pochopení pro tyto snahy v české společnosti. Snad jen jedna otázka zůstává nezodpovězena — do jaké míry bylo hnutí Čechů-Židů předstupněm k asimilaci, ke smíšeným sňatkům v první či druhé generaci.

* Kapitoly o studentském spolku Bar Kochba a zejména o pražských přednáškách Martina Bubera přinášejí pozoruhodný pohled na růst sionismu zejména mezi vysokoškoláky, a to jak Němci, tak i Čechy. Poslední kapitoly se věnují první válce, která způsobila krizi českožidovského hnutí. Vohryzek a jeho přítel Klineberger se ocitli pro článek v časopise České listy načas jako vele-

zrádci v terezínské pevnosti, ale u mnoha stoupenců hnutí tradiční loajalita zamezila identifikaci s českým protihabsburským hnutím. Naproti tomu sionismus přes latentní spor v otázce Palestiny pocítil velkou aktuálnost svépomocné práce zejména při příchodu velkého množství židovských uprchlíků z Haliče. Závěrem je stručně přehlédnuta situace po roce 1918, kdy českožidovství ožilo, vytvořilo jednotný Svaz Čechů-Židů, získalo v Tribuně načas vlivný tiskový orgán, který však zanikl roku 1928. Akademický spolek Kapper se stal organizací Čechů židovského náboženství a postavil věrnost republiky na nej přednější místo. Sionisté využili toho, že republika získala četné židovské menšiny na Slovensku a zvláště Zakarpatsku, k politickému posílení hnutí, které plně zrovnoprávnění kladlo před myšlenku palestinské vlasti. Cenné statistiky o tom, jaké školy židé navštěvovali ve dvacátých letech a jakou národnost uváděli občané židovského náboženství, nastiňují problémy, na které snad odpoví další autorova práce. Výtečná orientovanost v českých dějinách mu k tomu dává ty nejlepší předpoklady. Věřím, že pozoruhodná kniha o zmizelé stránce české a pražské minulosti bude podnětem pro české historiky.

Jan Havránek

Anton Bagin a kol., Facultas theologica SS. Cyrilli et Methodii Bratislaviae 1936—1986. Sborník studií. Spolok Sv. Vojtecha v Trnave, Bratislava 1986, 112 s. + 16 obrazových příloh

K nenápadnému výročí 50letého trvání římskokatolické Cyrilometodějské bohoslovecké fakulty v Bratislavě [1936 až 1986] byl s malým opožděním vydán úhledný sborník bilancující svěbytné dílo, které fakulta doposud vykonala, a to nejen na poli vysokoškolské přípravy slovenského katolického kléru.

Stručné dějiny bratislavské fakulty obsahuje příspěvek Štefana Janegy [Jubi-

lující *Alma mater*, s. 9—21], který v úvodu své studie podal přehled dějin kněžského vzdělání na Slovensku, a to s důrazem na potridentské období (teologické fakulty trnavské a košické univerzity, bratislavský generální seminář]. Až do vzniku samostatné ČSR byla výchova slovenských bohoslovců svěřena výhradně diecézním seminářům proměnlivé úrovně; pouze nejnadanější z nich odcházeli na bohoslovecké fakulty do Pešti a Vídně, v menší míře i na ostatní univerzity v Rakousku-Uhersku. Národní shromáždění ČSR vydalo dne 24. 7. 1919 zákon č. 441 Sb., jímž byla zřízena katolická bohoslovecká fakulta v Bratislavě. Prezident republiky brzy nato jmenoval i profesorský sbor, v němž figurovala i řada významných českých odborníků [Matocha, Orel, Cibulka aj.]. V atmosféře neklidných poválečných církevně-politických poměrů (zejména v Čechách) nebyla však fakulta pro neshody československé vlády se Svatým stolicem aktivována. Teprve uzavření modu vivendi a dlouholeté úsilí trnavského biskupa-apoštolského administrátora Dr. P. Jantausche v nových poměrech na počátku třicátých let přineslo revizi vatikánského postoje. Také stát odstranil všechny překážky, které by mohly vyvolat kolizní situace ve věci udělování kanonických míst profesorům. 15. srpna 1935 pak kongregace seminářů a univerzitních studií vydala kanonické svolení k založení bratislavské teologické fakulty. Svoji činnost však fakulta mohla zahájit až o rok později, v listopadu 1936. Bylo na ní systemizováno 6 míst pro řádné profesory, 6 míst pro mimořádné profesory a 2 asistentká místa. Vládní nařízení číslo 112/1950 Sb. o bohosloveckých fakultách zavedlo novou restriktivní organizaci studia a soustředilo veškeré katolické bohoslovecké studium na Slovensku na bratislavskou fakultu [trnavský velký seminář byl do Bratislavy přenesen již v r. 1936].

Historii budov fakulty a semináře v Kapitulske ulici přináší příspěvek Antona Bagina (*Budovy fakulty a seminára,*

s. 22—28). Zejména raně barokní budova býv. jezuitské koleje je významným místem v dějinách slovenské vzdělanosti (studovali zde např. J. Hollý, A. Radlinský, J. Danko a další).

Bilanci vědecké a pedagogické činnosti fakulty podává Alojz Martinec (*Na akademických stupních naší Alma mater*, s. 29—39), který ke své studii přidal i užitečný seznam doktorských disertací, jež byly na CMBF v Bratislavě v letech 1936—1986 obhájeny. Činnost fakulty byla v našich poměrech velmi specifická, a to zejména ve srovnání se sousedními zeměmi. Byla totiž monopolním ústavem pro přípravu slovenského kněžstva (diecézní semináře v užším slova smyslu dnes v Československu neexistují), čímž byl při současně absenci laického studia zdůrazněn její výhradně stavovský ráz. Nově zavedené laické studium v r. 1990 tuto situaci změnilo a obohatilo práci fakulty o nové podněty, zejména na poli pastorální teologie.

Z přehledu studijní náplně jednotlivých předmětů (s. 52—68) vidíme, že i na bratislavské fakultě došlo v pokoncilním období k hlubokým změnám studijního plánu, především v duchu dekretu O kněžské výchově. Zvláštností CMBF byl samostatný lektorát pro řeckokatolic-kou církev, která do roku 1990 neměla vlastní bohosloveckou fakultu, a s tím spojené výjimky ze seminárního řádu pro řeckokatolické bohoslovce (u katolíků východního obřadu je celibát pouze dobrovolný).

Nejužitečnější součástí anotovaného sborníku je oddíl *Portréty* (s. 76—110) obsahující zevrubné bio-bibliografie všech profesorů a docentů bratislavské CMBF v letech 1936—1986. Nalezneme zde i takové významné osobnosti jako sociologa Bedřicha Vaška (1882—1959), filozofa Cyrila Dudáše (1910—1982), zejména však historiky Jana K. Vyskočila (1886 až 1956), Jozefa Šátka (1910—1978) a Antona Bagina (nar. 1923).

Z obsahu sborníku, který je samozřejmě zaměřen spíše do minulosti, vyplývá i náčrt perspektiv bratislavské CMBF

která se v r. 1990 stala součástí Univerzity Komenského. Fakulta se bude muset vyrovnat s dvěma základními církevně-spoolečenskými realitami: s laicizací církve jako celosvětově zřetelným rysem pokoncilního katolicismu a se sekularizací slovenské společnosti, jejíž podstata a charakter dosud čekají na adekvátní teologickou reflexi.

Miroslav Kunštát

Táborský archiv 1, 2 (1987, 1989)

Okresní archiv v Táboře zahájil vydávání nového sborníku. Navazuje tak na bohaté tradice místního regionálního tisku a názvem se hlásí ke staršímu edičnímu podniku, který byl součástí Jihočeského sborníku historického v období 1931-49. Zaměření nového sborníku má být úzce regionální (Táborsko), časové vymezení naopak značně široké od 10. stol. do současnosti. Důraz je kladen na edice a materiálové příspěvky. Tento požadavek je v obou svazcích splněn. Z hlediska časového se do redakce sešly články výrazně se dělící do dvou skupin. První početnější se zabývá 15. stoletím (drobné i rozsáhlejší edice I. Hlaváčka, R. Nového, F. Šmahela, R. Tec-la a B. Zilynského), druhá skupina se vztahuje ke století 19. a 20. (příspěvky J. Kořalky, V. Vančaty a K. Kořalkové).

Přesto že většina příspěvků dodržuje hranice táborského regionu, můžeme upozornit na několik drobností, týkajících se pražské univerzity a školství vůbec. V čele prvního svazku TA je umístěn příspěvek I. Hlaváčka, který spolu s kolektivem dalších autorů provedl exerpce v seznamu uvedených časopisů, sborníků a knih a na 40 stranách zde podává registář listin a listů z let 1419—1437. Jedná se o materiál již dříve zveřejněný, který však se rozplynul ve skrytu příloh, poznámek a textů. Proto bylo užitečné jej nově shromáždit. Tvoří 421 jednotek, jejichž počet má být rozšířen ve slibovaném pokračování. Pražského vysokého učení ne-

bo osob s ním spojených se týká pouze několik regestů. Tři listiny vydává univerzitní notář Jakub Moleš, další dva kusy souvisejí s obnovou činnosti univerzity v r. 1437 (č. 15, 51, 240, 390, 419). Několik regestů bylo převzato ze studie M. Svatoše o Janu Rečkovi (HUCP 14/1—2, 1974).

F. Šmahel zpracoval edici dvou formulářových kusů, zapsaných na Táboře 15. století (přesná datace není možná). První obsahuje přípravu ke kázání neznámého kněze, u něhož autor předpokládá podle úrovně latiny dobrou školní přípravu. Druhý lístek zaznamenává dvě přímluvné formule za jisté osoby, které si žebráním shromažďují sumu potřebnou na své výkupné. Druhý přímluvný text se zřejmě obrací na nějakého univerzitního mistra.

Tři glosy o Táboře v 15. stol. z praž-

ských městských knih vybral pro 2. svazek TA B. Zilynskyj. Mimo jiné zmiňuje táborského faráře mistra Jana Rybu. Dále se dozvídáme, že správce svatoštěpánské školy na Novém Městě Tomáš, syn Jakuba z Lipé, získal v r. 1451 v Itálii kněžské svěcení a stal se novým svatoštěpánským knězem. Dává to zajímavý obrázek o společenském vzestupu jednoho učitele.

Oba svazky Tábořského archivu jsou nesený snahou o znovuoživení zapomenutých a zpřístupnění nových pramenů a zvláště pro dějiny 15. století budou cenným materiálem. Vznik takto zaměřeného nového sborníku otvírá velmi potřebný prostor pro pravidelnější ediční činnost. Na významu tohoto podniku neubírá ani jeho regionální zaměření, neboť Tábořsko sehrálo v českých dějinách dostatečně významnou úlohu.

Blanka Zilynská

KRONIKA

ZA JINDROU DUCHOŇOVOU

[30. 7. 1948 — 13. 8. 1989]

Naše historická a archivářská veřejnost a zejména desítky autorů časopisu HUCP a stovky návštěvníků Archivu Univerzity Karlovy se setkávali nebo dobře znali naši Jindru Duchoňovou, vedoucí pracovníci archivního oddělení, která vždy s přehledem poskytovala informace o archivních fondech, o literatuře nebo ochotně zajišťovala spolupráci s dalšími pracovišti. Od roku 1967, kdy začala pracovat nejdříve jako pomocná vědecká síla, pak jako archivářka (od r. 1970) se stala v pravém smyslu slova dobrou duší Archivu Univerzity Karlovy. Její mimořádná oblíbenost a osobní autorita ve vlastním pracovním kolektivu, ale i mezi zaměstnanci rektorátu byla založena na hlubokém lidském vztahu Jindry Duchoňové k svému okolí, spočívala v její vždy neformální a upřímné snaze pomoci druhému a v neposlední řadě rovněž na její odborné zdatnosti a organizačních schopnostech. Jindra Duchoňová, absolventka archivního studia filozofické fakulty Univerzity Karlovy, byla vždy vítanou účastnicí a referentkou na schůzkách archivářů. Své výborné teoretické znalosti pracovní problematiky a zkušeností uplatňovala úspěšně při diskusích o obsahu spisových řádů, o skartačních předpisech a organizaci archivní služby vůbec. Byla autorkou řady archivních pomůcek (např. Inventář lékařské fakulty Univerzity Karlovy 1883—1953; Akademický senát 1882—1951), které obsahují výborné úvodní statě, svědčící o jejím nadání pro vědeckou práci. Ve svém pracovním světě měla vedle archivnictví, kterému věnovala celé své statečné srdce, ještě jeden odborný zájem: byla to španělská kultura a španělština.

V Jindře Duchoňové jsme ztratili výbornou kolegyni, obětavou pracovníci a dobrého člověka.

Nikdy na ni nezapomeneme!

KAREL KUČERA

[10. 7. 1932 — 5. 2. 1990]

Životní cesta PhDr. Karla Kučery byla již v jeho mládí předznamenána řadou okolností, které určily jeho vědecké zájmy, osobní postoje a názory. Vyrostl v blízkosti Pražského hradu u Chotkových sadů a setkával se tak denně s památníky našich dějin. Doma se dovídal již jako jinoch o české politické minulosti přímo od členů rodiny, která byla spřátelená s rodinou Masarykových. O pražské historii a pražské společnosti mu vyprávěl s velkým přehledem jeho dědeček, pamětník stavebního rozvoje Prahy na rozhraní 19. a 20. století a zároveň vynikající znalec pražské české politické a hospodářské reprezentace a pražského milieu. Není proto divu, že již na Akademickém gymnáziu (maturoval 1951) se projevil vyhraněné zájmy Karla Kučery

o společenské vědy, jeho nadšení pro českou věc a smysl pro osudové historické otázky vlasti. Již jako septimán prokázal kromobyčejný talent spojený s koncentrovaným a hlubokým zájmem o vědu a kulturu, když ohromil své spolužáky bravurním referátem o obtížných tématech novoplatónské Plotinovy filozofie. Opíral se v něm nejen o důkladné pramenné studium založené na výtečných znalostech klasických jazyků, nýbrž i o znamenitý přehled o moderních západních dějinách filozofie, např. o studium Russela, kterého četl samozřejmě v originále.

Takto připraven se zapsal na pražskou filozofickou fakultu na obor archivního studia. Pod vlivem svých učitelů, ale rovněž podle vlastních představ o své budoucí odborné dráze se věnoval od 2. ročníku práci v Archivu Univerzity Karlovy jako pomocná vědecká síla. Univerzitní studium uzavřel diplomovou prací o reformách na pražské univerzitě v 18. století a univerzitní půdu již nikdy neopustil. Od 1. června 1956 byl asistentem katedry čsl. dějin a archivního studia a od 15. prosince 1958 vědeckým pracovníkem Archivu a Ústavu dějin Univerzity Karlovy. V letech tzv. konsolidace kdy byl Ústav pro dějiny UK zrušen, musel dr. Kučera pod politickým tlakem opustit i Archiv UK a stal se dokumentátorem katedry dějin státu a práva právnické fakulty.

PhDr. Karel Kučera stál u kolébky našeho časopisu a je možno říci, že nejen svou odbornou, ale i svou organizační činností jako tajemník redakční rady přispěl k jeho obsahovému zaměření. Již v jeho prvním čísle uveřejnil objevný článek o novém výkladu významu Kutnohorského dekretu ve stati J. Th. Helda, v dalších číslech pak část své diplomové práce o osvěcenských univerzitních reformách, studie k problematice studentského hnutí, fašizace německé univerzity atd. Bibliografie Kučerových prací bude uveřejněna na jiném místě, v rámci souboru jeho samizdatových prací, uvádíme proto již pouze jeho spoluautorství na Průvodci po archivních fondech AUK (1961), na edici Matriky lékařské fakulty 1657–1783 (1968) a na Stručných dějinách Univerzity Karlovy (1964), kde jeho původní výklad sahá od osvěcenského absolutismu až po rozdělení univerzity v roce 1882.

Každý, kdo znal Karla Kučera blíže, mohl být svědkem jeho zaníceného a zasvěceného výkladu o F. L. Riegrovi, o době a díle tohoto významného českého politika, o obsahu vzácných pramenů, jejichž znalost získal dlouholetým studiem k zamýšlené monografii, o jejíž koncepci stále přemýšlel a které se věnoval celým svým srdcem. Rovněž jen nejbližší přátelé mohou doložit, s jakou intenzitou se po mnoho desetiletí věnoval často pronásledovanému a dokonce zakázanému spolkovému životu, zejména ve Svatoboru a Historickém klubu, kolik vykonal svými přednáškami a svou organizační činností.

Historik Karel Kučera přijímal ochotně a se zájmem vše dobré, co vytvořila česká a evropská historická věda, studoval intenzivně prameny a literaturu. Historik a člověk Karel Kučera byl nezištným konzultantem domácím a zahraničním badatelům, kterým vždy ochotně poskytl informace o problematice české politiky 19. a 20. století a zvláště o složitých otázkách poměru státu a církve. Přímou obdivuhodnou byly jeho znalosti postojů, názorů a činností osobností politiky, zejména po nastolení ústavního života v Předlitavsku, které byly zhodnoceny dlouhou řadou hesel v Österreichisches Biographisches Lexikon, do něhož pravidelně přispíval.

V době, kdy bylo ve společnosti mnoho pokrytectví, zůstal Karel Kučera stále svým, byl upřímným vlastencem, který vždy odmítal emigraci, neustoupil od svých filozofických názorů a odmítal publikovat ve svých pracích závěry, o kterých nebyl vnitřně přesvědčen. Výborný a vyhledávaný společník, vypravěč a diskutér dovedl být také velmi nepříjemným kritikem, vždy však chtěl pomáhat dobré věci. Humanista a demokrat, jenž si zachoval čistý štít, historik Karel Kučera nám zůstane navždy drahý.